

ΑΡΤΕΜΙΣ ΒΡΑΥΡΩΝΙΑ

*Αρτεμιν ἀείδω χρυσηλάκατον κελαδειήν

Ἡ ὑπόστασις τῆς λατρευομένης θεότητος καθορίζει, κατὰ κύριον λόγον, τὴν θέσιν τῆς ἐγκαταστάσεως παντὸς ἱεροῦ, ἐν συνεχείᾳ δὲ τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὸν τρόπον τῆς λειτουργίας του¹. Εἰς τὴν ὑπόστασιν ταύτην ἀνάγεται τελικῶς πᾶν θέμα, γενικὸν ἢ εἰδικόν, σχετιζόμενον πρὸς ἕκαστον ἱερόν. Εἶναι, ὡς ἐκ τούτου, χρήσιμον, κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξερευνήσεως ἢ τῆς μελέτης ἑνὸς ἱεροῦ, νὰ ἐπιχειρηθῆται ἡ διαπίστωσις τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἡ γνώσις μας ἐπὶ τοῦ πρωταρχικοῦ τούτου θέματος.

Ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἡ μερική ἐξερεύνησις τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος εἶναι τὸ σπουδαιότερον ἀρχαιολογικὸν γεγονός τῶν μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον χρόνων, διότι δι' αὐτῆς ἐξηκριβώθη ἡ ὑπαρξίς ἑνὸς λατρευτικοῦ κέντρου λίαν ἐκτεταμένου, καὶ μάλιστα ἀττικοῦ, ἀποδίδοντος ἄφθονα καὶ ἀρίστης ποιότητος ἀκίνητα καὶ κινητὰ εὐρήματα^{1α}.

Ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Ἰ. Παπαδημητρίου, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην, ἀνέστειλε τὴν περαιτέρω ἐξερεύνησιν τῆς Βραυρῶνος. Οὕτω, μέχρι σήμερον, ἔχει ἀποκαλυφθῆ μέρος μόνον τοῦ ἱεροῦ, περὶ τὸ κέντρον του, καθυστέρησε δὲ καὶ ἡ μελέτη πρὸς δημοσίευσιν τοῦ ἀνευρεθέντος ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου.

Εἰς τὴν ὑποβोधήθησιν τῆς μελέτης ταύτης, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν παροχὴν σταθερᾶς βάσεως διὰ τὴν συστηματικωτέραν ὀργάνωσιν τῆς μελλούσης ἐξερευνήσεως, ἀποσκοπεῖ ἡ παρούσα πρώτη ἐπισκόπησις τοῦ θέματος τῆς ὑποστάσεως τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος καὶ τῆς συναφοῦς λατρείας τῆς ἀσκουμένης εἰς τὴν Βραυρῶνα.

Ἡ ἐπισκόπησις αὕτη ἐβασίσθη ἐπὶ τῶν φιλολογικῶν πηγῶν, ἐπὶ τῶν παλαιότερων σχετικῶν παρατηρήσεων καὶ πρὸ παντὸς ἐπὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων μέχρι τοῦδε ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος, ἀναλαβὼν τὴν εὐθύνην τῆς τακτοποιήσεως καὶ τῆς ὀργανώσεως τοῦ Μουσείου τῆς Βραυρῶνος, εἶχε τὴν εὐχέρειαν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεργου τὸ σύνολον τῶν εὐρημάτων τούτων.

Παρατίθενται οἱ γνωστοὶ στίχοι τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις τοῦ Εὐριπίδου,

1. Ἐνεκα τῆς συχνότερας χρήσεως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν σήμερον τῆς λέξεως *ὑπόστασις*, ὡς σημαίνουσης τὴν οὐσίαν, τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, διὰ τῆς λέξεως ταύτης δηλοῦται ἐνταῦθα τὸ σύνολον τῶν ιδιοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκειται ἡ θρησκευτικὴ καὶ λατρευτικὴ οὐσία τῆς θεότητος. Αἱ ἐπὶ μέρους ιδιότητες αὗται, αἱ συνήθως ὀνομαζόμεναι *ὑποστάσεις* (βλ. M. Nilsson, *Gesch. Gr. Religion*² 1955, σ. 389), ἀναφέρονται ἐνταῦθα ἀπλῶς ὡς ιδιότητες.

1α. Πρόσφατον συνολικὴν ἀναγραφὴν τῶν ἐτησίων προσωρινῶν ἐκθέσεων, ὡς καὶ τῶν ἄλλων πληροφορικῶν σημειωμάτων περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Βραυρῶνος, ἀπὸ τοῦ 1948 μέχρι τοῦ 1962, δημοσιευθέντων εἰς τὸ Ἔργον ΑΕ, τὰ ΠΑΕ καὶ τὸ BCH, βλ. εἰς X. Μπούρα, Ἡ ἀναστήλωσις τῆς στοᾶς τῆς Βραυρῶνος: τὰ ἀρχιτεκτονικὰ τῆς προβλήματα (Δημοσ. Ἀρχ. Δελτίου, ἀριθ. 11, 1967), σ. 5 ὑποσ. 6-8. Εἰς τὰς ὑποσ. 9-10 βλ. ἄλλας σχετικὰς δημοσιεύσεις. Προσθ. Ἰ. Παπαδημητρίου, Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδεία, συμπλ. τόμ. Β, σ. 146 κ.ἐ. λ. *Βραυρῶν* σ. 150 λ. *Βραυρώνια* σ. 151 λ. *Βραυρώνιον*.

οί οποιοί ἀποτελοῦν τὴν παλαιότεραν καὶ ἐγκυροτέρα ἐπὶ τοῦ προκειμένου πηγῆν. Εἰς τὸν ἐπίλογον τῆς τραγωδίας ἡ Ἀθηναῖα λέγει :

- μαθὼν δ', Ὀρέστα, τὰς ἐμὰς ἐπιστολάς -
 κλύεις γὰρ ἀδὴν καίπερ σὸ παρὰν θεᾶς -
 χῶρει λαβὼν ἄγαλμα σύγγονόν τε σὴν.
 ὅταν δ' Ἀθήνας τὰς θεοδμήτους μόλης,
 1450 χῶρός τις ἔστιν Ἀτθίδος πρὸς ἐσχάτοις
 ὄροισι, γείτων δειράδος Καρυστίας,
 ἱερός, Ἄλᾳ νιν οὐμὸς ὀνομάζει λεῶς·
 ἐνταῦθα τεύξας ναὸν Ἰδρῦσαι βρέτας,
 ἐπώνυμον γῆς Ταυρικῆς πόνων τε σῶν,
 1455 οὗς ἐξεμόχθεις περιπολῶν καθ' Ἑλλάδα
 οἴστροις Ἐρινύων. Ἄρτεμιν δὲ νιν βροτοὶ
 τὸ λοιπὸν ὑμνήσουσι Ταυροπόλον θεάν.
 νόμον τε θεὸς τόνδ' ὅταν ἐορτάζῃ λεῶς,
 τῆς σῆς σφαγῆς ἄποιν' ἐπισχέτω ξίφος
 1460 δέρη πρὸς ἀνδρὸς αἰμά τ' ἐξανιέτω,
 ὀσίας ἕκατι θεά θ' ὅπως τιμὰς ἔχη.
 σέ δ' ἄμφι σεμνάς, Ἰφιγένεια, κλίμακας²
 Βραυρωνίας δεῖ τῆδε κληδοῦχεῖν θεᾶ·
 οὐδ' καὶ τεθάπη κατθανοῦσα, καὶ πέπλων
 1465 ἄγαλμά σοι θήσουσιν ἐδπήνους ὑφάς,
 ἃς ἂν γυναῖκες ἐν τόκοις ψυχορραγεῖς
 λίσωσ' ἐν οἴκοις . . . . .

Ἐκ τῶν στίχων τοῦ Εὐριπίδου συνάγεται ὅτι τὸ ἄγαλμα, τὸ ὅποιον ἐταύτιζον οἱ ἄττικοι πρὸς τὸ ἀπαχθὲν ἐκ τῆς Ταυρικῆς, ἦτο τὸ λατρευόμενον εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Ἀλῶν. Ἡ Ἰφιγένεια, κατὰ τὸν Εὐριπίδην, ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπλή μυθικὴ κληδοῦχος, ἱέρεια τῆς θεᾶς, ἐδέχετο δὲ ἰδιαιτέραν ἡρωϊκὴν λατρείαν, ἔχουσαν ὡς κέντρον τὸν τάφον τῆς. Εἰς τὴν Ἰφιγένειαν καὶ μόνον προσεφέροντο οἱ πέπλοι τῶν λεχωίδων, αἱ ὁποῖαι ἀπέθνησκον : ἄγαλμά σοι θήσουσιν (πέπλων) ἐδπήνους ὑφάς³. Ὑπογραμμίζονται τὰ ἀναμφι-

2. Περὶ τῆς προτιμητέας διορθώσεως τῆς λ. κλίμακας εἰς λείμακας βλ. κατωτέρω.

3. Τὸ ἔθιμον τῆς ἀναθέσεως εἰς ἐκκλησίας ἢ μόνας τῆς νυμφικῆς, τῆς ἐπισήμου, ἐνδυμασίας τῶν θνησκουσῶν λεχωίδων ὑπάρχει καὶ σήμερον εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Συχνότερον ἀπαντᾷ τὸ ἔθιμον τῆς ἀναθέσεως τῶν νυμφικῶν τῶν στεφάνων. Ὑπενθυμίζονται σχετικῶς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ διήγημα τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, «Ἡ Γλυκοφιλοῦσα», περὶ τοιοῦτου εἶδους ἀναθέσεων εἰς τὴν Σκίαθον (βλ. Ἄπαντα. Ἐπιμ. Γ. Βαλέτα. Ἐκδ. Οἴκ. Βιβλός, II, 1954, σ. 257 κ.ε.) : Καὶ οἱ στέφανοι τῶν ἀνδρογόνων ἦσαν ἀφελῆ ἀποθέματα καὶ μνημόσυνα αὐτῶν συνοικεσίων, γενόμενα ὑπὸ τῆς μητρὸς, ἥτις ἐπέζησεν ἐρημῇ καὶ ἄχαρῃ, εἰς ἀνάμνησιν θυγατρὸς ἥτις ἀπέθανεν ἴσως λεχῶ, εὐθὺς μετὰ τὸν πρῶτον τοκετόν, ἀφιέρωματα καὶ ταῦτα εἰς τὴν προστάτιδα τῶν λεχῶν τὴν Παναγίαν τὴν Γλυκοφιλοῦσαν (σ. 262). Κατωτέρω ἀναφέρεται, πῶς ἡ θεὰ Ἀρετώ, ἀφοῦ ἡ κόρη τῆς, ἡ Ἀλεξανδρῶ, ἀπέθανε δέκα ἡμερῶν λεχῶ : ἔλαβε τὴν μεταξωτὴν χρυσοκέντητον νυμφικὴν στολὴν τῆς ἀμοιρῆς, καὶ τὴν προσέφερεν ὄλην εἰς τὸν πατῆρ Μπεφάνην, τὸν συνήθη ἱερουργὸν τοῦ ἐκκλησιδίου. Ἐν συνεχείᾳ περιγράφεται λεπτομερῶς, πῶς μετετρέπη εἰς ἱερατικὴν στολὴν ἡ ἐνδυμασία τῆς θανούσης, διὰ καταλλήλου χρήσεως τῶν μερῶν τῆς (σ. 264).

σβήτητα ταῦτα συμπεράσματα, διότι καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη, ὑπάρχουν σοβαροὶ μελετηταὶ δεχόμενοι ἀντιθέτους ἀπόψεις⁴.

Παρατίθενται ὡσαύτως τὰ χωρία τοῦ Πausανίου, τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν Βραυρωνία. Ὁ περιηγητὴς, ὁμιλῶν περὶ τοῦ Βραυρωνίου τῆς Ἀκροπόλεως (I, 23, 7), λέγει: καὶ Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἐστὶ Βραυρωνίας, Πραξιτέλους μὲν τέχνη τὸ ἄγαλμα, τῇ θεῶ δὲ ἐστὶν ἀπὸ Βραυρωνος δῆμον τὸ ὄνομα· καὶ τὸ ἀρχαῖον ξοάνον ἐστὶν ἐν Βραυρωνί, Ἀρτεμις ὡς λέγουσιν ἢ Ταυρικὴ.

Καὶ κατωτέρω (I, 33, 1): Μαρθῶνος δὲ ἀπέχει τῇ μὲν Βραυρωνί... ἔνθα Ἰφιγένειαν τὴν Ἀγαμέμνονος ἐκ Ταύρων φεύγουσαν τὸ ἄγαλμα ἀγομένην τὸ Ἀρτέμιδος ἀποβῆναι λέγουσι, καταλιποῦσαν δὲ τὸ ἄγαλμα ταύτῃ καὶ ἐς Ἀθήνας καὶ ὕστερον ἐς Ἀργὸς ἀφικέσθαι...

Ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν Λακεδαιμονίων, τὸν ὁποῖον καὶ ἐκεῖνος ἀποδέχεται ὡς ἀληθῆ, ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ ἀπαχθὲν ἐκ τῶν Ταύρων, μετεφέρθη εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας (III, 16, 8), λέγει: Τὸ γὰρ ἐκ Βραυρωνος ἐκομίσθη τε ἐς Σούσα καὶ ὕστερον Σελεύκου δόντος Σύροι Λαοδικεῖς ἐφ' ἡμῶν ἔχουσι.

Τέλος ἀναφέρει (VIII, 46, 3), ὅτι: βασιλέα τε τῶν Περσῶν Ἐρέξην τὸν Δαρείου, χωρὶς ἢ ὅσα ἐξεκόμισε τοῦ Ἀθηναίων ἄστεως, τοῦτο μὲν ἐκ Βραυρωνος καὶ ἄγαλμα ἴσμεν τῆς Βραυρωνίας λαβόντα Ἀρτέμιδος...

Τὸ βάσιμον τῆς πληροφορίας τοῦ Πausανίου περὶ τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἀγάλματος τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος εἰς τὰ Σούσα καὶ ἐκεῖθεν, κατόπιν δωρεᾶς τοῦ Σελεύκου, εἰς τὴν Λαοδικεῖαν, ἔχει ἀμφισβητηθῆ ἀπὸ μακροῦ⁵. Φαίνεται πράγματι ὅτι πρόκειται ἀπλῶς περὶ ἰσχυρισμοῦ τῶν Λαοδικέων, οἱ ὅποιοι, ἐπιθυμοῦντες νὰ ταυτίσουν τὴν ἀπεικόνισιν τῆς ἰδικῆς τῶν Ταυροπόλου πρὸς τὸ διπετὲς ξοάνον τῶν Ταύρων, ἔπλασαν τὴν ἱστορίαν ταύτην. Ἄλλαι πόλεις μὲ μακροτέραν ἱστορίαν, εἰς τὰς ὁποίας ἐλατρεῦετο ἐπίσης ἢ Ἀρτεμις Ταυροπόλος, εἶχον τὴν εὐχέρειαν διαφοροῦ αἰτιολογήσεως τῆς παλαικότητος τοῦ ἰδικοῦ τῶν ξοάνου.

Ἡ ἀπαγωγή τοῦ διπετοῦς ξοάνου ἐκ τῶν Ἀλῶν, ἐὰν εἶχε συμβῆ πράγματι, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ὑποδηλωθῆ κατὰ τινὰ τρόπον ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου ἢ τοῦλάχιστον νὰ εἶχε σημειωθῆ ὑπὸ τινος τῶν σχολιαστῶν, ὡς γεγονὸς σημαντικώτατον. Πλὴν τούτου ὑπάρχει καὶ ἡ ἔμμεσος μαρτυρία τοῦ Καλλιμάχου, περὶ τῆς παρουσίας τοῦ ξοάνου εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Ἀλῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν του. Οὗτος, εἰς τὸν Ὑμνον πρὸς τὴν Ἀρτεμιν (στ. 170 κ.έ.), λέγει:

*Ἦνίκα δ' αἰ νόμφαι σε χορῶ ἐν κυκλώσσονται
ἀγχόθι πηγῶν Αἰγυπτίου Ἰνωποῖο,
ἢ Πιτάνης — καὶ γὰρ Πιτάνη σέθεν — ἢ ἐνὶ Λίμναις,*

4. Βλ. τὰς παλαιότερας ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόψεις εἰς RE II (1895) λ. *Artemis* (Wernicke) 1381. Αὐτ. III (1897) λ. *Brauronia* (Jessen) 824. Πρβλ. Nilsson, ἔ.ἀ., σ. 485.⁵ I. Παπαδημητρίου, Μεγ. Ἑλλην. Ἑγκ. ἔ.ἀ. σ. 148. Kl. P. I (1964) λ. *Artemis* (Fauth) 622. Kirsten-Kraiker, *Griechenlandkunde*⁵ (1967) I σ. 169, ἔνθα ἀνακριβῶς ἀναγράφεται, ὅτι ἡ Βραυρωνία Ἀρτεμις ἀπαντᾷ ὡς Ἀρτεμις-Ἰφιγένεια εἰς ἐπιγραφάς.

5. Βλ. C. Robert, *Archaeol. Märchen* (Philol. Untersuchungen X, 1886, σ. 144 κ.έ.). Πρβλ. Jessen, ἔ.ἀ. 824. Ἐπιμονὴν ἀβάσιμον ἐπὶ τῆς ἀπόψεως, περὶ ἀπαγωγῆς τοῦ ξοάνου εἰς Σούσα βλ. εἰς RE IX (1916) λ. *Iphigeneia* 2597 κ.έ. (Kjellberg). Kl. P. II (1967) λ. *Iphigeneia* (von Geisau) 1447. Πρβλ. καὶ I. Παπαδημητρίου, Μεγ. Ἑλλην. Ἑγκ. ἔ.ἀ. λ. *Βραυρωνιον*, σ. 151. Τὸ Ἔργον AE 1961, σ. 33 κ.έ.

ἢ Ἴνα, δαῖμον, Ἄλας Ἀραφηνίδας οἰκήσουσα
ἤλθεσ ἀπὸ Σκυθίης, ἀπὸ δ' εἶπας τέθμια Ταύρων...

Ὁ ποιητὴς παρουσιάζει τὴν ἀπαγωγὴν καὶ τὴν μεταφορὰν τοῦ ξοάνου εἰς τὰς Ἄλας, ὡς μετοίκησιν τῆς θεᾶς. Τοῦτο εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ὑφισταμένην καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Καλλιμάχου ὕλικὴν αἴσθησιν τῆς θεότητος, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀντίληψιν. Ἡ ἀντίληψις ὁμοῦς αὕτη συνεπάγεται καὶ ἀντίστοιχον παραμονὴν τοῦ ξοάνου εἰς τὴν θέσιν του κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ποιητοῦ, ἐφ' ὅσον αἱ Ἄλαι συγκατελέγοντο καὶ τότε μεταξύ τῶν τόπων παραμονῆς τῆς θεᾶς.

Πλὴν τῆς ἀβασίμου ταύτης πληροφορίας, εἰς τὰ παρατεθέντα χωρία τοῦ Πανυσανίου παρουσιάζονται καὶ ἀντιφάσεις ἔχουσαι ἀνάγκην ἐρμηνείας.

Οὕτως, ἐνῶ εἰς τὸ πρῶτον χωρίον ὁ περιγηγῆτης λέγει ρητῶς ὅτι τὸ ἀρχαῖον ξόανον τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Ταυρικῆς εὐρίσκετο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του εἰς τὴν Βραυρῶνα, εἰς τὰ δύο τελευταῖα χωρία ὁμιλεῖ περὶ ὀριστικῆς ἀπαγωγῆς τοῦ ξοάνου τῆς Ταυρικῆς θεᾶς ἐκ τῆς Ἀττικῆς καὶ δὴ ἐκ τῆς Βραυρῶνος.

Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ ξόανον τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὴν Βραυρῶνα δὲν ἦτο τὸ ἀρχικὸν λατρευτικὸν ἄγαλμα τοῦ ἱεροῦ, ἀλλ' οἰονδήποτε ἄλλο ἀντικαταστήσαν αὐτό, δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ, ἔνεκα τοῦ δι' ὀριστικοῦ ἄρθρου καθορισμοῦ: τὸ ἀρχαῖον ξόανον. Ἀναμφιβόλως, λοιπόν, ὑπῆρχον δύο διάφορα ξόανα τῆς θεᾶς: ἓν, τὸ ὁποῖον ἀνεκάθεν ἐλατρεύετο εἰς τὸ ἱερόν τῆς Βραυρῶνος, καὶ δεύτερον, τὸ διυπετές ξόανον, τὸ ὁποῖον ἀπήχθη ἐκ τῆς Ταυρικῆς, κατὰ τὴν ἀττικὴν παράδοσιν, καὶ ἐλατρεύετο εἰς τὸ ἱερόν τῶν Ἀλῶν. Τοῦτο, κατὰ τὸν Πανυσανίαν, εὐρίσκετο εἰς τὴν Λαοδίκειαν.

Ὁ ὑπὸ τοῦ Πανυσανίου χαρακτηρισμὸς τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς λατρευομένης εἰς τὸ ἱερόν τῆς Βραυρῶνος, ὡς Ταυρικῆς ἐπίσης θεᾶς, δὲν ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς τοὺς παρενεθέντας στίχους ἢ Ἀθηνᾶ, εὐρισκομένη ἐν ἐπιφανείᾳ εἰς τὸ ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος τῶν Ταύρων, καὶ συγχρόνως ἀπευθυνομένη, θεία δυνάμει, πρὸς τὸν Ὀρέστην καὶ τὴν Ἴφιγένειαν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐντὸς τοῦ πλοίου καὶ εἶχον πρὸ αὐτῶν τὸ ἀπαχθὲν ξόανον τῆς Ταυρικῆς θεᾶς, λέγει ὅτι ἡ Ἴφιγένεια εἰς τὴν Βραυρῶνα: *δεῖ τῆδε κληθουχεῖν θεᾶ*. Ἡ χρῆσις τῆς *τῆδε* (εἰς αὐτὴν ἐδῶ) εἶναι δύσκολον νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς δηλοῦσα τὴν Ἄρτεμιν γενικῶς⁶ καὶ ὄχι ὑπὸ τὴν εἰδικὴν ιδιότητα τῆς Ταυρικῆς θεᾶς, ἢ ὁποῖα ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου συσχετίζεται πρὸς τὴν ἐπικλησιν τῆς Ταυροπόλου⁷. Τοῦτο θὰ ἦτο ἀσύμφωνον πρὸς τὴν σημειωθεῖσαν ἤδη ὕλικὴν αἴσθησιν τῆς θεότητος, κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἀντίληψιν.

Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι ἡ ιδιότης τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος ὡς Ταυροπόλου συνάγεται καὶ ἐξ εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐπίσης ὅτι καὶ εἰς τὴν Ταυροπόλον Ἄρτεμιν, τὴν λατρευομένην εἰς τὴν Ἀμφίπολιν, ἐδίδετο ἡ ἐπὶ κλησις *Βραυρωνίς*⁸.

6. Ἐπὶ τῆς ὀρθῆς ταύτης ἐρμηνείας τῆς ἀντωνυμίας *τῆδε*, ὡς σημαινούσης τὴν Ἄρτεμιν τὴν Ταυροπόλον, ἐβάσισεν ὁ Kjellberg ἔ.ἀ. 2591 τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἀπόψεως περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς μόνου κοινῶ ἱεροῦ τῆς Βραυρωνίας καὶ τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος, ἀντὶ δύο, τὴν ὁποῖαν ὑπεστήριζον πολλοὶ μελετηταὶ παλαιότερον.

7. Περὶ τῆς ιδιότητος τῆς Ταυροπόλου ἐν γένει βλ. RE V A₁ (1934) λ. *Tauropolos* (Oppertmann) 34. Πρβλ. καὶ Roscher, Lexikon I (1886) λ. *Artemis* (Schreiber) 567 κ.ἐ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1399 κ.ἐ. Ἀνάλογοι σχηματισμοί: *βουπόλος* (Ἡσυχ.) *αἰπόλος* (Ἰλ. Υ 173 κ.ἀ.) *ἵπποπόλος* (αὐτ. Ν 4 κ.ἀ.).

8. Παλατ. Ἀνθολ. VII 705 (Ἀντιπάτρου Θεσσαλονικέως).

Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Πausανίου, ὅτι τὸ ἄγαλμα τὸ ἀπαχθέν ἐκ τῆς Ταυρικῆς μετεφέρθη εἰς τὴν Βραυρῶνα, πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ μᾶλλον ἐκ τῆς παραλλήλου διπλῆς χρήσεως τοῦ γεωγραφικοῦ ὄρου Βραυρῶν, ὑπὸ διάφορον ἔννοιαν ἦτοι ὡς δηλοῦντος τὴν θέσιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος καὶ συγχρόνως πολὺ εὐρύτεραν περιοχὴν, περιλαμβάνουσιν καὶ τὰς Ἄλας Ἀραφηνίδας⁹. Ἡ ὑπὸ τὴν δευτέραν ταύτην ἔννοιαν χρήσις τοῦ ὀνόματος, γινομένη πιθανὸν καὶ παλαιότερον, κατέστη συχνὴ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, προφανῶς ἕνεκα τῆς διατηρηθείσης ἰδιαιτέρας σημασίας τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος.

Ὅπωςδὴποτε ἐκ τῆς ἀσαφοῦς διατυπώσεως τῶν ἀνωτέρω χωρίων τοῦ Πausανίου, πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἐκ τῆς μὴ παροχῆς οἰασδὴποτε ἄλλης πληροφορίας περὶ τῆς περιοχῆς τῆς Βραυρῶνος, φαίνεται ὅτι ὁ περιηγητὴς δὲν ἐπεσκέφθη ὁ ἴδιος τὴν περιοχὴν, ἀλλ' ὅτι ἤντηλσε τὰ γραφόμενά του ἐκ διαφόρων συνδυασθεισῶν πληροφοριῶν, γραπτῶν ἢ καὶ προφορικῶν.

Ὑπάρχουν μελετηταί, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶπομεν, ἐπιμένουν εἰς τὴν ταύτισιν τῆς ὑποστάσεως τῆς Ἰφιγενείας πρὸς τὴν ὑπόστασιν τῆς Ἀρτέμιδος. Ἡ ἄποψις ἐβασίσθη κυρίως ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πausανίου (II, 35, 1) περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς θεᾶς εἰς τὴν Ἑρμιόνην : καὶ Ἀρτέμιδος ἐπέκλησιν Ἰφιγενείας ἐστὶν ἱερόν... Ἡ τοιαύτη χρήσις τοῦ ὀνόματος τῆς ἡρώιδος ὡς ἐπικλήσεως προϋποθέτει πράγματι πλήρη σύμπτωσιν τῶν δύο ὑποστάσεων (πρβλ. καὶ Ἡσύχιον : Ἰφιγένεια ἢ Ἀρτεμις)¹⁰. Δὲν μαρτυρεῖται ὁμοίως πρὸς τὴν Βραυρῶνα ἐκ τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως ἀλλ' οὕτε καὶ συνάγεται ἐκ τοῦ παλαιότερου ἢ τοῦ προσφάτου σχετικοῦ ἀρχαιολογικοῦ καὶ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου.

Ἀντίθετον μάλιστα ἔνδειξιν, ἐνισχύουσιν τὴν περὶ διακρίσεως τῶν δύο λατρείων ἄποψιν, παρέχουν οἱ ἀνευρεθέντες ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ εἰς τὴν Βραυρῶνα κατάλογοι ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται ἐντὸς τοῦ 5ου καὶ ἰδίᾳ ἐντὸς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος¹¹. Εἰς τοὺς καταλόγους τούτους, μεταξὺ ἄλλων ἀναθημάτων ἀφιερωθέντων ὑπὸ γυναικῶν εἰς τὴν Ἀρτεμιν, τὰ ὁποῖα εἶναι ὁμοιογενῆ πρὸς τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βραυρῶνος, περιλαμβάνονται *χιτώνια* εἰς μέγα πλῆθος, ὡς καὶ τινὰ ἄλλου εἴδους ἐνδύματα (*ἱμάτια*, *ἀμπέχονα*, *χλανίδες κ.ἄ.*)¹². Ἐκ τῆς ἀναγραφῆς *ἐπιβλήματος*, φέροντος παράστασιν Διονύσου σπένδοντος καὶ γυναικὸς οἰνοχοοῦσης, διὰ τὸ ὁποῖον σημειοῦται ὅτι εἶναι *καινόν*¹³, συνάγεται μετὰ βεβαιότητος ὅτι πρόκειται περὶ ἐνδύματος κατασκευασθέντος κατ' ἐξαίρεσιν, ἐπίτηδες πρὸς ἀνάθεσιν,

9. Βλ. Ἡσύχιον: *Διακρίεις χώρα ἢ ἀπὸ Πάρνηθος εἰς Βραυρῶνα*. Πρβλ. RE V (1897) λ. *Brauron* (Milchhöfer) 822.

10. Βλ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1357.

11. Βλ. IG I² 386/7. Αὐτ. II², εἰδικαὶ ἀναγραφαὶ ἀναθημάτων τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος: 1514-1531. Ἀναγραφαὶ σποραδικῶν ἀναθημάτων τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Βραυρωνίας εἰς γενικοὺς καταλόγους: 1388. - 1401. - 1402. - 1403. - 1413. - 1416. - 1425. - 1429. - 1437. - 1438. - 1444. - 1445. - 1447. - 1451. - 1452. - 1455. - 1461. - 1469 (εἰς στήλην IIB στ. 119 κ.ἔ. φαίνεται ὅτι δλα τὰ ἀναγραφόμενα ἀνήκουν εἰς τὴν Βραυρωνίαν Ἀρτεμιν). - 1471. - 1476. - 1478. - 1479. - 1480. - 1467. 1492. 1502. Περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ἐν λόγῳ εἴδους, αἱ ὁποῖαι ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Βραυρῶνα, βλ. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1949, σ. 85. Αὐτ. σ. 75 κ.ἔ.

Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκ. σ. 149. Ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἐπεξεργασία τῶν ἐπιγραφῶν τούτων δὲν ἐγένεν ἀκόμη.

12. Βλ. IG II², 1514 στ. 16, 17, 19/20 κ.ἄ. *ἱμάτιον*. Αὐτ. στ. 18, 34, 36, 50 κ.ἄ. : *ἀμπέχονον*. Αὐτ. στ. 39, 40 κ.ἄ.: *χλανίς*, *χλανίσκιον*.

13. Αὐτ. στ. 31/32.

ἐνῶ τὰ λοιπὰ δὲν ἦσαν καινουργῆ ἀλλὰ εἶχον φορεθῆ πρό τῆς ἀναθέσεως τῶν¹⁴.

Κατὰ κανόνα, ἀπαράβατον μάλιστα προκειμένου περι ἐνδυμάτων, ἀναγράφεται εἰς τοὺς καταλόγους τὸ ὄνομα τῆς ἀφιερωσάσης γυναικὸς κατ' ὀνομαστικὴν, ἐὰν δὲ τὸ ὄνομα εἶναι ἄγνωστον σημειοῦται : *ἀνεπίγραφον*¹⁵. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀναγραφή ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν, τὰς ὁποίας ἔφερον τὰ ἐνδύματα· πράγματι δέ, προκειμένου περι ἰδιαζούσης τεχνικῶς ἢ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ἐπιγραφῆς, ἀναφέρεται ρητῶς ἡ ἰδιομορφία : *ἔχει γράμματα ἐνφασμένα χρυσᾶ*¹⁶, *γράμματα ἔχ.*¹⁷ *ἱερὸν ἐπιγέγραπται Ἄρτεμιδος*¹⁸.

Αἱ ὑποκείμεναι εἰς τὰς ἀναγραφὰς ταύτας ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀνάγονται εὐχερῶς εἰς τοὺς γνωστοὺς τύπους ἐπιγραφῶν τοῦ εἶδους. Συνήθως ἐδηλοῦτο τὸ ὄνομα τῆς ἀφιερωσάσης γυναικὸς εἰς ὀνομαστικὴν, μόνον, μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ συζύγου ἢ καὶ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς, μετὰ ἢ ἄνευ τοῦ ρήματος *ἀνέθηκεν*¹⁹. Ἐνίοτε ἐπίσης ἀνεγράφετο Ἄρτεμιδι²⁰ ἢ ἐσημειοῦτο, ὡς εἶδομεν, *ἱερὸν Ἄρτεμιδος*²¹.

Αἱ παρατηρήσεις περι τῆς ἰδιομορφίας τῶν ἐπιγραφῶν, αἱ σημειούμεναι εἰς τοὺς καταλόγους ἢ καὶ ἡ ἀναγραφή λέξεων τινῶν ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν, ἀποτελοῦν ἀναμφιβόλως προσθήκην εἰς τὰ ἰδιάζοντα γνωρίσματα τῶν ἐνδυμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπιμελῶς παρατίθενται πρὸς εὐχερεστέραν ἀναγνώρισιν τῶν ἀναθημάτων.

Ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα ἡ σημειωθεῖσα ἀπαρέγκλιτος κατ' ὀνομαστικὴν ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι προσέφερον τὰ ἀναθήματα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ προσφορὰ ἐγένετο αὐτοπροσώπως ὑπ' αὐτῶν, ἀποκλειομένης τῆς ὑποθέσεως ὅτι τινὰ τῶν ἐνδυμάτων εἶχον προσφέρει οἰκεῖοι λεχωῖδων, αἱ ὁποῖαι ἀπέθανον κατὰ τὸν τοκετόν. Ἡ μαρτυρία ἄλλωστε τοῦ Εὐριπίδου, περι τῆς προσφορᾶς τοιούτων ἐνδυμάτων εἰς τὴν Ἰφιγένειαν, συμπληροῦται διὰ τῆς πληροφορίας τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Καλλιμάχου, ἐρμηνεύοντος τὴν ἐπικλησιν *Χιτώνη*, ἡ ὁποῖα ἀπεδίδοτο εἰς τὴν Ἄρτεμιν Βραυρωνίαν : *τικτομένων τῶν βρεφῶν ἀνέτιθεσαν τὰ ἱμάτια τῇ Ἄρτεμιδι*²². Ὡς πρὸς τὰ ἐνδύματα τῶν θανουσῶν λεχωῖδων, τὰ προσφερόμενα εἰς τὴν Ἰφιγένειαν, φυσικὸν ἦτο ταῦτα νὰ ἔχουν χαρακτηῖρα ἀποτρόπαιον, ἀποκλείοντα τὴν τελικὴν διατήρησιν τῶν ὡς μόνιμων περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ προσφορὰ τῶν ἐνδυμάτων εἰς τὴν Ἄρτεμιν εἶχε τὴν ἔννοιαν ἐκφράσεως εὐχαριστίας πρὸς τὴν θεὰν διὰ τὴν εὐεργετικὴν ὑπὲρ τῶν γυναικῶν παρέμβασίν της, ἀσφαλῶς δὲ εἶχεν ἐπίσης τὴν ἔννοιαν εὐχῆς δι' εὐτοκίαν, εὐγονίαν ἢ τεκνοποιίαν. Πρὸς τὴν εὐχὴν τεκνοποιίας συνεδέετο πιθανῶς καὶ ἡ ὑπό τινῶν γυναικῶν ἀνάθεσις : *ἀνδρείων*²³ ἱματίων ἢ χλανιδίων, τὰ ὁποῖα προφανῶς ἀνήκον εἰς τοὺς συζύγους τῶν. Ἡ ἀνάθεσις

14. Περι τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς καταλόγους *ἡμιφῶν* ἐνδυμάτων (IG II² 1514 στ. 53/54, 72. 1518 στ. 54, 67. 1522 στ. 26 κ.ά.) βλ. A. Wace, *Jahreshefte XXXIX* (1952) σ. 115. Βλ. καὶ κατωτέρω.

15. IG II² 1514 στ. 33/34, 44, 47, 62 κ.ά.

16. IG II² 1514 στ. 8/9. Πρβλ. Wace ἔ.ά. σ. 112.

17. IG II² 1529 στ. 14. Πρβλ. Wace ἔ.ά.

18. Βλ. IG II² 1514 στ. 34/35, 40/41.

19. Αὐτ. στ. 13/14, 15, 24, 55 κ.ά.

20. Αὐτ. στ. 52/53.

21. Βλ. ὑποσ. 18.

22. Εἰς στ. 77 Ἔμν. εἰς Δία. Βλ. καὶ στ. 225 Ἔμν. εἰς Ἄρτεμιν. Πρβλ. J. Hondius, *Nov. Inscr. Atticae* (1925) σ. 66, 18. Wernicke, ἔ.ά. 1381 κ.έ. Jessen, ἔ.ά. 825.

23. IG II² 1514 στ. 47· 1517 στ. 128, 129, 130· 1523 στ. 26.

παιδικῶν ἐνδυμάτων²⁴, ἀφ' ἑτέρου, ὑπὸ γυναικῶν καὶ πάλιν, ἡ ὁποία σημειοῦται ἐνίοτε εἰς τοὺς καταλόγους, ἀνάγεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν γνωστὴν ιδιότητα τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος ὡς κατ' ἐξοχὴν προστάτιδος τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Ὑπογραμμίζεται ἐνταῦθα ἡ διαφορὰ τῆς προελεύσεως τῶν εἰς τὴν θεὰν καὶ τὴν ἡρωίδα προσφερομένων ἐνδυμάτων, ὡς παρέχουσα προφανῶς καὶ τὴν καθόλου διαφορὰν τοῦ χαρακτήρος τῆς λατρείας τῶν εἰς τὴν Βραυρῶνα· διότι, ἐνῶ αἱ ὀλίγαι ἀλλ' ἔγκυροι πληροφορίαι, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἰφιγενείας, κυρίως ἐκ τοῦ Εὐριπίδου, μαρτυροῦν χθόνιον χαρακτήρα, ἀντιθέτως ἅπαντα τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων συνίσταται ἡ ὑπόστασις τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, προσδίδουν εἰς αὐτὴν χαρακτήρα θεᾶς τοῦ ὑπαίθρου καὶ τῆς ζωῆς. Εὐρισκόμεθα δηλαδὴ πρὸ ἐνὸς εἶδους κατανομῆς τῆς κανονικῆς, εὐρυτέρας, ὑποστάσεως τῆς Ἀρτέμιδος μεταξὺ τῆς θεᾶς καὶ τῆς ἡρωίδος, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν πραγματικότητα συνεπλήρουν ἀλλήλας²⁵.

Ἡ προϊστορικὴ πόλις τῆς Βραυρῶνος ἦτο ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῆς Ἀττικῆς. Συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν δώδεκα πόλεων, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον μέρος εἰς τὸν *συνοικισμὸν* τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Θησεά²⁶· ἐπὶ πλέον δὲ κατεῖχεν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως καὶ παρ' αὐτὴν χῶρον λίαν ἐκτεταμένον, ὑπὸ τοὺς οἰκιστικὸς ὄρους τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς.

Εἰς τὴν ἐγκατάστασιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πόλεως ταύτης συντέτινεν ἀναμφιβόλως ἡ ὑπαρξίς τοῦ παρακειμένου ἀρίστου φυσικοῦ λιμένος²⁷, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς τὴν πλέον εὐνοϊκὴν θέσιν τῆς Ἀττικῆς, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπικοινωνίας τῆς πρὸς τὰς νήσους καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν.

Ἐκ τῶν γενομένων μέχρι σήμερον σποραδικῶν ἐξερευνήσεων²⁸ συνάγεται ὅτι ἡ ἐγκατάστασις οἰκισμοῦ εἰς τὴν Βραυρῶνα χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ ὅτι ὁ οἰκισμὸς οὗτος ἀνεπτύχθη, ἐξελιχθεὶς εἰς πραγματικὴν πόλιν, κατὰ τὴν ΜΕ καὶ τὰς φάσεις τῆς ΥΕ (μυκηναϊκῆς) περιόδου : Ι, ΙΙ, ΙΙΙΑ.

Ὡς πρὸς τὸ τέλος τοῦ οἰκισμοῦ, τὸ ὀλιγάριθμον τῶν εὐρημάτων τῆς τελευταίας φάσεως τῆς ΥΕ ΙΙb καὶ c περιόδου, φέρεται ὡς ἀπόδειξις τῆς κατ' οὐσίαν διαλύσεως τοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ὅμως τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα εἶναι ἀκόμη λίαν ἀνεπαρκῆ, ὥστε νὰ θεμελιώσουν τελικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συμπεράσματα.

Ὅθεν, λαμβάνεται ἐνταῦθα ὡς βεβαία ἡ ἀναμφισβήτητος μόνον διαπίστωσις ὅτι, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἡ πόλις τῆς Βραυρῶνος ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ ὡς ὄργανωμένος οἰκισμὸς.

Ἡ συντέλεισις τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τῆς Ἀττικῆς διὰ τοῦ συνοικισμοῦ κατέστησεν ἄχρηστον τὴν ὑπαρξίν τῶν ὀχυρώσεων τῆς ὑπαίθρου, παρὰ τὰς ὁποίας ἀνεπτύσσοντο

24. Αὐτ. 1514 στ. 28/29, 39/40, 58· 1518 στ. 55.

25. Preller-Robert, Griech. Mythologie⁴ I, 314. Wernicke, ἔ.ἀ. 1381 κ.έ. Βλ. C. Kerényi, The Heroes of the Greeks (μετ. H. Rose, 1959) σ. 333. Περὶ τῆς θέσεως τῆς ἡρωίδος εἰς τὴν Βραυρῶνα λέγει ὅτι εὐρίσκειτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ὅτι ἦτο alter ego τῆς θεᾶς.

26. Βλ. Φιλόχορον παρὰ Στραβ. C394, 20. Πρβλ. Θουκ. ΙΙ, 15. Πλούτ. Θησ. XXIV. Βλ. ἐπίσης Milchhöfer, ἔ.ἀ. 822. W. Judeich, Topogr. von Athen (1931) σ. 60 κ.έ.

27. Περὶ τοῦ λιμένος τῆς Βραυρῶνος βλ. K. Lehmann-Hartleben, Ant. Hafenanlagen des Mittelmeers (1923) σ. 8, 248. Περὶ τοῦ τόπου τῆς Βραυρῶνος γενικῶς βλ. Milchhöfer, ἔ.ἀ. 822. Πρβλ. καὶ Kl. P. I (1964) λ. *Brauron* (E. Meyer) 940 κ.έ. Frazer, Pausanias II σ. 445 κ.έ. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1948 σ. 81 κ.έ. Μεγ. Ἑλλην. Ἑγκ. ἔ.ἀ. σ. 168 κ.έ.

28. Βλ. Ἰ. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1948 σ. 83 κ.έ. Δ. Θεοχάρη ΠΑΕ 1950 σ. 188 κ.έ. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1956 σ. 77 κ.έ. Μεγ. Ἑλλην. Ἑγκ. ἔ.ἀ. σ. 146 κ.έ. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1962 σ. 34 κ.έ.

οἱ οἰκισμοί. Τὰ σπουδαιότερα τῶν γενῶν μετόκησαν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου, ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἐμφανίζονται γόνοι τῶν ὡς δρώντα πολιτικά πρόσωπα. Οἱ λοιποὶ κάτοικοι διηκολύνθησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν γεωργικῶν τῶν ἔργων διὰ τῆς μετοικήσεώς των εἰς ἀγροικίας διεσπαρμένας ἀνὰ τὴν ὕπαιθρον. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται τὸ φαινόμενον τῆς ἀποκαλύψεως ἐκτεταμένων νεκροπόλεων καθ' ὅλην τὴν Ἀττικὴν, ἄνευ ἀντιστοιχῶν λειψάνων ὀργανωμένων οἰκισμῶν.

Τόπος λατρείας τῆς προϊστορικῆς θεᾶς τῆς φύσεως καὶ τῆς γονιμότητος ὑπῆρχεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἢ τὴν λοιπὴν πόλιν τῆς Βραυρῶνος. Ὅμως ἐξ οὐδενὸς τῶν μέχρι σήμερον τοῦλάχιστον ὑπαρχόντων στρωματολογικῶν καὶ ἄλλων ἀρχαιολογικῶν δεδομένων προκύπτει ὅτι ἡ λατρεία, ἡ ἀσκουμένη εἰς τὸ ἱερόν τῆς Βραυρῶνος, ἀνάγεται εἰς ἐποχὴν παλαιότεραν τῆς γεωμετρικῆς.

Δὲν εἶναι ἐν τούτοις ἀπίθανον, ὅτι ἡ λατρεία αὕτη συνεδέθη ἐμμέσως πρὸς τὴν προϊστορίαν τῆς θέσεως, ἴσως διὰ τῆς συσχετίσεως πρὸς τὴν θεὰν ἢ τὴν ἡρωίδα παλαιότερου τινὸς λειψάνου σφωζομένου ἐπὶ τόπου. Ἡ ἔλλειψις παντὸς στοιχείου μαρτυροῦντος τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ χώρου, ὃ ὁποῖος ἀπεδόθη μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἰφιγενείας, παρὰ τὴν ὑπάρειαν τῆς ἀκροπόλεως καὶ ΝΑ. τοῦ ναοῦ, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐπιβεβαίωσιν ἢ μὴ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἡ καταρρεύσασα σπηλαιώδης κατασκευὴ, ἡ ὁποία ἐταυτίσθη πρὸς τὸν τάφον τῆς Ἰφιγενείας, ἦτο ἀρχικῶς τάφος μυκηναϊκός, ὁμοῖος πρὸς τοὺς συχνοὺς ἄλλους τοὺς ἀνευρισκομένους εἰς τὰς πέριξ τοῦ ἱεροῦ κλιτύς.

Μῦθοι σχετιζόμενοι πρὸς τὸν τρωϊκὸν κύκλον, προϊστορικῆς πιθανῶς προελεύσεως, συνδέονται πρὸς διάφορα σημεῖα τῆς παρὰ τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον ἀττικῆς καὶ λοιπῆς παραλίας, τοῦτο δὲ ἀναμφιβόλως αἰτιολογεῖται ἐκ τῆς ἀμεσωτέρας γεωγραφικῆς σχέσεως τῆς παραλίας ταύτης πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἡ ὁποία ἐσημειώθη ἤδη ὡς πρὸς τὸν λιμένα τῆς Βραυρῶνος.

Τοπικὴ παράδοσις, παλαιότερα ὁπωσδήποτε τῆς τελικῆς διαμορφώσεως τοῦ μύθου τῆς Ἰφιγενείας, ὑπὸ τὴν ἐπίσημον ἐκδοχὴν τὴν γενομένην ἀποδεκτὴν καὶ εἰς τὸ ἱερόν, ὠμίλει περὶ τῆς συγκεντρώσεως τοῦ στόλου τοῦ προοριζομένου διὰ τὴν τρωϊκὴν ἐκστρατείαν, εἰς τὸν λιμένα τῆς Βραυρῶνος, ἐπίσης δὲ καὶ περὶ τῆς ἐκεῖ τελέσεως τῆς θυσίας τῆς Ἰφιγενείας²⁹.

Περὶ τῆς ἀρχικῆς σχέσεως τῆς ὑφισταμένης εἰς τὴν Βραυρῶνα μεταξὺ τῆς Ἰφιγενείας καὶ τῆς Ἀρτέμιδος οὐδὲν βέβαιον συμπέρασμα συνάγεται ἐκ τῶν φιλολογικῶν τεκμηρίων καὶ τῶν μέχρι τοῦδε εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Ὡς πρὸς τὴν σημειωθεῖσαν ἤδη κατανομήν τῆς ὑποστάσεως τῆς ἀποδιδομένης κανονικῶς εἰς τὴν θεὰν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ἡρωίδος, θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθοῦν τὰ ἑξῆς. Ἡ ἀνάληψις τοῦ χθονίου μέρους τῆς ὑποστάσεως ταύτης ὑπὸ τῆς Ἰφιγενείας διηκολύνθη προφανῶς ἐκ τῆς ιδιότητος τῆς ὡς θνητῆς, συμφώνως πρὸς τὸν μῦθον, ἐκ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ταφῆς τῆς ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, μετὰ συναφοῦς πρὸς τὸν χθόνιον χαρακτῆρα τῆς καθόδου εἰς Ἄδου. Ὁ μῦθος τῆς δεινοπαθεισῆς ἡρωίδος, ἡ ὁποία ἀντὶ τοῦ ὑπεσχημένου γάμου ἀντι-

29. Πρβλ. Εὐφορίωνα, ἀπ. 81. Σχολ. στ. 645 Λυσιστρ. Ἀριστοφ. Περὶ τῶν ἐν γένει παραδόσεων τῆς Ἀττικῆς τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν Ἰφιγένειαν βλ. Jessen, ἔ.ἀ. 824. Wernicke, ἔ.ἀ. 1388. Roscher, Lexikon II (1894) λ. *Iphigenia* (Stoll) 298 κ.ἔ. Πρβλ. von Wilamowitz, Herm. XVIII (1883) σ. 256 κ.ἔ. Βλ. ἐπίσης Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1948 σ. 84, Oxf. Class. Dict. (1949) λ. *Iphigenia* (Rose) σ. 457. Kjellberg, ἔ.ἀ. 2598 κ.ἔ.

μετώπισε τὴν θυσίαν, ἐν συνεχείᾳ δὲ περιπετείᾳ καὶ στέρησιν πάσης χαρᾶς τῆς ζωῆς, προσήκεν ἐπίσης εἰς τὴν εἰδικὴν λατρείαν τὴν ἀποδιδομένην εἰς αὐτὴν εἰς τὴν Βραυρῶνα.

Ἡ ἐκ τῶν στοιχείων τούτων τῆς προσωπικότητος τῆς Ἰφιγενείας διαφανομένη αἰτιολόγησις τῆς ὑπ' αὐτῆς ἀναλήψεως τοῦ χθονίου μέρους τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος, καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ διαχωρισμὸς τῆς ὑποστάσεως τῆς θεᾶς συνετελέσθη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ὑποτυπώδους ἑλληνικῆς θεολογίας (θεογονία κλπ.), οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται ἐγγύτατα πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ ἔπους καὶ τῆς διασαφηνίσεως τῆς Ὀλυμπίας ὑποστάσεως τῶν θεῶν. Τότε ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον εἰς τὰ Κύπρια ἔπη (σ. 104, ἐκδ. Allen) καὶ ὁ μῦθος τῆς Ἰφιγενείας. Ἡ χρονολόγησις τῶν παλαιότεραν στρωματολογικῶν εὐρημάτων, τῶν ἀποκαλυφθέντων παρὰ τὸν λεγόμενον τάφον τῆς Ἰφιγενείας εἰς τὴν Βραυρῶνα, κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας ὡς πρὸς τὰ ἀνωτέρω³⁰.

Διάφορον, ἀλλ' ὄχι ἐντελῶς ἄσχετον κατανομήν τῆς ὑποστάσεως τῆς Ἀρτέμιδος, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ἰφιγενείας, γενομένην κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς ἄλλο λατρευτικὸν κέντρον, μαρτυρεῖ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Πausanίου (I, 43, 1) ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἐποίησεν: *ἐν καταλόγῳ γυναικῶν Ἰφιγένειαν οὐκ ἀποθανεῖν, γνώμη δὲ Ἀρτέμιδος, Ἐκάτην εἶναι*³¹.

Ἐκ τῶν ἐνδείξεων, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν, συνάγεται ὅτι τὸ ἱερὸν τῆς Βραυρῶνος κατελάμβανε, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς του, ὀλόκληρον τὴν κοιλάδα τὴν καθοριζομένην ἀπὸ Ν. μὲν ὑπὸ τῆς ὑπωρείας τῆς ἀκροπόλεως, ἀπὸ Β. καὶ Δ. ὑπὸ τῆς ὑπωρείας τῶν ἐναντι τῆς ἀκροπόλεως λόφων καὶ ἀπὸ Α. ὑπὸ τῆς παραλίας τοῦ λιμένος, ὡς αὕτη ἐσχηματίζετο πρὸ τῆς νεωτέρας προσχώσεώς της. Λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομῶν παρετηρήθησαν κατὰ καιροὺς καὶ εἰς τὸ ἀμέσως πρὸς Δ. τῆς ἀκροπόλεως μέρος τῆς δευτέρας κοιλάδος τῆς Βραυρῶνος, εἰς τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι ἐξετείνοντο τὰ βοηθητικὰ κτίσματα τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ ἰδιαίτερα κοιλάς τοῦ ἱεροῦ διανοίγεται ἀπὸ Δ. δι' εὐρείας διόδου ἀγούσης πρὸς τὸ ἄστυ, ἐνῶ ἕτερα ὁδός, παρὰ τὴν παραλίαν, ὠδήγει ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὰς Ἀλάς Ἀραφηνίδας, τὴν Λούτσαν, ὄπου, εἰς ἀπόστασιν ἕξ περίπου χιλιομέτρων, ὑπῆρχε τὸ ἕτερον ἱερὸν τῆς θεᾶς³². Ἄλλη διόδος, διανοιγομένη μεταξὺ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Βραυρῶ-

30. Βλ. Ἰ. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1957, σ. 45. Βλ. καὶ κατωτέρω ὑποσ. 44 τοῦ παρόντος. Περὶ τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ βου ὡς κρίσιμου ἐποχῆς διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς θρησκευτικῆς καὶ λατρευτικῆς ἐξελιξέως τῆς Ἰφιγενείας, ἐν συναφείᾳ, πιθανῶς, πρὸς τὴν πρόοδον τῆς ἀπολλωνεῖου λατρείας καὶ τὴν ἐν γένει ἀνανεωτικὴν διὰ τὴν θρησκείαν κίνησιν, τὴν ἐκκινούσαν ἐκ Δελφῶν, βλ. Kjellberg, ἔ.ἀ. 2593, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

31. Βλ. καὶ Στησίχορον (ἀποσπ. Bergk 38; D. L. Page, Poet. Mel. Graeci, 1962, 215). Παρὰ Φιλοδ. Περὶ Εὐσ. 24: *Στησίχορος δ' ἐν Ὀρεστεία κατακοιλούσας Ἡσίοδῳ τὴν Ἀγαμέμνονος Ἰφιγένειαν εἶναι τὴν Ἐκάτην νῦν ὀνομαζομένην...* Βλ. σχετ. Kjellberg, ἔ.ἀ., 2594, 2601.

Ἐπὶ τῆς παραδόσεως ταύτης, περὶ τῆς μεταμορφώσεως τῆς Ἰφιγενείας εἰς Ἐκάτην, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἐν γένει σχέσεως τῆς Ἐκάτης πρὸς τὴν Ἀρτεμιν, ἡ ὁποία ἰδιαίτερος ἐτονίσθη ὑπὸ τινῶν τῶν μελετητῶν (πρβλ. Schreiber, ἔ.ἀ. 559, 571 κ.ἐ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1356, 1383), ἐβασίσθη ἡ διαμόρφωσις τῆς προσωπικότητος τῆς Ἰφιγενείας ὑπὸ τοῦ G. Hauptmann εἰς τὴν τραγῳδίαν Iphigenie in Delphi (1942), περιληφθεῖσαν τελικῶς εἰς τὴν Atridentetralogie του (1949). Πρβλ. K. Hamburger, Von Sophokles zu Sartre (1965) σ. 95 κ.ἐ., σ. 106 κ.ἐ.

Ἐρμηνείαν τῆς *Aithopias*, τιμωμένης καὶ εἰς Βραυρῶνα, ὡς θεότητος τοῦ σεληνιακοῦ φωτὸς βλ. εἰς Stoll, ἔ.ἀ. 304. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος ὡς ἐπικλήσεως τῆς Ἀρτέμιδος βλ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1379.

32. Βλ. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1948, σ. 83' αὐτ. 1956, σ. 87 κ.ἐ. αὐτ. 1957 σ. 45 κ.ἐ. Πρβλ. Kirsten-Kraiker, ἔ.ἀ. σ. 175.

νος και τοῦ λόφου τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ λιμένου, ὠδήγει πρὸς τοὺς δῆμους τῆς σημερινῆς περιοχῆς τοῦ Πόρτο-Ράφτη.

Ὁ τόπος οὗτος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεπτύχθη τὸ ἱερὸν τῆς Βραυρωνός, εἶχεν ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ προσήκοντα εἰς τὴν ὑπόστασιν τῆς Ἀρτέμιδος. Ἐκεῖτο ἐντὸς τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀγροτικῆς περιοχῆς τῆς Ἀττικῆς³³, πλαισιούμενος ὑπὸ παραλλήλων λοφοσειρῶν καλυπτομένων διὰ δασῶν, εἰς τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴν πρῶτον ἰδίᾳ ἐποχὴν, ὑπῆρχεν ἀσφαλῶς πλῆθος ποικίλων θηραμάτων³⁴. Ἐγεινίαζε πρὸς τὸν εὐρύχωρον φυσικὸν λιμένα, τοῦ ὁποῖου ἡ σημασία ὑπεγραμμίσθη ἤδη³⁵. Πρὸς τούτους ὁ ποταμὸς Ἐρασίνος, διασχίζων καὶ περιρρέων τὸν ἱερὸν χῶρον, μετέτρεπε τὴν ὄλην ἔκτασιν εἰς ὑγρὸν λειμῶνα³⁶.

Μετὰ τὴν ἔμφραξιν τοῦ στομίου τοῦ Ἐρασίνου, ἔνεκα τῆς ὑπερυψώσεως τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ διαποτίζουν τὸ ἔδαφος τοῦ ἱεροῦ, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ ἀπαιτῆται σήμερον συνεχῆς ἀντλησις πρὸς ἀποφυγὴν κατακλύσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ διείσδυσις τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ κάθοδος ἄλλων ὑδάτων ἐκ τῶν παρακειμένων λόφων, φαίνεται ὅτι προσέδιδον σημαντικὴν ποσότητα ὑγρασίας εἰς τὸ ὑπέδαφος. Τοῦτο συμπεραίνεται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ τρόπου ὑποθεμελιώσεως τῆς μεγάλης στοᾶς ἐπὶ στρώματος ἄμμου, ὡς ἐγένετο συνήθως εἰς περίπτωσιν ὑγροῦ ὑπεδάφους³⁷, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ὑποθεμελιώσεως ἐτέρου κτίσματος, μερικῶς ἀποκαλυφθέντος ἀνατολικῶς τῆς στοᾶς. Εἰς τὸ κτίσμα τοῦτο ἠκολουθήθη ὁ τρόπος τῆς ἐσχαροειδοῦς ὑποθεμελιώσεως, διὰ κρατευτῶν, ἀπαντῶν εἰς κτίσματα θεμελιωθέντα ἐντὸς ἀσταθοῦς ἐν γένει ἢ καὶ ὑγροῦ ἐδάφους³⁸. Ἀνάλογος, ἄλλως τε, ὑγρασία ὑπάρχει καὶ σήμερον καθ' ὄλην τὴν δευτέραν, εὐρυτέραν κοιλάδα τῆς Βραυρωνός, ἡ ὁποία ἐκτείνεται μέχρι σημαντικῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ.

Παλαιότερον ὁ Pierson προέτεινε τὴν διόρθωσιν τῆς γραφῆς *κλίμακας* τοῦ στίχου 1462 τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις εἰς *λειμάκας*³⁹:

*σὲ δ' ἀμφί, σεμνὰς Ἰφιγένεια, λειμάκας
Βραυρωνίας . . .*

33. Ἡ Ἀρτεμις ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἀγροτικὴ θεότης, προστάτις τῆς γεωργικῆς ἐργασίας. Βλ. σχετικῶς Wernicke, ἔ.ἀ. 1343. Βλ. ὡσαύτως καὶ τὴν εἰς τὴν Βραυρωνίαν Ἀρτεμιν ἀνάθεσιν *δρεπάνων*, θεριστικῶν καὶ ἀμπελοφυγικῶν, εἰς IG II² 1526. Πρβλ. καὶ τοὺς στίχους τοῦ Καλλιμάχου (Ἰγμ. εἰς Ἀρτεμιν 129 κ.ἔ.):

*Οἷς δὲ κεν εὐμειδῆς τε καὶ ἴλαος αὐγάσσηαι
κείνοις εὐ μὲν ἄρουρα φέροι στάχυν, εὐ δὲ γενέθλη
τετραπόδων, εὐ δ' ὄλβος ἀέξεται...*

34. Πρβλ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1342, 1344 κ.ἔ.

35. Πρβλ. αὐτ. 1350. Schreiber, ἔ.ἀ. 561. Βλ. τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὴν Ἀρτεμιν σχετικὰ ἐπίθετα: *λιμενίτις* (Παλ. Ἀνθ. VI 105,1)· *λιμένεσσιν ἐπίσκοπος* (Καλλιμ. εἰς Ἀρτ. 39)· *λιμενοσκόπος* (αὐτ. 259).

36. Βλ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1343. Πρβλ. τὰ ἐπίθετα: *ποταμία*, *ἐλεία*. Βλ. καὶ Schreiber, ἔ.ἀ. 560 κ.ἔ. Μαξίμου Τυρ. 8, 1: *ἱερὰ Ἀρτέμιδος πηγαὶ ναμάτων καὶ κοίλαι νάπαι καὶ ἀνθηροὶ λειμῶνες*. Πρβλ. Nilsson, ἔ.ἀ. σ. 492. Εὐρ. Ἰφ. Αὐλ. στ. 1463: *Ἀρτέμιδος ἐς λειμῶνα*.

37. Βλ. Μπούρα, ἔ.ἀ. σ. 32. Πρβλ. R. Martin, Manuel d'Archit. Grecque I (1965) σ. 314.

38. Πρβλ. Durm, Die Baukunst der Griechen⁸ (1910), σ. 113. Βλ. καὶ Ἀ. Ὁρλάνδου, Τὰ ὄλικά δομῆς II (1958) σ. 237. Ἰδιόμορφον ἐσχαροειδὲς σύστημα ὑποθεμελιώσεως ἐντὸς ἐλώδους ἐδάφους βλ. εἰς τὸν ναὸν τῶν Μέσων τῆς Λέσβου (R. Koldewey, Die ant. Baureste der Insel Lesbos (1890) σ. 47 κ.ἔ.).

39. Βλ. Ἰφ. ἐν Τ. εἰς G. Murray, Eurip. II κριτ. ὑπόμν. στ. 1462.

Ἡ διόρθωσις αὕτη ἀποκαθιστᾷ πράγματι τὴν εἰκόνα τοῦ λειμῶνος, τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς παρῆρχεν ἡ περιοχὴ τοῦ ἱεροῦ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα⁴⁰. Ἐπὶ πλέον ἔχει ἀντίστοιχον εἰς τοὺς ἐξ ἴσου παραστατικούς στίχους τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Αὐλίδι, 1543/4 :

*ἐπεὶ γὰρ ἰκόμεσθα τῆς Διὸς κόρης
Ἄρτέμιδος ἄλλος λείμακας τ' ἀνθροσφόρους...*

Δὲν ἐγένετο ὁμως ἀποδεκτὴ ἔναντι τῆς παραδεδομένης γραφῆς *κλίμακας*, μολονότι δύναται νὰ αἰτιολογηθῇ παλαιογραφικῶς, ἐὰν ληφθῇ μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ λέξις *λεῖμαξ* εἶναι σπανιωτάτη καὶ ἀσφαλῶς ἄγνωστος εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀντιγραφῶν.

Ἡ ἀναζήτησις διαφόρων ἐρμηνειῶν τῆς παραδεδεγμένης γραφῆς *κλίμακας* ὑπὸ τῶν μελετητῶν ἀποδεικνύει καὶ μόνη ὅτι εἶναι δυσχερὲς νὰ ἀποδοθῇ ἀνέτως μία τῶν γνωστῶν ἐννοιῶν τῆς λέξεως εἰς τὸ τοπίον τῆς Βραυρῶνος. Συνήθως ἡ λέξις ἐρμηνεύεται ὡς σημαίνουσα δῆθεν τὴν κλιμακοειδῆ κάθοδον τῶν περὶ τὸ ἱερὸν λόφων. Τοῦτο ὁμως δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα, εἰς βαθμὸν τοῦλάχιστον δυνάμενον νὰ ἀποτελέσῃ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ τοπίου⁴¹.

Εἰς τὴν Βραυρῶνα αἱ μέχρι σήμερον γνωσταὶ παλαιότεραι κατασκευαὶ τοῦ ἱεροῦ (Σχ. ε. δ. 1)⁴² ἔκειντο παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν ὑπώρειαν τῆς ἀκροπόλεως. Ἐν πρώτοις τὸ κτίσμα, τοῦ ὁποίου ἀκαθόριστα λείψανα ἀπεκαλύφθησαν παρὰ καὶ ὑπὸ τὸν ναόν⁴³, μετὰ κινήτων εὐρημάτων, ἀναγομένων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἡ σπηλαιώδης κατασκευὴ, ἡ ταυτιζομένη πρὸς τὸν τάφον τῆς Ἰφιγενείας⁴⁴, ΝΑ. τοῦ ναοῦ, παρὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης πρώιμα εὐρήματα. Εἰς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ σπηλαιομόρφου τούτου τάφου κατεσκευάσθη βραδύτερον διὰ πωροπλίνθων μικρὸν ἱερὸν (7.75 × 4.45 μ.) μετὰ σηκοῦ καὶ προδόμου, ἔχον τὴν εἴσοδον ἀπὸ Δ., ὅπερ ἐνισχύει τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ χθονίου χαρακτήρος τῆς λατρευομένης ἡρωίδος. Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἱεροῦ τούτου ἠτιολογήθη ὡς γενομένη μετὰ ἐπισυμβᾶσαν κατάρρευσιν τοῦ σπηλαίου, ἐχρονολογήθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐχρονολογήθη ἐπίσης καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀνατολικώτερον ἀποκαλυφθέντος «οἴκου»⁴⁵.

40. Πρβλ. τὴν νεωτέραν ὀνομασίαν τῆς κοιλάδος: *Λιβάδι*. Milchhofer, ἔ.ἀ. 822. Ἰ. Παπαδημητρίου, Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκ. ἔ.ἀ. σ. 146.

41. Ὁ Ἰ. Παπαδημητρίου (αὐτ. σ. 149) παρέχει διάφορον ἐρμηνείαν εἰς τὴν λ. *κλίμακας*: «αἱ ἀλλεπάλληλοι βαθμίδες (παρὰ τὸν ναόν), ἡ φυσικὴ κλιμακοειδὴς διάταξις τῶν ὑπερκειμένων βράχων ἀλλὰ καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα πρὸς τὴν κορυφὴν ἀνδρῶν τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως ἐπεξηγοῦν καθαρῶτα τὴν ποιητικὴν ἔκφρασιν τοῦ Εὐριπίδου...». Καὶ ἡ ἐρμηνεία ὁμοίως αὕτη δὲν φαίνεται ἱκανοποιητικὴ.

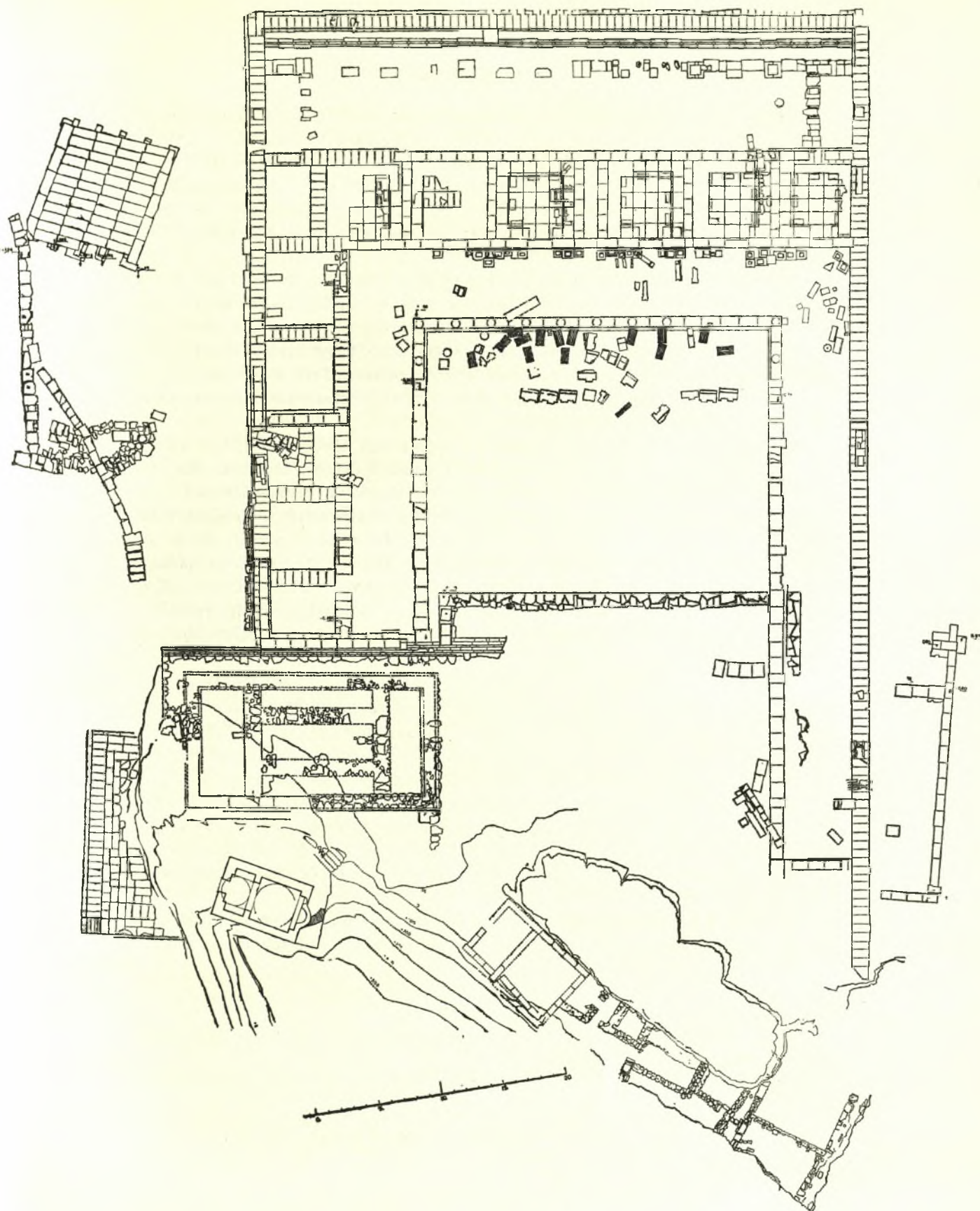
42. Τὸ σχεδιογράφημα τοῦ Σχ. ε. δ. 1, περιλαμβάνον τὸν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντα χώρον τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος, εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Χ. Μπούρα (ἔ.ἀ. Σχ. ε. δ. 1) παρεχόμενον. Ἡ δημοσίευσίς του καὶ ἐνταῦθα, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἀναγνοστών τοῦ παρόντος, ὀφείλεται εἰς εὐγενῆ παραχώρησιν τοῦ κ. Μπούρα, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζονται εὐχαριστίαι.

43. Βλ. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1949 σ. 79 κ.ε.· αὐτ. 1955 σ. 118· Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκ. ἔ.ἀ. σ. 149.

44. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1949 σ. 83· αὐτ. 1950 σ. 173 κ.ε.· αὐτ. 1955 σ. 119· αὐτ. 1956 σ. 75. κ.ε. (βλ. καὶ πίν. 19)· αὐτ. 1957 σ. 42 κ.ε. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1957 σ. 20 κ.ε. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκ. ἔ.ἀ. σ. 150. Παρὰ τὰ ἀνευρεθέντα λείψανα δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν πρὸ τῆς καταρρέσεως τῆς ὀροφῆς τοῦ σπηλαίου μορφήν τοῦ τάφου τῆς Ἰφιγενείας, τοῦ ὡς *κεντήριου* χαρακτηριστιζομένου ὑπὸ τοῦ Εὐφορίωνος (ἀποσπ. 81). Πρβλ. Jessen ἔ.ἀ. Brauronia 824. Kjellberg, ἔ.ἀ. 2590.

45. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1950 σ. 175· αὐτ. 1955 σ. 118· Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκ. ἔ.ἀ. 150.

Σχέδ. 1. Σχεδιογράφημα της μέχρι του 1963 ανασκαφείσης περιοχής του Ἱεροῦ Ἀρτέμιδος τῆς Βραυρονίας

Πλήν τούτων υπήρχεν, από τῆς πρωΐμου ἀσφαλῶς ἐποχῆς, καὶ ἑτέρα μικρά κατασκευή, εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, νοτίως τοῦ ναοῦ⁴⁶. Ἡ κοίτη τῆς διακρίνεται μερικῶς εἰς τὸ βραχῶδες δάπεδον τοῦ ἐκκλησιδίου. Πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ χώρου τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ἐν λόγῳ κατασκευὴν καὶ τὸ περιβάλλον τῆς, ἀπεκόπη σημαντικῶς ὁ βράχος τῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως, ἐπὶ δὲ τῶν κατατομῶν, αἱ ὁποῖαι ἐσχηματίσθησαν πέριξ, ἐνεκόπησαν κατὰ καιροὺς ἐντομαὶ πρὸς ἔνθεσιν ἀναθημάτων.

Ἡ κατασκευὴ αὕτη φαίνεται ὅτι ἦτο σημαντικὴ διὰ τὴν λατρείαν τοῦ ἱεροῦ. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ οἰκοδομήσαντες τὸν ναὸν ἔθεσαν αὐτὸν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς ΒΔ. ἀπολήξεως τῆς ἀκροπόλεως, ἀντὶ νὰ καταργήσουν τὴν κατασκευὴν καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν ἄνετον χώρον διὰ περαιτέρω ἐκβραχισμόν. Οὕτω κατέστη ἀπαραίτητος ἡ οἰκοδόμησις τοῦ πρὸς Β. τοῦ ναοῦ ἀναλήματος, κατεσκευάσθη δὲ ὡσαύτως καὶ τὸ πρὸς Δ. τοῦ ναοῦ ἀνάλημμα, τὸ ὁποῖον, χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι διηύρυνε κυρίως τὸν παρὰ τὸ ἐκκλησιδίου χώρον (βλ. Σ χ ἐ δ. 1).

Ἐν τῷ ναῷ (19.20 × 10.35 μ.)⁴⁷, τοῦ ὁποῖου σφύζεται ἐπὶ τόπου τὸ θεμέλιον μόνον, ἦτο δωρικός, ἀπλοῦς ἐν παραστάσι μετὰ ὀπισθοδόμου ἢ ἀδύτου. Τὸ κτίσμα δὲν ἔχει μελετηθῆ ἀκόμη. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ περισυλλεγοῦν τὰ διεσπαρμένα μέλη του, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν ὡς ὑλικὸν προχείρων κατασκευῶν μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἱεροῦ. Ἐκ τῆς μορφῆς τινῶν τῶν ἀποδιομένων εἰς αὐτὸν μελῶν καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων, ὁ ναὸς χρονολογεῖται ἀδρομερῶς ἐντὸς τοῦ α' ἡμίσεος τῆς 5ης ἑκατονταετίας ἢ καὶ κατὰ τὰ τέλη τῆς προηγουμένης. Πρὸς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν θὰ ἐχρειάζετο νὰ λυθῆ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ εἶδους τοῦ κατέχοντος προηγουμένως τὴν θέσιν κτίσματος, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἀνήκον τὰ παλαιότερα τῶν ἀποδιομένων εἰς τὸν ναὸν μελῶν.

Ἡ βορειοδυτικὴ ἀπόληξις τῆς ἀκροπόλεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἰδρύθη ὁ ναὸς, παρέχει πράγματι τὴν ἐμφανεστάτην πρὸς τοῦτο θέσιν τοῦ ἱεροῦ, ἐνεκα τῆς ὁποίας ὁ ναὸς ἐδέσποζε, παρὰ τὸ μέτριον μέγεθός του. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν φαίνεται ὅτι ἀπώλεσε τὴν σημασίαν του, ὡς κεντρικοῦ πυρῆνος τῆς συνθέσεως τοῦ ἱεροῦ, οὔτε καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν τῶν παρακειμένων οἰκοδομῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδράζονται χαμηλότερον.

Ἐκ τῶν οἰκοδομῶν τούτων ἐν στωϊκόν, πιθανῶς, κτίσμα, καταστραφέν πρὸς οἰκοδόμησιν τῆς μεγάλης στοᾶς, καθώριζεν ἀπὸ Β. τὸν πρὸ τοῦ ναοῦ χώρον, ἔχον τὸ πρόσωπον ἀπὸ Β. ἐπίσης⁴⁸. Τὸ κτίσμα τοῦτο καὶ τινὰ ἄλλα μερικῶς ἀποκαλυφθέντα ἢ ἀπλῶς ἐπισημανθέντα ὀλίγον ἀνατολικώτερον τῆς μεγάλης στοᾶς, ἦσαν πιθανῶς σύγχρονα περίπου πρὸς τὸν ναὸν⁴⁹.

Ἡ κοίτη, ἢ φαινομένη εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ἐκκλησιδίου, προσφέρεται διὰ τὴν ἴδρυσιν βωμοῦ. Ὁ βωμὸς ὅμως, κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ ἀνασκάψαντος τὸ ἱερόν, ἔκειτο μᾶλλον

46. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1948 σ. 86: «εἶναι πιθανόν ὅτι υπήρχεν ἐκεῖ ἕτερον ἱερόν οἰκοδόμημα». Ὁμοίως καὶ εἰς Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκ. ἔ.ἀ. σ. 149.

47. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1949 σ. 75 κ.έ. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκ. σ. 149. Μπούρα, ἔ.ἀ. σ. 12, 54 καὶ ὑποσ. 88.

48. Πρβλ. Τὸ Ἔργον 1959 σ. 18 κ.έ. Μπούρα, ἔ.ἀ. σ. 9 κ.έ. Ὁ συγγραφεὺς διστάζει ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ κτίσματος, κυμαινόμενος μεταξὺ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ ἀπλοῦ ἀναλήματος.

49. Βλ. Σ χ ἐ δ. 1. Πρβλ. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1962 σ. 31 κ.έ.

εις τὴν συνήθη του θέσιν πρὸς Α. τοῦ ναοῦ⁵⁰. Ἐκεῖ ἀπεκαλύφθησαν πράγματι πολλὰ κινητὰ εὐρήματα, πρὸς τούτοις δὲ καὶ στρώματα περιέχοντα τέφραν. Τοιαῦτα ὅμως βωμικὰ προφανῶς εὐρήματα καὶ ἀναθήματα ὄλων τῶν περιόδων τῆς ἱστορίας τοῦ ἱεροῦ, ἀνευρέθησαν ἄφθονα καὶ πρὸς Δ. τοῦ ἐκκλησιδίου καὶ τοῦ ναοῦ, ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως καὶ τῆς ἀναβρυούσης ἐκεῖ πλησίον πηγῆς. Θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ σχετικῶς, ὅτι μόνη ἢ ἀνεύρεσις ἀναθημάτων καὶ τέφρας δὲν εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῆς θέσεως ἐνὸς βωμοῦ, διότι κατὰ τὴν πρώϊμον μάλιστα ἐποχὴν, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, τὰ βωμικὰ κατάλοιπα ἀπετίθεντο συχνάκις ὄχι ἀμέσως παρὰ τὸν βωμὸν ἀλλὰ εἰς τοὺς πέριξ αὐτοῦ τόπους⁵¹. Τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ βωμοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ὅπως ἔδειχθη, τίθεμενον ἀπλῶς ἐνταῦθα, θὰ λυθῇ πιθανῶς κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἀνασκαφῶν διὰ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως ὀλοκλήρου τῆς περὶ τὸν ναὸν ἐκτάσεως.

Ὁ περιορισμὸς τῶν παλαιότερων κατασκευῶν τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τῆς ἐξάρσεως τοῦ ἐδάφους, παρὰ τὴν ὑπώρειαν τῆς ἀκροπόλεως ἢ πλησίον αὐτῆς, ὀφείλεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰς τὴν ἀνάγκην ἐξασφαλίσεώς των. Χαμηλότερον ὁ Ἐρασίνοσ, ὁ ὁποῖος καὶ μεταγενεστέρως, ὅτε ὑπῆρχον μεγάλαι οἰκοδομαί, ἠπεῖλει διὰ τῶν πλημμυρῶν του τὸ ἱερόν, θὰ ἀπετέλει διαρκῆ κίνδυνον διὰ τὰς μικροτέρας πρώϊμους κατασκευάς.

Ἡ ἰδιαιτέρα ἀνθησις, τὴν ὁποῖαν παρουσιάζει τὸ ἱερόν τῆς Βραυρωνοσ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος καὶ κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου, μαρτυρουμένη καὶ ἐκ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποιότητος τῶν ἀποκαλυπτομένων εὐρημάτων, ἀποδίδεται συνήθως εἰς τὴν εὐνοίαν τῶν ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ἱεροῦ καταγομένων πρωταγωνιστῶν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν· εἰς τὸν Πεισίστρατον, τοὺς Πεισιστρατίδας, τὸν Μιλτιάδην καὶ τὸν Κίμωνα⁵². Εἰς τοὺς πρώτους ἀποδίδεται καὶ ἡ ἐγκατάστασις τῆς λατρείας τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῶ ἡ νοτία στοά, τοῦ Βραυρωνίου τῆς Ἀκροπόλεως, μὲ τὴν ἐν εἶδει παρασκηνίων προβολῆν τῶν δύο ναῖσκων ἢ θησαυρῶν παρὰ τὰ πέρατά της, συνδέεται δομικῶς πρὸς τὸ κιμῶνιον τεῖχος, οἰκοδομηθὲν κατὰ τὰ μέσα τῆς 5ης ἑκατονταετίας⁵³. Ὡς πρὸς τὴν ἀνατολικὴν στοάν, διὰ τῆς ὁποίας μετεβλήθη κατὰ βάσιν ἢ ἔννοια τῆς συνθέσεως τοῦ συνόλου τοῦ ἱεροῦ, αὕτη χρονολογεῖται ἀσφαλῶς μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν προπυλαίων, ἴσως δὲ καὶ μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς στοᾶς τῆς Βραυρωνοσ. Τὸ σχῆμα τοῦλάχιστον τοῦ τμήματος ὀρθογωνίου στωϊκῆς πλαισιώσεως, τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ἡ αὐλὴ τοῦ Βραυρωνίου, μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς νοτίας στοᾶς, φέρει ἐντόνως εἰς τὸν νοὺν τὴν μεγάλην στοάν τῆς Βραυρωνοσ, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω καὶ ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπίσης θὰ ἀπετέλει τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ κυρίου ἱεροῦ τῆς θεᾶς.

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βραυρωνοσ ἀνευρέθη λίαν χρήσιμος διὰ τὴν μελέτην τῆς τοπογραφίας τοῦ ἱεροῦ ἐπιγραφὴ, χρονολογουμένη περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος⁵⁴.

50. Βλ. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1959 σ. 20 (Τὸ Ἔργον ΑΕ 1959 σ. 20). Χ. Μπούρα, ἔ.ἀ. σ. 12.

51. Τυπικὸν παράδειγμα τοιαύτης ἀποθέσεως βωμικῶν καταλοίπων, κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν βωμῶν, παρέχει ἡ Ὀλυμπία (βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, Τὸ Ἱερόν τῆς Ὀλυμπίας, 1958, σ. 29 κ.ἑ.).

52. Πρβλ. Jessen, ἔ.ἀ. 825. Βλ. καὶ Hondius ἔ.ἀ. σ. 65 ὑποσ. 3,4.

53. Βλ. G. Ph. Stevens, Hesperia V (1936) σ. 459 κ.ἑ. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Classical Buildings (1958) σ. 18. Παλαιότερα βιβλιογραφία εἰς Judeich, ἔ.ἀ. σ. 244 κ.ἑ.

54. Βλ. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1961 σ. 24 κ.ἑ. Πρβλ. J. Robert - L. Robert, REG LXXV (1963) σ. 135. Ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς, συμφώνως πρὸς τὴν εὐγενῶς ἀνακοινωθεῖσαν γνώμην τῆς κ. Κ. Πέππα-Δελμούζου, ἡ ὁποία ἔχει ἀναλάβει τὴν μελέτην τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Βραυρωνοσ,

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη περιλαμβάνει ψήφισμα τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ὀρίζον μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐπὶ τὰ ἱερά θά συντάξῃ συγγραφὰς πρὸς ἐπισκευὴν κτισμάτων τοῦ ἱεροῦ, τὰ ὁποῖα καὶ ἀναφέρονται ἐν συνεχείᾳ.

Συγκεκριμένως ἀναγράφονται : ὁ νεώς, ὁ παρθενῶν, οἱ οἴκοι, τὸ ἀμφιπολεῖον καὶ τὰ ὑπερῶα τὰ ἐπὶ τοῦ ἀμφιπολείου, τὸ γυμνάσιον καὶ ἡ παλαιστρα.

Διὰ τὰ περιληφθῶν προφανῶς ὄλα τὰ κτίσματα τοῦ ἱεροῦ εἰς τὴν ἀπόφασιν, σημεῖοῦται τελικῶς : καὶ τὰλλα πάντα [ὄσα ἢ] πόλις οἰκοδομήσασα ἀνέθηκε τῆι θεῶι ὑπέρ σωτηρίας τ[οῦ δή]μου τοῦ Ἀθηναίων.

Πλὴν τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ παρθενῶνος, ταυτιζομένου ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως πρὸς τὴν μεγάλην στοᾶν τοῦ ἱεροῦ⁵⁵, τὰ λοιπὰ οἰκοδομήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ ψήφισμα, δὲν ἔχουν ἀποκαλυφθῆ ἀκόμη. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν, ἦσαν βοηθητικά, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα συνήθως κατεσκευάζοντο εἰς τὰς παρυφὰς τοῦ εὐρυτέρου ἱεροῦ χώρου, καὶ ἀναμφιβόλως δὲν συγκατελέγοντο μεταξὺ τῶν κτισμάτων τῆς παλαιότερας φάσεως τοῦ ἱεροῦ.

Ὡς πρὸς τὸ γυμνάσιον καὶ τὴν παλαιστραν ὑπενθυμίζεται ἡ γνωστὴ σχέσις τῆς Ἀρτέμιδος πρὸς τὴν γυμναστικὴν ἄσκησιν καὶ τὰς γυμναστικὰς ἐγκαταστάσεις⁵⁶. Ἡ ὕπαρξις ἐπίσης ἱππῶνων, ἐντὸς ἱεροῦ, κειμένου εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν γεωργικὴν περιοχὴν τῆς Ἀττικῆς, καὶ μάλιστα πεδινῆν, εἶναι φυσικὴ καὶ ὁπωσδήποτε σχετίζεται πρὸς τὴν ιδιότητα τῆς θεᾶς ὡς προστάτιδος τῶν ἵππων. Εἰς ἱππῶν, εἰς ἐνικόν, ἀναφέρεται καὶ εἰς ἄλλην ἐπιγραφὴν τοῦ ἱεροῦ. Σημειοῦνται μάλιστα καὶ αἱ θύραι τοῦ ἱππῶνος αἰ πρὸς ἄστυ, ἐξ οὗ ὀρθῶς ὑπετέθη ὅτι τὸ κτήριον τοῦτο πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ πρὸς Δ. τοῦ ἱεροῦ, πρὸς τὴν πλευρὰν δηλαδὴ τὴν κειμένην πρὸς τὸ ἄστυ⁵⁷.

Ἡ πληροφορία ἢ παρεχομένη διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ὅτι ἡ ἀνάθεσις τῶν οἰκοδομημάτων εἰς τὴν θεὰν ἐγένετο ὑπὸ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἐλήφθη ἴσως ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς πόλεως ἢ τοῦ ἱεροῦ. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἐπίσης ὅτι ἀπετέλεσεν ἀπλὴν διαπίστωσιν γνωστῆς ἰδιαιτέρας σχέσεως τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος μετὰ τῆς ἐπισήμου ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἀνέκαθεν ὑφισταμένης. Ὅτι ὑπῆρχε πράγματι τοιαύτη σχέσις συνάγεται καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἀθ. Πολ. 54, 14), κατὰ τὴν ὁποίαν

55. Οὐσιωδῶς ἐνισχύει τὴν ἄποψιν τῆς ταυτίσεως τοῦ παρθενῶνος πρὸς τὴν μεγάλην στοᾶν ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν ἐπιγραφὴν κεχωρισμένως μετὰ τοῦ ναοῦ καὶ ἀμέσως μετ' αὐτόν. Ἡ θέσις αὕτη ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν τοπογραφικὴν σχέσιν τῆς στοᾶς καὶ τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν σημασίαν τῆς στοᾶς, ἡ ὁποία ἀναμφιβόλως ἤρχετο δευτέρα μετὰ τὸν ναὸν μεταξὺ τῶν κτισμάτων τοῦ ἱεροῦ. Περί τῆς πιθανῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος παρθενῶν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην βλ. κατωτέρω σ. 181. Ὡς πρὸς τὸ ὑπάρχον κενόν, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς λ. παρθενῶν καὶ πρὸ αὐτῆς, κατὰ τὴν πρώτην ἐξέτασιν τῆς ἐπιγραφῆς ὑπὸ τῆς κ. Πέππα - Δελμούζου, συνεπληρώθη προχειρῶς: ὁ τε [ἀρχαῖος πα]ρθενῶν (βλ. J. καὶ L. Robert αὐτ.). Μὴ ὑπαρχούσης ὁμως, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον δεδομένων, αἰτιολογήσεως τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ παρθενῶνος ὡς ἀρχαίου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεως τοῦ ψηφίσματος, θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἀναζητηθῆ ἄλλη συμπλήρωσις τοῦ κενοῦ, διὰ λέξεως π.χ. δηλούσης ὅτι πρόκειται περὶ ὀλοκλήρου τοῦ στωϊκοῦ συγκροτήματος ἢ ἄλλης.

56. Πρβλ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1346.

57. Τὸ Ἔργον AE 1961 σ. 24. J. καὶ L. Robert, ἔ.ἀ. Ὡς πρὸς τὴν ιδιότητα τῆς Ἀρτέμιδος ὡς προστάτιδος τῶν ἵππων βλ. Wernicke ἔ.ἀ. 1345 κ.ἐ. Ἐνδιαφέρει ὡσαύτως ἡ ἐπὶ τμήματος μελανομόρφου ἐπινήτρου, ἀνευρεθέντος εἰς Βραυρῶνα, παρουσία ἱππέων, ἀνηκόντων πιθανῶς εἰς παράστασιν ἱππικοῦ ἀγῶνος (βλ. L. Kahil, Ant. Kunst 1963 σ. 12 πίν. 5, 2). Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ ἐπινήτρων ὑπάρχουν κυρίως παραστάσεις σχετικαὶ πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος. Πρβλ. σχετικῶς καὶ τὴν μεταξὺ τῶν ἀναθημάτων τῆς θεᾶς παρουσίαν ἱππικοῦ κεκρυφάλου καὶ ἐχηνίων (IG II² 1388 στ. 74).

ή πεντετηρίς τῶν Βραυρωνίων διωκεῖτο ὑπὸ τῶν κατ' ἐναντιὸν κληρουμένων δέκα ἱεροποιῶν⁵⁸.

Ἐὰν ἡ ἀνάθεσις τῶν οἰκοδομημάτων ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ὡς γενομένη ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ ὑπὲρ τῆς αὐτῆς σωτηρίας, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἀνάγεται εἰς προστασίαν τῆς θεᾶς σχετιζομένην πρὸς τὴν πολεμικὴν τῆς ιδιότητα, τὴν μαρτυρομένην καὶ ἀλλαχοῦ⁵⁹. Θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ὡσαύτως ὅτι ἡ ἐν λόγῳ διατύπωσις ἀποτελεῖ ἀπλῶς εὐσεβῆ αἰτιολόγησιν τῆς κανονικῶς ὑπὸ τῆς πόλεως ἀναλαμβανομένης κατασκευῆς τῶν οἰκοδομημάτων τῶν ἀναγκαιούντων εἰς τὸ ἱερόν. Ἡ ρητὴ ὁμῶς διακρίσις μεταξὺ τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἀνέθηκε τὰ οἰκοδομήματα, καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ ἀνάθεσις, καθιστᾷ πιθανώτερον ὅτι ἡ προσφορὰ τῆς πόλεως ἀνάγεται εἰς τὴν ιδιότητα τῆς Ἀρτέμιδος ὡς προστάτιδος τῆς πολιτειακῆς τάξεως καὶ τῶν ἐξασφαλιζόντων αὐτὴν θεσμῶν, ἡ ὁποία ἐπίσης μαρτυρεῖται καὶ ἀλλαχοῦ⁶⁰.

Τὸ πλῆθος τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπιγραφὴν οἰκοδομημάτων, ὡς ἀνατεθέντων ὑπὸ τῆς πόλεως, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ιδιότης αὕτη τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος ὑφίστατο μόνιμως. Παρὰ ταῦτα, φυσικὸν εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ δήμου διὰ τὸ ἱερόν νὰ ἀναζωογονηθῆ ἐκάστοτε καὶ ἰδίᾳ εἰς περιπτώσεις κινδύνου, ἐπιβάλλοντος τὴν ἐπικλησιν τῆς προστασίας τῆς θεᾶς. Ἐνεκα τούτου, χρήσιμον εἶναι ἀνὰ πᾶσαν περίπτωσιν χρονολογήσεως οἰκοδομήματος τοῦ ἱεροῦ νὰ ἐξετάζηται καὶ ἡ πιθανότης συσχετίσεως τῆς πρὸς συγκεκριμένα γεγονότα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ οἰκοδομησις τῆς μεγάλης στοᾶς τῆς Βραυρωνίας⁶¹ εἰς σχῆμα Π, μὲ τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἔσω, ἐπεχειρήθη κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ πιθανώτατα ἐντὸς τῆς προτελευταίας δεκαετίας τοῦ αἰῶνος, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς μορφῆς τῶν δωρικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς. Διὰ τῆς στοᾶς ταύτης ἐπλαισιοῦτο ὁ ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ ναοῦ χῶρος, παραμένων ἀνοικτὸς μόνον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Τὸ ὅλον ἔργον οὐδέποτε ἐπερατώθη, ὡς καὶ ἄλλα ἀττικά ἔργα ἐπιχειρηθέντα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, προφανῶς ἔνεκα τῶν δυσχερειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχικὴν μελέτην, ἡ ὑπαίθριος αὕτη αὐλὴ παρὰ τὸν ναὸν καθωρίζετο ἀπὸ Β. διὰ τοῦ στυλοβάτου τῆς στοᾶς, ἔχοντος μῆκος 27.53 μέτρων, ἀπὸ Δ. διὰ τοῦ στυλοβάτου ἐπίσης τῆς στοᾶς, ἔχοντος μῆκος 25.42 μέτρων, ἐνῶ

58. Τὰ λοιπὰ σχετικὰ χωρία βλ. εἰς Jessen, ἔ.ἀ. λ. *Βραυρώνια* 825. Βλ. καὶ ἀνάθεσιν ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν στεφάνων, ἀριστείων τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος εἰς IG II² 1480 στ. 12/13, 15/16. Πρβλ. Milchhöfer, ἔ.ἀ. 823. Τὸ ἰδιαίτερον καὶ ἀσύνηθες, προκειμένου περὶ ἱεροῦ τῆς ὑπαίθρου, ἐνδιαφέρον τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας διὰ τὸ ἱερόν τῆς Βραυρωνίας μαρτυρεῖ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἡ πιθανὴ ὑπαρξίς ψηφίσματος, ρυθμίζοντος τὰ τοῦ λατρευτικοῦ ἔθιμου τῆς ἀρκτείας, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος κατωτέρω. Πρὸς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἀσχετος καὶ ἡ σχολαστικὴ σχεδὸν φροντίς πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ ἔλεγχον τῶν ἀναθημάτων τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, ἡ συναγομένη ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων καταλόγων. Ὅτι ἡ φροντίς αὕτη δὲν περιωρίζετο εἰς τὰ ἀναθήματα τοῦ Βραυρωνίου τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλ' ἐπεξετεινέτο ἐπὶ τῶν ἀναθημάτων ὀλοκλήρου τοῦ ἱεροῦ, συνάγεται ἐκ τῶν παλαιότερον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀποκαλυφθέντων καταλόγων (πρβλ. IG II² 1388 στ. 73: ἐκ τῆς κιβωτοῦ τῆς Βραυρωνόθεν), ἐπεβεβαιώθη δὲ καὶ διὰ τῆς ἀνευρέσεως εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βραυρωνίας καταλόγων ταυτοσήμου περιεχομένου πρὸς ἀνευρεθέντας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

59. Πρβλ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1349.

60. Πρβλ. αὐτ. 1350 κ.ἔ. Milchhöfer, ἔ.ἀ. 823. Schreiber, ἔ.ἀ. 584 κ.ἔ. Nilsson, ἔ.ἀ. σ. 498.

61. Βλ. X. Μπούρα, ἔ.ἀ. σ. 3 κ.ἔ. μετὰ σημειώσεως τῆς προγενεστέρας βιβλιογραφίας.

ὁ ἀνατολικὸς στυλοβάτης εἶχε μῆκος 43.29 μέτρων. Ὡπισθεν τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς στοᾶς ὑπῆρχον ἕξ δωμάτια κατὰ σειράν, διαχωριζόμενα εἰς τὸ μέσον διὰ στενῆς διόδου (πλ. 1.20 μ.). Ἡ διόδος αὕτη ἔφερεν ἀπὸ τῆς στοᾶς εἰς τὸν βορείως αὐτῆς ὑπάρχοντα ὑπαίθριον διάδρομον, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνη λόγος κατωτέρω. Ἐβδομον μικρὸν δωμάτιον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπερατοῦτο ἡ εἰρημένη σειρά τῶν δωματίων ἀπὸ Δυσμῶν, ἐσχετιζέτο μᾶλλον πρὸς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος διάδρομον. Ὡπισθεν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς στοᾶς ὑπῆρχον ἐπίσης τέσσαρα δωμάτια κατὰ σειράν, ἀνὰ δύο ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τῆς διανοιγομένης ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν δὲν ὑπῆρχον δωμάτια παρὰ τὴν στοάν. Κατὰ τὸ βόρειον μέρος τῆς πλευρᾶς ταύτης προεβλέπετο πιθανώτατα δευτέρα εἰσοδος πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλήν. Ἡ εἰσοδος αὕτη θὰ ἦτο σημαντικώτερα τῆς ἀποκαλυφθείσης δυτικῆς εἰσόδου, ἐφ' ὅσον διὰ τὸν εἰσερχόμενον ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς θὰ παρείχετο ἡ εὐχέρεια ἐνατενίσεως τοῦ ναοῦ ὑπὸ εὐνοϊκωτέρους ὄρους.

Ἐκ τοῦ σχεδίου τούτου ἐπερατώθη μόνον ἡ βορεία πλευρὰ τῆς στοᾶς, κατὰ τὴν ἕκτασιν περιῖπου κατὰ τὴν ὁποίαν ἔχει ἀναστηλωθῆ. Ἐπίσης ἐπερατώθησαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ αἱ ὀπισθεν τῆς κυρίως στοᾶς κατασκευαί, διὰ τῶν ὁποίων ἐπλαισιοῦτο ὁ ὑπαίθριος διάδρομος. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν κατεσκευάσθησαν μόνον τὰ δωμάτια ἄνευ τοῦ ὑποστέγου μέρους. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν κατεσκευάσθη μόνον ὁ ὀπίσθιος τοῖχος τῆς στοᾶς, διὰ τοῦ ὁποίου συνεπληρώθη τὸ κλείσιμον τοῦ συνόλου, ὡς καὶ ὁ στυλοβάτης.

Τὸ ὅλον ἔργον, ὡς εἶχε συλληφθῆ, ἦτο αὐτόχρημα πρωτοποριακὸν διὰ τὴν ἐποχὴν του. Πρόκειται περὶ τοῦ παλαιότερου γνωστοῦ δείγματος ἐνιαίας σταϊκῆς πλαισιώσεως ἐκτεταμένου ὑπαίθριου χώρου, κειμένου πλησίον μνημειώδους κτίσματος, ὁ ὁποῖος μάλιστα δὲν ἦτο ἐλεύθερος, ἐφ' ὅσον διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς στοᾶς καθρέθησαν ὑπάρχοντα εἰς τὸν χώρον παλαιότερα κτίσματα. Ὡς ἐκ τούτου εὐρισκόμεθα ἀναμφιβόλως ἔναντι μιᾶς τῶν πρώτων ἐφαρμογῶν ἐνὸς συστήματος, τὸ ὁποῖον, ἐξελιχθὲν περαιτέρω, ἀπετέλεσε βραδύτερον κύριον συντελεστὴν τῆς συνθέσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν συνόλων⁶².

Διὰ νὰ κατανοηθῆ πλήρως ἡ σημασία τῆς στοᾶς τῆς Βραυρῶνος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς. Ἡ πλατεία, ὑπὸ τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, ὡς ἐπίσης καὶ τῶν ταυτοσήμων ξενογλώσσων ὄρων (place, piazza, Platz), δὲν ὑπῆρχεν, κατ' ἀρχὴν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ὁ αὐτοτελής ὑπαίθριος χώρος ἐντὸς τῶν πολεοδομικῶν συνόλων, ὁ ὑφιστάμενος καθ' ἑαυτόν, ὡς ρυμοτομικὴ μονὰς καὶ ἐπιβάλλον ἰδίας ἀπαιτήσεις κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν πλαισιούντων αὐτὸν κτισμάτων, ἦτο ξένος πρὸς τὴν σύνθεσιν τῶν ἐν γένει οἰκοδομικῶν συνόλων τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν τῆς ἐλευθέρας, αὐτοφυοῦς, ἀναπτύξεως τῶν ἐν λόγῳ συνόλων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν τῆς ἐπικρατήσεως τῆς συστηματικῆς πολεοδομίας.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι, μὴ ὑπάρχοντος εἰδικοῦ ὄρου πρὸς δηλωσιν τῶν ἀνοικτῶν χώρων ἐντὸς τῶν οἰκοδομικῶν συνόλων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπετέλουν τὸ ἄμεσον περιβάλλον τῶν ἱερῶν ἢ τῶν ἄλλων μνη-

62. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ἔ.ἀ., σ. 54 κ.ἑ. 85 κ.ἑ., *Gnomon* 35 (1963) σ. 397. Πρβλ. Χ. Μπούρα, ἔ.ἀ. σ. 160.

μειακῶν κτισμάτων⁶³, ἐχρησίμευε πρὸς τοῦτο ὁ γενικώτερος ὁρος *εὐρυχωρία*⁶⁴.

Ἡ τάσις πρὸς ὀργάνωσιν τῶν τοιούτων εὐρυχωριῶν ἐντὸς τῶν ἱερῶν συνόλων κυρίως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πόλεις, διὰ στωϊκῆς ἢ ἄλλης καταλλήλου πλαισιώσεως, ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἤδη ἀπὸ τῆς ὑστερας ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Συνηθέστερον ὁμως ἡ τάσις αὕτη ἐξουδετεροῦτο, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὴν παραλλήλως ὑφισταμένην ἀντίρροπον τάσιν, ἡ ὁποία ἦτο ἰσχυρωτέρα κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν. Ἐκείνην δηλαδὴ, ἡ ὁποία ἀπῆτει ὅπως τὰ ἱερὰ κυρίως μνημειακὰ κτίσματα ἰδρύνονται παρὰ τὰς εὐρυχωρίας ἐλευθέρως καὶ κατὰ τρόπον τονίζοντα ἐν χώρῳ τὴν πλαστικὴν, τὴν σωματικὴν ὑπόστασιν των. Ὡς εἶναι φυσικόν, ἡ ἀπαίτησις αὕτη σπανίως συνεβιάζετο πρὸς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ χώρου ἐπὶ τῇ βάσει ἐνιαίου, ὀρθογωνίου ἄξονος, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶναι συμφυῆς ἡ στωϊκὴ πλαισιώσις.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς οἰκοδομήσεως τῆς στοᾶς τῆς Βραυρῶνος, ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρως, αἱ πλαισιώσεις τῶν τοιούτων ὑπαιθρίων χώρων ἐπεχειροῦντο μετὰ δισταγμοῦ καὶ συνήθως διὰ τῆς βαθμιαίας προσθήκης στωϊκῶν ἢ ἄλλων καταλλήλων κτισμάτων. Οὕτω τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας στωϊκῆς πλαισιώσεως, ὡς αὕτη ἐμφανίζεται εἰς τὴν στοᾶν τῆς Βραυρῶνος, ἐπεβλήθη κυρίως ἀπὸ τῆς ὑστερας κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ ἴδια κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν, ὅτε ἀπετέλεσε βασικὸν στοιχεῖον τῶν ἀρχιτεκτονικῶν συνθέσεων, μεταβιβασθὲν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ἐν συνεχείᾳ κληροδοτηθὲν περαιτέρω.

Ὁ ὑπαιθριος διάδρομος, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία ὀπισθεν τῆς στοᾶς ἐσημειώθη ἤδη, ἀπετέλει, μετὰ τῶν παρακειμένων κατασκευῶν, ἐνιαῖον σύνολον μετὰ τῆς στοᾶς, ἀρρήκτως συνδεδεμένον δομικῶς καὶ ἀρχιτεκτονικῶς πρὸς αὐτήν. Τὸ μήκος τοῦ διαδρόμου συμπίπτει πρὸς τὸ πλάτος τῆς στοᾶς. Παρ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα τοῦ διαδρόμου διεμορφοῦντο κλειόμεναι εἰσοδοὶ ὑπὸ μορφήν προτύλων, παρ' ἕκαστον τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν εἰς τὸ μέσον εἰς δωρικὸς κίων. Τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν ἀκραιὸν μικρὸν δωμάτιον τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς στοᾶς ἐχρησίμευεν ὡς θυρωρεῖον τῆς δυτικῆς εἰσόδου. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἔξω τῆς εἰσόδου αὐτῆς ὑπάρχει ἡ γέφυρα ἐπὶ τοῦ διερχομένου ἐκεῖθεν ρεύματος, ἡ ὁποία εἶναι ἴσως ὀλίγον παλαιότερα τῆς στοᾶς⁶⁵. Ὁ ὑπαιθριος διάδρομος ἀπὸ τῆς βορείας πλευρᾶς ἐπλαισιοῦτο καθ' ὅλον τὸ μήκος του δι' ἀπλῆς στοᾶς (μ. 48. 35, πλ. 4.35) σχηματιζομένης δι' ὀρθογωνίων ἢ πολυγωνικῶν πεσσῶν (Πί ν. 106).

Εἰς τὴν στοᾶν αὐτὴν ἐδόθη τὸ ὄνομα τῆς *παραστάδος*⁶⁶, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἦτο καὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τοῦ κτίσματος. Τοῦτο δὲν συνάγεται τοῦ-

63. Ἡ λ. *πλατεία* ἐσήμαινε μόνον τὴν πλατεῖαν ὁδόν, πρβλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, Συμβ. εἰς τὴν μελέτην τῆς ρυμοτ. τῆς Ρόδου 1954 σ. 14· ΑΕ 1958 σ. 107. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν καὶ ἡ χρῆσις τῆς λ. *Platea*, παρὰ τὴν λ. *Angiortum· στενωπὸς* (βλ. Vitruv. de Archit. 1, 6).

64. Βλ. Αἰνεῖαν Τακτ. I, 9, II, 1 καὶ 7, III, 5. Εἰς I, 2 : τὰ *εὐρύχωρα τοῦ πολιέματος*. Ὁ Πλάτων (Νομ. 804C) τοὺς ἐκτὸς τῆς πόλεως χώρους γυμναστικῆς ἀσκήσεως : *εὐρυχώρια*. Πρβλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ ΑΕ 1953/4, Α' σ. 257. Τοιαύτας *εὐρυχωρίας*, χρησιμευούσας, κατὰ τὸν Αἰνεῖαν, πρὸς συγκέντρωσιν τῶν πολιτῶν, ἐν περιπτώσει πολεμικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ κινδύνου, βλ. εἰς Ἄνδοκ. περὶ Μυστ. 45, καίτοι δὲν ὀρίζονται διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου: εἰς Ἀθήνας: εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὸ *Θησεῖον*: εἰς τὸν Πειραιᾶ: εἰς τὴν *Ἰπποδαμείαν ἀγορὰν* καὶ τὸ *Ἀνάκειον*.

65. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1961 σ. 29· αὐτ. 1962 σ. 25 κ.έ.

66. Βλ. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1960 σ. 25· αὐτ. 1961 σ. 29. Πρβλ. Χ. Μπούρα, ἔ.α. σ. 122 κ.έ.

λάχιστον ἐκ τῆς χρήσεως τῆς λέξεως εἰς ἐπιγραφὰς τῆς Ἀκροπόλεως σχετιζομένης ὀπωσδήποτε πρὸς τὸ ἱερόν τῆς Βραυρῶνος⁶⁷, τὸ δὲ ἐπιγραφικὸν ὕλικόν τὸ προερχόμενον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ δὲν ἔχει, ὡς εἶπομεν, ἀκόμη μελετηθῆ. Ἡ μὴ ἐπιβεβαίωσις ἐκ τῶν ὑφισταμένων στοιχείων τῆς ἀποδόσεως τοῦ ὀνόματος *παραστάς* εἰς τὴν στοὰν ταύτην δὲν σημαίνει ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ παύσῃ πλέον νὰ χρησιμοποιῆται τὸ ὄνομα, ἐφ' ὅσον ὡς παραστάς εἶναι ἤδη γνωστὴ ἡ στοά, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ τῆς οὐσίας ὁ χαρακτήρ τοῦ κτίσματος δὲν εἶναι ἀσύμφωνος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κτηριολογικῆς ἐννοίας τοῦ ὄρου. Σημειοῦται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι διὰ τοῦ ὀνόματος *παραστάς* νοεῖται κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κτηριακὸς σχηματισμὸς, κείμενος παρὰ τὸ κύριον σῶμα τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τελῶν ἐν στενῷ συνδυασμῷ πρὸς τὸ σῶμα τοῦτο. Τοιοῦτοι πρόσθετοι σχηματισμοί, δηλούμενοι καὶ δι' ἄλλων συγγενῶν ὀνομάτων (*παστάς*, *παρτάς*, *προστάς*, *ξυστόν*) ὑφίσταντο μὲν αὐτοτελῶς, συνεσχετίζοντο ὁμῶς στενῶς πρὸς τὸ οἰκοδομικὸν σύνολον, ἀποτελοῦντες συνήθως βασικὸν στοιχεῖον τῆς συνθέσεώς του⁶⁸. Τοῦτο ἀκριβῶς συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὴν παραστάδα τῆς Βραυρῶνος, ἡ ὁποία ἀπετέλει μὲν, ὡς εἶπομεν, ἐνότητα μετὰ τοῦ λοιποῦ συγκροτήματος, εὐρίσκετο εἰς ἀμεσωτάτην ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς κλειομένης στενῆς διόδου, ἠδύνατο ὁμῶς καὶ νὰ ἀπομονωθῆ πλήρως ἀπ' αὐτοῦ.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς παραστάδος καὶ εἰς τὸ μέσον περιῖπου τοῦ πλάτους τῆς ὑπάρχει σειρά ἐκ 37 ὀρθογωνίων κοιλοτήτων (μῆκ. 0,90, πλάτ. 0,17, βάθ. 0,80 μ.), σχηματιζομένων διὰ πλακῶν, ἡ ὁποία βαίνει καθ' ὄλον τὸ μῆκος τοῦ κτίσματος (Πί ν. 106). Αἱ κοιλοότητες αὗται ἡρμηνεύθησαν, μετὰ πλείστης πιθανότητος, ὡς σχετιζόμεναι πρὸς τὴν ἔκθεσιν ἐνδύματων ἀφιερουμένων εἰς τὸ ἱερόν. Φαίνεται πράγματι ὅτι ἀπετέλουν τὴν ὑποδοχὴν χονδρῶν σανίδων ἱσταμένων ὀρθῶν ἐντὸς τῆς παραστάδος, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡρμύζοντο τὰ ἐνδύματα, κατὰ τὸν τρόπον περιῖπου τῆς ἐκθέσεως ἐπὶ ὀρθῶν ξύλων τῶν εἰς ἄλλα ἱερὰ ἀφιερουμένων τροπαίων⁶⁹.

Τὸ σημαντικὸν μέγεθος τῶν σανίδων, ὡς τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν κοιλοτήτων τῆς ἐνθέσεώς των, ἀποκλείει τὴν χρῆσιν των διὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀπλῶν χιτωνίων ἢ ἄλλων ἐνδύματων, τὰ ὁποῖα ἀφιερῶντο εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Τὸ ὑποκοριστικὸν τοῦ ὀνόματος ἀλλὰ καὶ ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τῶν τοιούτων ἀμοργίνων καὶ λοιπῶν χιτωνίων⁷⁰, ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ἦσαν μικροῦ μεγέθους ἐλαφρὰ ἐνδύματα, διὰ τὰ ὁποῖα ἢ χρήσις τῶν χονδρῶν σανίδων θὰ ἦτο ἀκατανόητος. Ἄλλωστε τὰ χιτώνια, καταγραφόμενα εἰς τοὺς καταλόγους, εἶναι φανερόν ὅτι ἀπετέλουν μόνιμον περιουσίαν τοῦ ἱεροῦ, ἀπαρτίζοντα πιθανῶς, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἶδος ἱματιοθήκης. Τὰ εἰς τὴν ἀνοικτὴν ὁμῶς παραστάδα, παρὰ τὸν ὑπαίθριον διάδρομον, ἐκτιθέμενα ἐνδύματα ὑπέκειντο εἰς ἀναπόφευκτον φθοράν, ἔνεκα ἰδίᾳ τοῦ ὑγροῦ κλίματος τῆς Βραυρῶνος. Οὕτω φυσικὴ εἶναι ἡ σκέ-

67. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄρου *παραστάς* εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν καταλόγων τῆς Ἀκροπόλεως βλ. Petersen, *Die Burgtempel der Athenaia* (1907) σ. 124 κ.έ. Dörpfeld, *Jahrbuch XXXIV* (1919) σ. 17 κ.έ. Hondius, ἔ.ά. σ. 60. IG II² σ. 43.

68. Ἰ. Δ. Κοντῆ, AE 1953/4 A' σ. 260 κ.έ.

69. Βλ. RE XIII (1939) λ. *Tropaion* (Lammert) λ. 663 κ.έ. Πρβλ. Lex. Alt. Welt (1965) λ. *Tropaion* (E. Berger) 3134. Εἰς τὰ τροπαία διεσταυροῦτο συνήθως πρὸς τὴν κάθετον δοκὸν ὀριζόντιον ξύλον διὰ τὴν στήριξιν τοῦ θώρακος. Διὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐνδύματων τῆς Βραυρῶνος ἐσχηματίζοντο πιθανῶς ἀνω αἱ σανίδες καταλλήλως πρὸς ὑποδοχὴν τῆς ἐνδυμασίας.

70. Πρβλ. RE III (1899) λ. *χιτών* (Amelung) 2323 κ.έ., 2334 κ.έ.

πισ ότι εις τὴν παραστάδα ἐξετίθεντο οἱ *πέπλοι* τῶν θανουσῶν λεχωίδων, ὑπὸ τὴν συνήθη ποιητικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως ἰδίᾳ εἰς τὸν πληθυντικόν, ἦτοι τῆς ἐν γένει ἐπισήμου ἐνδυμασίας τῶν, ἢ ὅποια ἀφιεροῦτο εἰς τὴν Ἰφιγένειαν.

Ἡ ἰδιαιτέρα σημασία, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ ἀνάθεσις τῶν *πέπλων* τῶν θανουσῶν λεχωίδων, ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει λατρείαν τοῦ ἱεροῦ, συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο μόνον ἀναφέρει ὁ Εὐριπίδης ὡς καθιερωθὲν συμφώνως πρὸς τὰς *ἐπιστολάς* τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐκ τῆς σημασίας ταύτης δικαιολογεῖται καὶ ἡ μέριμνα τῆς ἐκθέσεως τῶν *πέπλων* ἐντὸς τῆς πρὸς τοῦτο οἰκοδομηθείσης παραστάδος. Δικαιολογεῖται ὡσαύτως καὶ ἡ καιριωτάτη θέσις τῆς παραστάδος παρὰ τὸν διάδρομον, ὁ ὁποῖος οὐδένα ἄλλον λόγον ὑπάρξεως εἶχε, προφανῶς, πλὴν τοῦ καθορισμοῦ ὑποχρεωτικῆς διελεύσεως τῆς πομπικῆς πορείας παρὰ τὴν παραστάδα, ὡς καὶ τῆς ἐν γένει πορείας τῶν πιστῶν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ.

Πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν τῆς παραστάδος, πρὸς τὴν ὁποίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, φαίνεται ὅτι σχετίζεται καὶ ἡ ἰδρυσις ὀλοκλήρου τοῦ ἰδιορρύθμως συνδεομένου μετ' αὐτῆς στωϊκοῦ συγκροτήματος, μαρτυρεῖ ἐπίσης τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνῶ τὸ πλεῖστον τοῦ συγκροτήματος τούτου παρέμεινεν ἡμιτελές, ἡ παραστάς καὶ αἱ παρ' αὐτὴν κατασκευαὶ τοῦ διαδρόμου ἐπερατώθησαν. Ἡ οἰκοδόμησις τῶν προτύλων μόνον φαίνεται ὅτι καθυστέρησε μέχρι τοῦ β' ἡμίσεος τῆς ἐπομένης ἑκατονταετίας.

Ἡ μεγάλη στοά, ὑπὸ τὸ ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὴν, μετὰ πλείστης πιθανότητος, ὄνομα τοῦ *παρθενῶνος*, συγκαταλέγεται, ὡς εἶδομεν, μεταξὺ τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ ἱεροῦ, τὰ ὅποια ἀναφέρονται εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιγραφὴν, ὡς ἀνατεθέντα ὑπὸ τῆς πόλεως εἰς τὴν θεὰν *ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ δήμου τοῦ Ἀθηναίων*.

Ἐὰν ἀναζητήσωμεν ἐντὸς τῆς προτελευταίας δεκαετίας τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος πολιτικὸν γεγονὸς προκαλέσαν ἰσχυρὰν ἀνησυχίαν εἰς τὸν δῆμον, ἢ ὅποια θὰ ἐδικαιολόγει τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάθεσιν τῆς στοᾶς ταύτης εἰς τὴν θεάν, φυσικὸν εἶναι νὰ σκεφθῶμεν τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἑρμοκοπιδῶν, ἢ ὅποια, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης (VI, 53, 1 ἐξ.) καὶ ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἄλλων συναφῶν κειμένων, κατετάραξε κυριολεκτικῶς τὸν ἀθηναϊκὸν δῆμον ἀπὸ τοῦ 415 π.Χ.⁷¹

Ἰδιαιτέραν ἔξαρσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ δήμου ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος καὶ τοῦ γειτονικοῦ ἱεροῦ τῶν Ἀλῶν προϋποθέτει καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν περίπου ταύτην γενομένη συγγραφὴ καὶ διδασκαλία τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις τοῦ Εὐριπίδου. Ἐὰν ἡ τραγωδία αὕτη ἐδιδάχθη πράγματι κατὰ τὸ 414, συμφώνως πρὸς τὴν πιθανωτέραν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκδοχὴν, τότε ἡ σχέσις τῆς πρὸς τὰ Ἑρμοκοπικὰ εἶναι ἐπίσης ἀμεσώτερα⁷². Ὅπωςδὴποτε ὁμως, καὶ ἐὰν γίνῃ ἀποδεκτὸν ὅτι ἐδιδάχθη περὶ τὸ τέλος

71. Σχετικὴν βιβλιογραφίαν βλ. εἰς Bengtson, Griech. Geschichte (1960)³ σ. 234. Τὴν προκληθεῖσαν ἐκ τῶν γεγονότων ταραχὴν καὶ ἀνησυχίαν εἰς τὸν δῆμον βλ. εἰς Θουκ. VI, 27 κ.ἐ. 60 κ.ἐ. Ἀνδοκ. Περὶ Μυστ. II κ.ἐ. 51: *τὴν δὲ πόλιν ἐν κακοῖς οὖσαν τοῖς μεγίστοις καὶ ὑποσίαν εἰς ἀλλήλους ἔχοντας* [Λυσίαν], Κατ' Ἀνδοκ. 35: *καὶ ἀπαλλάξας τοῦ δέους καὶ τῆς ταραχῆς τῆς τότε*. Πλουτ. Ἀλκ. XVIII 3: *ἡ μέντοι τῶν Ἑρμῶν περικοπή... πολλοὺς καὶ τῶν περιφρονούντων ταῦτα διετάραξε*. Καὶ κατωτέρω 4: *ὄργῃ δ' ἄμα καὶ φόβῳ τὸ γεγονὸς λαμβάνοντες ὡς ἀπὸ συνωμοσίας ἐπὶ πράγμασι μεγάλοις τετολημμένον*. Πρβλ. καὶ Διόδ. XIII, 3 κ.ἐ.

72. Πρβλ. Schmid - Stählin, Gesch. Gr. Literatur III (1940) σ. 520 κ.ἐ. (βλ. καὶ σ. 335), βιβλιογραφία. Βλ. καὶ A. Lesky, Ἱστορ. Ἀρχ. Ἑλλ. λογοτεχνίας (μετ. Ἀ. Τσοπανάκη, 1964) σ. 548 κ.ἐ. 550 κ.ἐ. (βιβλιογραφία) Κ1. Ρ. II 1967 λ. Euripides (Stoessl) 440 κ.ἐ. Αἱ διάφοροι ἀπόψεις περὶ τῆς

της δεκαετίας, υπήρχον και πάλιν γεγονότα πολιτικά, και μάλιστα η περιπέτεια των τετρακοσίων, τα όποια, φυσικόν ήτο, να αναζωπυρώσουν την άνησυχίαν του δήμου και παραλλήλως τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰ ἱερὰ τῆς προστάτιδος του θεᾶς. Ὡς πρὸς τὴν οἰκοδόμησιν τῆς μεγάλης στοᾶς τῆς Βραυρῶνος, αὕτη, ἀρξαμένη πιθανώτατα κατὰ τὸ 415, ἐλάχιστα θὰ εἶχε προχωρήσει ἕνεκα τῶν παρεντεθέντων πολεμικῶν γεγονότων μέχρι τοῦ τέλους τῆς δεκαετίας. Ὡς ἐκ τούτου ὑπῆρχε πάντοτε δυνατότης συσχετίσεως τῆς πρὸς τὴν παράστασιν τῆς τραγωδίας⁷³.

Ἡ σχέσις τῆς τραγωδίας ταύτης πρὸς τὰ δίδυμα γειτονικά ἱερὰ τῆς Ἀρτέμιδος εἶναι πράγματι ἄμεσος και στενοτάτη, ὡς ἀναγομένη εἰς τὸν πυρῆνα τῆς υποθέσεως τῆς. Ὁ Ὀρέστης, κατ' ἐντολὴν τοῦ χρησμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀναλαμβάνει τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἄθλου τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ ξοάνου τῆς Ταυρικῆς θεᾶς και τῆς μεταφορᾶς του εἰς τὴν Ἀττικὴν και συγκεκριμένως εἰς τὰς Ἀλάς, ὡς ὀρίζει ἡ Ἀθηνᾶ εἰς τὸν ἐπίλογον τοῦ ἔργου. Ἡ Ἀθηνᾶ προσθέτει και δεύτερον σκοπὸν εἰς τὸν ἄθλον, ὁ ὁποῖος εἶχε τεθῆ ἤδη εἰς τὸν Ὀρέστην μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἀδελφῶν. Ὡφείλεν οὗτος νὰ ἀπαγάγη και τὴν Ἴφιγένειαν, διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ λειτουργήμα τῆς κληδούχου τῆς Ἀρτέμιδος εἰς τὴν Βραυρῶνα, ὅπου ἔμελλε νὰ περατώσῃ τὸν βίον τῆς ὡς θνητῆς, νὰ ταφῆ και νὰ δέχηται εἰδικὴν ἠρωϊκὴν λατρείαν.

Περὶ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἄθλου τούτου ἐλίσσεται ἡ ὄλη ὑπόθεσις τῆς τραγωδίας, ἡ ὁποία λύεται διὰ τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστολῶν τῆς Ἀθηνᾶς.

Τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὀφείλεται ἡ ὄχι εἰς τὸν Εὐριπίδην ἡ μορφή τοῦ ἄθλου τοῦ Ὀρέστου και τοῦ βίου τῆς Ἴφιγενείας, ὡς ἐμφανίζονται εἰς τὴν τραγωδίαν, δὲν δύναται νὰ τύχῃ ὀριστικῆς ἀπαντήσεως. Ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅμως ὅτι ἡ ἀμαύρωσις τῶν λοιπῶν παραλλαγῶν τοῦ μύθου και δὴ τῶν τοπικῶν, ὡς και ἡ καθιέρωσις τῆς ἐκδοχῆς τοῦ Εὐριπίδου ὡς ἐπισήμου και τελικῆς, ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιτυχίαν και τὴν δημοτικότητα τῆς Ἴφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις. Ἡ ἐπιτυχία αὕτη συνέβαλεν ἀσφαλῶς και εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ γοήτρου τῶν δύο ἄττικῶν ἱερῶν.

Ἡ συσχέτισις τοῦ εἰδώλου τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος τῶν Ἀλῶν πρὸς τὸ διπετὲς ξοάνον τῶν Ταύρων χρονολογεῖται πιθανώτατα παλαιότερον τῆς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου. Διὰ τῆς Ἴφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις ὁ ποιητῆς, ὄχι μόνον σταθεροποιεῖ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, ἀλλὰ και ἐπιχειρεῖ ἀποκάθαρσιν τῆς θεᾶς ἀπὸ παντὸς ἀπανθρώπου βαρβάρου στοιχείου.

Πᾶς ἄθλος συνδέεται πρὸς τὴν ἐπίτευξιν εὐεργετικοῦ τινος ἠθικοῦ ἀποτελέσματος.

χρονολογήσεως τῆς Ἴφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις, ἐλλείψει ἀντικειμενικῶν κριτηρίων, κυμαίνονται ἐντὸς τῶν ὀρίων περίπου τῆς εὐρυτέρας χρονολογικῆς τοποθετήσεως τῆς στοᾶς τῆς Βραυρῶνος: ἦτοι ἀπὸ τῶν πρὸ τοῦ 421 π.Χ. χρόνων μέχρι τῶν μετὰ τὸ 408 π.Χ. Ἡ τυχὸν ἐπίτευξις βεβαιότερας και τελικῆς χρονολογήσεως τῆς στοᾶς, διὰ νέων ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων, θὰ προσθήσῃ σημαντικώτατον στοιχείον διὰ τὴν κρίσιν τοῦ χρονολογικοῦ προβλήματος τῆς τραγωδίας, ἕνεκα τῆς ἀναμφισβητήτου στενῆς σχέσεως τῆς πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Βραυρῶνος. Ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα γινομένην ἀποδεκτὴν χρονολόγησιν τῆς διδασκαλίας τῆς τραγωδίας κατὰ τὸ 414 π.Χ. ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν πιθανὴν χρονολόγησιν τῆς στοᾶς, πρβλ. L. Parmentier - H. Grégoire, Euripide II (ἐκδ. Belles Lettres, 1959) σ. 106. Lex. Alt. Welt 1965 λ. Euripides (Schwinge) 923. Πρὸς τὴν χρονολόγησιν ταύτην δύναται νὰ συμβιβασθοῦν και αἱ ἀπόψεις παλαιότερων, ὡς αἱ τῶν E. Bruhn, ἐκδ. Iph. in T. (1894), von Wilamowitz, Eurip. Herakles² (1895) σ. 143, Dierich, RE VI (1909) λ. Euripides 1261, Kjellberg, ἐ.ἀ. 2608 κ.ἀ.

73. Ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Ἴφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις συνεσχετίσθη πρὸς τὴν οἰκοδόμησιν τῆς στοᾶς τῆς Βραυρῶνος ὑπέθεσε και ὁ Ἰ. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1950 σ. 185.

Ὁ λόγος τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τὸν Ὀρέστην ἀπαγωγῆς καὶ μετοικήσεως τοῦ ξοάνου τῆς Ἀρτέμιδος δὲν διασαφηνίζεται ρητῶς εἰς τὴν τραγωδίαν, ἢ συνεχῆς ὁμως ἀντιπαράθεσις τῆς ἀνωτέρας τῶν ἑλληνικῶν ἐθίμων καὶ τῆς ἐν γένει πολιτιστικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, καὶ μάλιστα τῆς Ἀττικῆς, πρὸς τὴν κατάστασιν τὴν ὑφισταμένην εἰς τὴν βάρβαρον χώραν, καθιστᾷ φανερόν τὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἀπόλλων ἐπέβαλε τὸν ἄθλον εἰς τὸν Ὀρέστην. Ἡ Ἄρτεμις ἔπρεπε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τοῦ νόμου καὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν Ταύρων, οἱ ὅποιοι ἐπέβαλλον διὰ τὴν θεᾶν λατρείαν βάρβαρον καὶ ἀπαρέσκουσαν εἰς αὐτήν.

Βραδύτερον ὁ Καλλίμαχος, ποιητῆς ἀλλὰ καὶ φιλόλογος, διευκρινίζει σαφέστερον τὴν αἰτίαν τῆς ἐπιβληθείσης ἀπομακρύνσεως τοῦ εἰδώλου τῆς θεᾶς ἀπὸ τοῦ Ταύρου, ἐμφανίζων μάλιστα αὐτήν, εἰς τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τοῦ Ὑμνου πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, ὡς ἀπόδρασιν αὐτῆς ταύτης τῆς θεᾶς : ἀπὸ δ' εἶπαι τέθμιμα Ταύρων.

Εἰς τὴν τραγωδίαν ἡ Ἰφιγένεια ἐπιρίπτει εἰς τοὺς βαρβάρους νόμους τῶν Ταύρων τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὴν θεᾶν ἀπάνθρωπον λατρείαν (στ. 389 κ.ἑ.) :

*τοὺς δ' ἐνθάδ', αὐτοὺς ἀνθρωποκτόνους,
ἔς τὴν θεὸν τὸ φαῦλον ἀναφέρειν δοκῶ
σοῦδ' ἐνα γὰρ οἶμαι δαιμόνων εἶναι κακόν.*

Τὴν πρόθεσιν τοῦ ποιητοῦ ὅπως ἀποκαθάρη τὴν Ταυροπόλον Ἄρτεμιν ἀπὸ παντὸς στοιχείου, δυναμένου νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀπάνθρωπον ὑπόστασιν τῆς Ταυρικῆς θεᾶς, ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἐρμηνεία τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὸν ἐπίλογον διὰ τὸ διατηρούμενον εἰς τὰς Ἀλάς παράδοξον λατρευτικὸν ἔθιμον.

Ἡ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς θεᾶς παρουσία ἀνδρός, τοῦ ὁποῖου ἐνύσσετο διὰ ξίφους ὁ λαιμὸς μέχρις αἵματος, ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερον μὲ τοὺς πλείστους τῶν μελετητῶν, ὡς ὑπολειπομένη ἀνάμνησις παλαιᾶς ἀνθρωποθυσίας τελουμένης εἰς τὰς Ἀλάς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ ποιητῆς συνέδεσε τὸ τελετουργικὸν ἔθιμον πρὸς συγκεκριμένον γεγονός, τὸν κίνδυνον δηλαδὴ τὸν ὁποῖον διέτρεξεν ὁ Ὀρέστης νὰ σφαγῇ εἰς τοὺς Ταύρους⁷⁴.

Ἡ ἀποκάθαρσις τῆς θεᾶς, τῆς λατρευομένης εἰς τὰ δύο σπουδαιότατα ἱερά τῆς Ἀττικῆς, διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς ὑποστάσεώς της ὑπὸ τὸ νέον ἑλληνικὸν πρῖσμα, ἀποτελεῖ βεβαίως ἀπόρροιαν τῆς ἀνωτέρας ἀντιλήψεως περὶ τοῦ θεοῦ, ἢ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν χαρακτηρίζει τὸν Εὐριπίδην⁷⁵. Ὅμως, ἡ εὐμενὴς καὶ ἴλεως μορφή τῆς ἀποκαθαρθείσης θεᾶς ἦτο ἀσφαλῶς ποθητὴ καὶ εὐπρόσδεκτος εἰς τοὺς ἀττικοὺς ἀκροατὰς τῆς τραγωδίας, ἰδίᾳ μάλιστα μετὰ τὴν πληροφορίαν τὴν γενομένην γνωστὴν διὰ τῆς προσφάτου διηγήσεως τοῦ Ἡροδότου, περὶ τῆς συνεχιζομένης εἰς τοὺς Ταύρους καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀπάνθρωπου λατρείας τῆς Παρθένου. Ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, οἱ Ταῦροι ἐταύτιζον

74. Ἀπήχησιν τῶν δυσμενῶν κρίσεων, τὰς ὁποίας φυσικὸν ἦτο νὰ προκαλῆ καὶ κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν ἡ ἄμεσος συσχέτισις ἑλληνικῶν λατρευτικῶν ἐθίμων πρὸς ἀπάνθρωπα βαρβαρικά ἔθιμα, ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἡ σατυρικὴ ὄψις τῶν ἀνθρωποθυσιῶν τῶν Ταύρων, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ Λουκιανὸς διὰ τοῦ στόματος τῆς Ἥρας (Θεῶν Διάλ. 16, 1), ὀνειδιζούσης τὴν Λητώ : *Οἱ δὲ σοὶ παῖδες ἢ μὲν αὐτῶν ἀρρενικὴ πέρα τοῦ μετρίου καὶ ὄρειος, καὶ τὸ τελευταῖον εἰς Σκυθίαν ἀπελθοῦσα πάντες ἴσασιν οἷα ἐσθίει ξενοκτονοῦσα καὶ μιμουμένη τοὺς Σκύθας αὐτοὺς ἀνθρωποφάγους ὄντας.* Ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα τοῦτο εἰς τὸν Διάλογον 23, 1, ὁ Ἀπόλλων, ἔναντι τῆς ὑπομνήσεως τοῦ Διονύσου ὅτι, ἡ Ἄρτεμις ξενοκτονεῖ ἐν Σκύθαις, λέγει : *ἢ γε καὶ παρεσκεύασται, ἦν τις Ἑλλήν ἀφίκηται ποτε εἰς τὴν Ταυρικὴν, συνεκπλεῦσαι μετ' αὐτοῦ μωσαττομένη τὰς σφαγὰς.*

75. Πρβλ. M. Polenz, Gr. Tragödie (1954) σ. 394 κ.ἑ.

τήν Παρθένον πρὸς τὴν Ἰφιγένειαν τοῦ Ἀγαμέμνονος, προφανῶς ἐκ συμφυρμού τῶν ἑλληνικῶν μύθων, οἱ ὅποιοι εἶχον μεταδοθῆ εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν ἀποίκων. Πέραν τούτου ἡ πιθανωτάτη, χρονολογικὴ τοῦλάχιστον, συσχέτισις τῆς συγγραφῆς τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις πρὸς τὴν τεταραγμένην καὶ ἀγωνιώδη διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἐποχὴν τῶν Ἑρμοκοπιδῶν, θέτει καὶ ὑπὸ ἄλλο εἰδικώτερον πρῖσμα τὴν διαπιστουμένην ἐξιδανίκευσιν τῆς Ἀρτέμιδος, μετὰ τῆς παραλλήλου ἀναθεωρήσεως τῶν στοιχείων τῆς λατρείας τῆς. Ἡ Ἄρτεμις, ὡς Βραυρωνία καὶ ὡς Ταυροπόλος, συγκατελέγετο, κατ' ἐξοχὴν, μεταξὺ τῶν θεῶν: *οὗς ἢ πόλις ἐνόμιζεν*⁷⁶. Ἐναντι τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ τρόπου τῆς λατρείας τῶν θεῶν τούτων, οἱ ἐκάστοτε ἀπειλοῦντες τὴν πολιτειακὴν τάξιν ἀντιπαρέθετον τὴν ὑπερφίαλον καὶ συχνάκις μέχρις ἀντιθρησκευτικότητος ἐξικνουμένην ἰδικὴν τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου νεωτερικὴν ἀντίληψιν⁷⁷. Ἡ ἀποκάθαρσις τῶν θεῶν *οὗς ἢ πόλις ἐνόμιζεν*, ἀπὸ τῶν παλαιῶν δεισιδαιμονικῶν στοιχείων τῆς ὑποστάσεως τῶν, τὰ ὅποια ἀκριβῶς ἐδίδον λαβὴν εἰς τὴν δυσφήμησιν τῆς πατροπαραδότου ἀττικῆς λατρείας, ἦτο δυνατόν νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ δήμου ἐν τῶν κυριωτέρων τῶν ἐπιχειρημάτων, τὸ ὅποιον μάλιστα συνεχῶς προέβαλλον οὗτοι ὡς σύμβολον ἀποδεικτικὸν τῆς πνευματικῆς καὶ λοιπῆς ὑπεροχῆς τῶν.

Διὰ τῆς πυκνῆς ἀλλὰ γοργῆς πλοκῆς τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις παρέχεται καθαρὰ καὶ μὲ πλαστικὴν σαφήνειαν ἡ προσωπικότης τῆς τραγικῆς ἡρωίδος, ἡ ὁποία ἐδεινοπάθησεν, ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ ἐκτελῇ ἀποτρόπαιον δι' αὐτὴν καθήκον, ἀλλ' ὅπως δῆποτε διετήρησε τὴν δύναμιν, τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν εὐστροφίαν τοῦ νοῦ, ὡς ἀρμόζει εἰς τοὺς γόνους τῶν μυθικῶν γενῶν.

Εἰς τὴν τραγωδίαν ταύτην συντελεῖται ἀνακεφαλαίωσις τοῦ μύθου τῆς Ἰφιγενείας, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ προλόγου διὰ τῆς μνείας τῶν προγόνων τῆς, τοῦ Ταντάλου, τοῦ Πέλοπος, τοῦ Οἰνομάου, τοῦ Ἀτρέως, ἐπιφανῶν μὲν ἀλλ' ὑπερφιάλων, οἱ ὅποιοι διὰ τοῦτο ἐπέσυραν τὴν αἴτην, τὴν παρακολουθοῦσαν τοὺς ἀπογόνους τῶν⁷⁸. Μνημονεύεται ἀκό-

76. Πρβλ. Lesky, ἔ.δ. σ. 552. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν διατύπωσιν βλ. τὴν ἐπομένην ὑποσημείωσιν.

77. Ἐνεκα τῆς πολιτικῆς σημασίας τῶν ἐν λόγῳ ἐκδηλώσεων, ἡ διατύπωσις: *ἀδικεῖ (ὁ δεῖνα) οὗς ἢ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων*, ἡ γνωστὴ κυρίως ἐκ τῆς κατηγορίας τοῦ Σωκράτους (Πλατ. Ἀπολ. 24, 6. Ξενοφ. Ἀπομν. I, 1 κ.έ. Διογ. Λαερτ. II, 40), φαίνεται ὅτι περιλαμβάνετο τυπικῶς εἰς πᾶσαν σχετικὴν γραφὴν ἀσεβείας (πρβλ. Lesky, ἔ.δ. 695 κ.έ.). Ἡ διατύπωσις αὕτη περιελήφθη καὶ εἰς τὴν ἐναντίον τῶν Ἑρμοκοπιδῶν καὶ τῶν διακωμωδησάντων τὰ μυστήρια κατηγορίαν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν λεγομένων εἰς τὸν κατ' Ἀνδοκίδου λόγον, τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Λυσίαν (51): *οὗτος γὰρ ἐνδὺς στολήν, μμούμενος τὰ ἱερὰ ἐπεδείκνυε τοῖς ἀμυήτοις καὶ εἶπε τῇ φωνῇ τὰ ἀπόρρητα, τῶν δὲ θεῶν, οὗς ἡμεῖς νομίζομεν καὶ θεραπεύοντες καὶ ἀγνεύοντες θύομεν καὶ προσευχόμεθα τούτους περιέκοψε*. Ὡς πρὸς τὸν συνήθη τρόπον τοῦ κλονισμοῦ τῆς πίστεως πρὸς τοὺς θρησκευτικούς μύθους διὰ τῆς λογικῆς ἐρμηνείας αὐτῶν βλ. Πλατ. Φαῖδρ. 829. Ἐναντι τῆς ἐρμηνείας ταύτης τῶν μύθων ὁ Σωκράτης δηλοῖ, ὅτι ἐκεῖνος πείθεται: *τῷ νομίζομένῳ περὶ αὐτῶν* (230α).

78. Πρὸς δημιουργίαν, εὐθὺς ἐξ' ἀρχῆς, τῆς βαρείας ἀτμοσφαιρας, ἡ ὁποία περιβάλλει τὴν προσωπικότητα τῆς ἡρωίδος, διὰ τὸν ἀρχαῖον θεατὴν ἤρκει καὶ μόνη ἡ μνεῖα τῶν τραγικῶν ὀνομάτων τοῦ Ταντάλου, τοῦ Πέλοπος, τοῦ Ἀτρέως καὶ τῶν Ἀτρειδῶν. Ὁ Goethe εἰς τὴν ὁμόνυμον τραγωδίαν του (Goethes, Sämmt. Werke XII, Εἰς. Ὑπομν. Α. Köster, 1902. Βλ. ἑλλην. μετάφρ. Κ. Χατζοπούλου, ἔκδ. 4η, οἴκ. « Ἐλευθερουδάκης » 1927), ἀναπτύσσει πλήρως τὸ δραματικὸν στοιχεῖον τῶν προγόνων. Διὰ τῆς μνεῖας τῶν τραγικῶν περιπετειῶν τῶν, ἀναγκαίως καὶ διὰ τὸν κατατοπισμὸν τοῦ νεωτέρου θεατοῦ, ἡ Ἰφιγένεια προσπαθεῖ νὰ ψυχράνῃ τὴν ἐρωτικὴν πρὸς αὐτὴν ἑλξιν τοῦ Θῶαντος (μετ. Χατζοπούλου, σ. 18):

*Ἄν ἔκρωσα γονεῖς καὶ γένος, ἦταν
στεναχωρία μου κι ὄχι κακὴ πίστη,
ὦ Βασιλιά! Τὶ ἂν ἤξερες ποιά ἐμπρός σου*

μη και ὁ Ἀγαμέμνων, ὁ ὁποῖος, τὸν καλλίνικον στέφανον Ἰλίου θέλων, δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ, τὸ τέκνον του διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς φιλοδόξου ἐπιχειρήσεώς του. Εἰς τὸν πρόλογον, καὶ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πλοκῆς, ἀναφέρονται ὄλα τὰ περιστατικά τῆς ζωῆς τῆς ἥρωϊδος.

Ἐπὶ πλέον ἡ ὑπόστασις τῆς Ἰφιγενείας, ὡς ἐμφανίζεται, ἔχει ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν, ὅσον τοῦτο ἦτο νοητὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς διδασκαλίας τῆς τραγωδίας⁷⁹. Ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ στόματος τῆς ἥρωϊδος ἐκφράζει τὴν ἀνωτέραν ἀντίληψίν του ὡς πρὸς τὴν ἠθικότητα τοῦ θεοῦ. Ἐνῶ ἦτο φυσικὸν ἡ Ἰφιγένεια νὰ διατηρῆ, μετὰ τὴν περιπέτειαν τῆς θυσίας της, ἀμείωτον μῖσος διὰ πᾶν τὸ ἑλληνικόν, ὡς λέγει προσποιουμένη εἰς τὸν Θόαν, ζῆ μὲ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν νοσταλγίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τρέφεται μὲ τὴν ἀπίθανον ἐλπίδα τῆς ἐπιστροφῆς. Ἡ διάθεσις αὕτη εὐρίσκει συνεχῶς ἀπήχησιν εἰς τὸν χορὸν τῶν Ἑλληνίδων ἀκολούθων της.

Ὅμιλεῖ βεβαίως ἡ Ἰφιγένεια μὲ μνησικακίαν διὰ τὴν Ἑλένην, τὴν πρώτην αἰτίαν τῶν παθημάτων της, διὰ τὸν Ὀδυσσεά, ὁ ὁποῖος ἐπενόησε τὸν ὕπουλον τρόπον τῆς οἰκειοθελοῦς μεταγωγῆς της εἰς τὴν Αὐλίδα, ἀκόμη καὶ διὰ τὸν Ἀχιλλέα, ὁ ὁποῖος ἐδέχθη νὰ ὑποδυθῆ τὸ πρόσωπον τοῦ δῆθεν μνηστῆρος της. Ὅμως περὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ οἴκου του ὁμιλοῦσα ἡ Ἰφιγένεια ἀποβάλλει κάθε εἶδους μνησικακίαν. Διατηρεῖ πικρίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀνάμνησιν των βαρύνει ἡ ἰδιότης τοῦ πατρὸς καὶ τὸ συμφέρον τοῦ γένους.

Ἡ ἰδέα τοῦ γένους κυριαρχεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἥρωϊδος, καὶ ὅτε, μετὰ τὸ θαυμάσιον θεατρικὸν εὕρημα τοῦ ὄνειρου της, τὸ ὁποῖον ἐρμηνεύει ὡς σημαῖνον θάνατον τοῦ Ὁρέστου, θρηνεῖ μὲ ἀπελπισίαν καὶ στοργὴν τὸν ἀδελφόν της, τὸν ὁποῖον ἀφήκε βρέφος. Ὁ πόνος της πηγάζει κυρίως ἀπὸ τὴν σκέψιν ὅτι ἐξαφανίζεται τὸ γένος τῶν Ἀτρεϊδῶν. Ἀνάλογον προσήλωσιν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς συνεχίσεως τοῦ γένους, κοινήν ἄλλως τε κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἀντίληψιν, ἐκφράζει καὶ ὁ Ὁρέστης, ὅτε προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὸν Πυλάδην νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖνος εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μείνῃ ὁ ἴδιος ὁ Ὁρέστης διὰ νὰ θυσιασθῆ. Τὸ κύριον ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται, εἶναι ὅτι ὁ Πυλάδης, ἔχων νυμφευθῆ τὴν Ἡλέκτραν, θὰ ἀποκτήσῃ τέκνα, θὰ ὀνομάσῃ ἐν ἑξ αὐτῶν Ὁρέστην καὶ τότε, ὡς λέγει (στ. 697 ἐξ.): *οὐδ' ἄπαις δόμος/πατρῶος οὐμός ἐξαλειφθεῖ ποτ' ἄν.*

Ἡ ἀνακεφαλαίωσις τοῦ μύθου τῆς Ἰφιγενείας λαμβάνει σχεδὸν εἰς τὴν τραγωδίαν ταύτην τὴν μορφήν συναξαρίου τῆς ἥρωϊδος, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν θεϊαν ἐπιταγὴν τοῦ ἐπιλόγου, θὰ συνεχίσῃ εἰς τὴν Βραυρῶνα τὸ λειτούργημα τῆς ἱερείας τῆς Ἀρτέμιδος, διὰ νὰ μεταβληθῆ τελικῶς εἰς συμμέτοχον τῆς ὑποστάσεως τῆς λατρευομένης θεᾶς.

Ἡ καθαρὰ καὶ δυναμικὴ μορφή τῆς χθονίας ἥρωϊδος, ἐμπεποτισμένη ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος τοῦ τέλους τῆς 5ης ἑκατονταετίας, ὑπερέβαλεν ἀσφαλῶς τὴν πνευματικὴν ἀντίληψιν τοῦ μέσου ὄρου τῶν ἀκροατῶν. Ἀναμφιβόλως ὁμως ἦτο ποθητὴ καὶ εὐπρόσδεκτος, εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀττικῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων θὰ εὐρί-

*στέκει, ποιά κεφαλὴ καταραμένη
τρέφεις καὶ σκέπεις...*

Καὶ κατωτέρω (αὐτ. σ. 19):

"Ἀκουσε! εἶμαι ἀπ' τὸ γένος τοῦ Ταντάλου.

79. Ὁ Goethe, εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν τραγωδίαν του, διεμόρφωσε τὴν προσωπικότητα τῆς ἥρωϊδος ὑπὸ τὸ ἀνθρωπιστικὸν πνεῦμα τοῦ 18ου αἰῶνος, καὶ μάλιστα μεθ' ὑπερβολῆς, ἡ ὁποία προσέδωκεν εἰς αὐτὴν χαρακτηριστὰ χριστιανῆς μᾶλλον Ἀγίας (πρβλ. Poelenz, ἑ.ἀ. σ. 396. Hamburger, ἑ.ἀ. σ. 121 κ.έ.).

σκοντο εις την ανάγκην νά επικαλεσθοῦν τὴν ἴλεων ἀποδοχὴν τῆς ἰκεσίας των καὶ τὴν προστασίαν τῆς Ἰφιγενείας εἰς τὴν Βραυρῶνα.

Ἡ ἔξαρσις τῆς προσωπικότητος τῆς Ἰφιγενείας εἰς τὴν τραγωδίαν δὲν εἶναι ἀπίθανον διὰ σχετίζεται καὶ εἰδικώτερον πρὸς τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν οἰκοδόμησιν τῆς μεγάλης στοᾶς τῆς Βραυρῶνος.

Ὡς εἶδομεν, μέρος τοῦ ἐν λόγῳ στωϊκοῦ συγκροτήματος, καὶ δὴ ἡ παραστάς, φαίνεται ὅτι προσωρίζετο διὰ χρῆσιν ἀναγομένην εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἡρωίδος· διὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν εἰς αὐτὴν ἀφιερουμένων πέπλων. Πρὸ τῆς παραστάδος ἡ δίοδος, ἡ διανοιγομένη εἰς τὸ μέσον τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς κυρίας στοᾶς, ὠδῆγει εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς πλαισιουμένην αὐλήν. Ἐντὸς τῶν ἕξ δωματίων τῆς πλευρᾶς ταύτης ὑπῆρχον μαρμάριναι τράπεζαι, τινὲς τῶν ὁποίων ἀπεκαλύφθησαν κατὰ χώραν· ὑπῆρχον ἐπίσης καὶ ξύλιναι κλῖναι, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀποκαλυφθεισῶν παρὰ τὰς τραπέζας ὀπῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐνετίθεντο οἱ πόδες των. Τὰ δωμάτια ἡρμηνεύθησαν, μετὰ πλειστοῦς πιθανότητος, ὡς προσωριζόμενα διὰ τὴν στέγασιν παιδίων. Πρὸς τὴν χρῆσιν ταύτην τῶν δωματίων δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι ἄσχετος ἡ ἀποκάλυψις ἐντὸς τῆς στοᾶς, τῆς κειμένης πρὸ αὐτῶν, σημαντικοῦ ἀριθμοῦ παιδικῶν μαρμαρίνων ἀγαλματίων, τινὰ τῶν ὁποίων ἔκειντο πρὸ τῶν βάθρων των. Κλῖναι καὶ τράπεζαι ὑπῆρχον ἴσως καὶ ἐντὸς τῶν δωματίων τῆς δυτικῆς ἡμιτελοῦς πλευρᾶς τῆς στοᾶς.

Περὶ τῶν παιδικῶν ἀγαλματίων ἐν γένει, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν χαρακτηριστικώτερον κατηγορίαν τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 4ου καὶ κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα, θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Ἐνταῦθα σημειοῦται ὅτι, ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἀφθόνων τοιούτων ἀγαλματίων ἢ μερῶν ἀγαλματίων, μικρὸν ποσοστὸν μόνον ἀνήκει εἰς κορασίδας, ἡλικίας μέχρι δώδεκα ἐτῶν περίπου. Τὰ λοιπὰ ἀνήκουν εἰς ἄρρενας, ἡλικίας μέχρι δέκα ἐτῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ βρέφη τετραποδίζοντα. Ἡ ἀπόλυτος ὑπεροχὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγαλμάτων τῶν ἀρρένων, ἀνταποκρινόμενη ἀσφαλῶς εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν πράγματι εἰς τὸ ἱερὸν ἀφιερουμένων παιδίων, ἀποκαλύπτει καὶ μόνη τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἀφιέρωσεως. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ ἐκδηλώσεως τοῦ κυριαρχούντος, ὡς εἴπομεν, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀγωνιώδους ἐνδιαφέροντος πρὸς διατήρησιν τοῦ γένους, ἢ ὁποῖα διὰ τῶν ἀρρένων κυρίως τέκνων ἐξησφαλίζετο.

Εἶδομεν ὅτι εἰς τὴν Ἰφιγένειαν τὴν ἐν Ταύροις τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο ὑπογραμμίζεται ὄλως ἰδιαιτέρως. Ἡ ἡρωὶς, ἡ προσωριζόμενη, συμφώνως πρὸς τὴν λύσιν τῆς τραγωδίας, νά μετὰσχῃ εἰς τὴν ὑπόστασιν τῆς θεᾶς τῆς λατρευομένης εἰς τὴν Βραυρῶνα, θρηνοῦσα τὸν Ὀρέστην, λέγει ἐπιγραμματικῶς (στ. 57) :

στῦλοι γὰρ οἴκων εἰσι παῖδες ἄρσενες.

Ἡ ἰδιότης τῆς ἡρωίδος, τῆς παρεχούσης εὐγονίαν καὶ ἰσχυροποιούσης τὰ γένη, εἶναι συνυφασμένη πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματός της : *Ἰφι - γένεια* (ἡ παρέχουσα

Ἡ μορφή αὐτὴ παρέσχε τὴν ἀφετηρίαν εἰς δυσμενεῖς, ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τῆς Ἰφιγενείας τοῦ Εὐριπίδου, κρίσεις (πρβλ. Lesky, ἔ.ἀ. σ. 551), αἱ ὁποῖαι ὀρθῶς ἀπεκρούσθησαν, ὡς βαισισθεῖσαι ἐπὶ ἀκατανοήτου ἀναχρονισμοῦ. Οὕτως ἡ Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις παραμένει ἡ εὐγενεστέρα, πράγματι, μορφή ἡρωίδος τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας, τοῦτο δὲ ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ παρόντος, ἔνεκα τῆς ἀμέσου συσχετίσεώς της ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου πρὸς τὴν λατρευομένην εἰς τὴν Βραυρῶνα χθονίαν ἡρωίδα.

ίσχυρους γόνους), συγγενούς πρὸς τὸ ὄνομα *Καλλιγένεια* (ἡ παρέχουσα καλοὺς γόνους)⁸⁰. Τὴν ἔννοιαν ταύτην εἶχεν ἀσφαλῶς τὸ ὄνομα τῆς Ἰφιγενείας καὶ κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ὡς ἐπιθέτου τῆς Ἀρτέμιδος. Τοῦτο καθιστᾷ βέβαιον ὅτι, κατὰ τὴν σημειωθείσαν κατανομήν τῆς ὑποστάσεως τῆς θεᾶς, ἡ ἠρωὶς ἔλαβεν ἐπίσης τὸ μέρος τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν προστασίαν τῶν μικρῶν τροφίμων τοῦ ἱεροῦ, τοῦλάχιστον τῶν προερχομένων ἐκ θανουσῶν λεχωίδων.

Παρατηρεῖται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ἡ ἄμεσος γεινίασις τῆς παραστάδος, τῆς στεγαζούσης τοὺς πέπλους τῶν θανουσῶν λεχωίδων, πρὸς τὸ μέρος τῆς στοᾶς, εἰς τὸ ὁποῖον κυρίως ἐφιλοξενούντο οἱ μικροὶ οὗτοι τρόφιμοι, καθιστᾷ φυσικὴν τὴν σκέψιν ὅτι ἀνάγκην τῆς θεϊκῆς προστασίας εἶχον κατ' ἐξοχὴν τὰ τέκνα τοῦ θανουσῶν λεχωίδων, ὡς προερχόμενα ἐξ ἀνωμάτων τοκετῶν καὶ ὀπωσδήποτε ὡς στερηθέντα τῆς μητρικῆς στοργῆς. Ταῦτα ἀναμφιβόλως ἀπετέλουν τὴν πλειονότητα τῶν εἰς τὸ ἱερὸν ἀφιερουμένων παιδίων⁸¹. Ἡ προστασία τοῦ θεοῦ, καὶ μάλιστα ἀνατεθειμένη εἰς τὴν χθονίαν ἠρωίδα, ἦτο καὶ ἠθικῶς ἀπαραίτητος διὰ τὰ παιδιά ταῦτα πρὸς ἐξιλασμόν καὶ πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς προγονικῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς κακοτυχίας, ἡ ὁποία τὰ ἐσφράγισεν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς των⁸².

Ἐκ τῆς τοιαύτης σχέσεως τῆς παραστάδος πρὸς τὴν κυρίως στοᾶν ἐρμηνεύεται καὶ ἡ ιδιόμορφος κτηριολογικὴ σχέσις τῶν δύο τούτων μερῶν τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος. Τὰ μέρη ταῦτα ἔπρεπε νὰ συνδέωνται στενῶς, συγχρόνως ὅμως ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ δυνατότης τῆς πλήρους ἀπομονώσεώς των ἀπ' ἀλλήλων. Ὡς πρὸς τὴν ἀπομόνωσιν ταύτην ὑπεθυμίζεται ὅτι οἱ πέπλοι, οἱ ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν παραστάδα, εἶχον ὀπωσδήποτε ἀποτρόπαιον χαρακτῆρα· δὲν ἦτο λοιπὸν ἐνδεδειγμένη ἡ συνεχῆς πρὸς τὰ ἀναθήματα ταῦτα ἐπαφή τῶν ἐντὸς τῆς στοᾶς φιλοξενουμένων παιδίων.

Τὸ συγκρότημα τῆς μεγάλης στοᾶς περιελάμβανεν ὀλόκληρον τὸν παρὰ τὸν ναὸν κυρίως ἱερὸν χώρον, μετὰ τῶν εἰς τὴν ὑπῆρξαν εὐρισκομένων κατασκευῶν, παρὰ τὸν τάφον τῆς Ἰφιγενείας, μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ὁποίων ἔφθασεν ὁ προεκταθεὶς ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς στοᾶς. Ἐντὸς τοῦ ἐν λόγῳ συγκροτήματος, πλὴν τῆς στεγάσεως τῶν παιδίων, ἱκανοποιούντο ἀσφαλῶς καὶ αἱ λοιπαὶ βασικαὶ ἀνάγκαι τῆς λατρείας. Ὡς ἐκ τούτου ὀλόκληρον τὸ στωϊκὸν συγκρότημα ἐτέλει ἀσφαλῶς ὑπὸ τὴν ἄμεσον εὐθύνην τῆς κληδούχου, τῆς ἱερείας τῆς Ἀρτέμιδος. Ὅθεν δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὀλόκληρον τὸ συγκρότημα εἶχεν ἀφιερωθῆ εἰς τὴν μυθικὴν κληδοῦχον, εἰς τὴν πρῶτην ἱερείαν τῆς θεᾶς, τὴν Ἰφιγένειαν, συμμετοχὸν ἤδη τῆς θείας ὑποστάσεως.

Τὸ ὄνομα *παρθενῶν*, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἐδόθη εἰς τὴν στοᾶν, μὴ ἐρμηνευόμε-

80. Βλ. Kjellberg, ἔ.ἀ. 2588 κ.ἐ. Πρβλ. Parmentier-Grégoire, ἔ.ἀ. σ. 91. Kerényi, ἔ.ἀ. σ. 331. Polenz, ἔ.ἀ. σ. 390. Βλ. καὶ Liddell-Scott (Stuart - Mc Kenzie) Lex. λ. *Καλλιγένεια*: bearer of a fair offspring.

81. Πρβλ. Parmentier - Grégoire, αὐτόθι.

82. Σαφὴ εἰκόνα τῆς ἀρχαίας ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἐξ ἀδικίας προερχομένης ἁμαρτίας, ἡ ὁποία ἀπολήγει εἰς τὸν θάνατον τῶν λεχωίδων, καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν γόνων καὶ τοῦ γένους των, παρέχουν οἱ στίχοι τοῦ Καλλιμάχου ("Ἵμν. εἰς Ἄρτεμιν 125 κ.ἐ.):

*Κτήνεά φιν λοιμὸς καταβόσκειται, ἔργα δὲ πάχνη,
κείρονται δὲ γέροντες ἐφ' υἰάσιν, αἱ δὲ γυναῖκες
ἢ βλήται θνήσκουσι λεχωίδες ἢ ἐφυγοῦσαι
τίκτουσιν, τῶν οὐδὲν ἐπὶ σφυρὸν ὀρθὸν ἀνέστη.*

νον, ὡς ἀρχικῶς ὑπετέθη, ἐκ τῆς διαμονῆς παρθένων ἐντὸς αὐτῆς, δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ μᾶλλον ἐκ τῆς ἀφιέρωσης τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος εἰς τὴν Παρθένον. Ὡς γνωστὸν τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἀπεδίδετο εἰς τὴν Ἄρτεμιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἰφιγένειαν⁸³.

Τὴν πλεον αὐθεντικὴν πηγὴν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρκτηίαν⁸⁴, ὡς ἀπ' εὐθείας προερχομένην ἐκ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἀποτελοῦν οἱ γνωστοὶ στίχοι τῆς Λυσιστράτης τοῦ Ἀριστοφάνους (641 κ.έ.), εἰς τοὺς ὁποίους ἡ κορυφαία τοῦ χοροῦ τῶν γυναικῶν, ἐνθουσιάζουσα τὴν παιδικὴν καὶ ἐφηβικὴν ἡλικίαν τῆς, λέγει :

*Ἐπτά μὲν ἔτη γεγῶσ' εὐθὺς ἠρρηφόρουν
εἶτ' ἀλετρίς ἢ δεκέτις οὔσα τὰρχηγέτι
κάτ' ἔχουσα τὸν κροκωτὸν ἄρκτος ἢ Βραυρωνίσις
κάκανηφόρουν ποτ' οὔσα παῖς καλή 'χουσ'
ἰσχάδων ὄρμαθόν'*

Ὁ σχολιαστής, ἐρμηνεύων τὸν στίχον, λέγει: ἄρκτον μιμούμεναι τὸ μυστήριον ἐξετέλουν. αἱ ἀρκτηνόμεναι δὲ τῇ θεῷ κροκωτὸν ἠμφιέννυντο καὶ συνετέλουν τὴν θυσίαν τῇ Βραυρωνίᾳ Ἀρτέμιδι καὶ τῇ Μουνιχίᾳ, ἐπιλεγόμεναι παρθένοι, οὔτε πρεσβύτεραι δέκα ἐτῶν οὔτε ἐλάττους πέντε (πρβλ. καὶ Σουΐδαν ἄρκτος). Καὶ ὁ Ἡσύχιος: ἀρκτηία ἢ τῶν ἀρκτηνομένων παρθένων τελετή. Ἐπίσης ἀλλαχοῦ⁸⁵: ἀρκτηῦσαι λέγεται τὸ ὡσπερ ἄριστον ἀφοσιώσασθαι τῇ Ἀρτέμιδι καὶ θῦσαι.

Ὁ ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ καθορισμὸς τῆς ἡλικίας τῶν ἀρκτων μεταξὺ πέντε καὶ δέκα ἐτῶν ἔρχεται εἰς προφανῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν σαφῆ χρονικὴν διαδοχὴν τῶν ἀναπολήσεων τῆς κορυφαίας τοῦ χοροῦ εἰς τοὺς στίχους τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἐπτά ἐτῶν ἔγινεν ἠρρηφόρος· καὶ μετὰ ταῦτα δέκα ἐτῶν ἀλετρίς· καὶ μετὰ ταῦτα ἠρκτησεν εἰς τὰ Βραυρώνια. Ἐκ τῆς διαδοχῆς ταύτης συνάγεται ἀναμφιβόλως ὡς τὸ κατώτερον δυνατόν ὄριον διὰ τὴν ἀρκτηίαν τὸ ὄριον τῶν δέκα ἐτῶν, τὸ τιθέμενον διὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ἀλετρίδος· μᾶλλον δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐναρξῆς τῆς ἀρκτηίας νὰ συμπύπτῃ πρὸς τὴν ἐναρξιν τῆς ἡβης τῶν κορασίδων⁸⁶. Τοῦτο θὰ ἦτο σύμφωνον πρὸς τὰς λοιπὰς ὑπαρχούσας μαρτυρίας, καθ' ἃς: ἀρκτηῦσαι... τὸ καθιερωθῆναι πρὸ τοῦ γάμου τὰς παρθένους τῇ Ἀρτέμιδι τῇ Μουνιχίᾳ ἢ τῇ Βραυρωνίᾳ⁸⁷ καὶ ὅτι ἐπίσης ἡ Ἄρτεμις ἐπιθυμεῖ πᾶσαν παρθένον μιμήσασθαι τὴν ἄρκτον πρὸ τοῦ γάμου καὶ περιέπειν τὸ ἱερὸν κροκωτὸν ἱμάτιον φοροῦσαν⁸⁸. Ὁ καθορισμὸς πρὸ τοῦ γάμου θὰ ἦτο ἀκατανόητος, ἐὰν ἐλέγετο περὶ κορασίδων πέντε ἕως δέκα ἐτῶν.

Πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, περὶ τῆς ἡλικίας τῶν ἀρκτων, ἀναφέρεται εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τοῦ ποιητοῦ, καθ' ἣν τὰ τοῦ θεσμοῦ εἶχον ἴσως μεταβληθῆ, ἢ ὅτι ὁ σχολιαστής ἔκαμε σύγχυσιν μεταξὺ

83. Πρβλ. Wernicke, ἔ.ά. 1351 κ.έ. 1396.

84. Τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρκτηίαν βλ. εἰς RE II (1895) λ. Ἄρκτηία, ἄρκτοι (Wernicke) 1170 κ.έ. A. Mommsen, Feste der Stadt Athen (1898) σ. 452 κ.έ. Πρβλ. Deubner, ἔ.ά. σ. 207 κ.έ. Nilsson, ἔ.ά. 485. L. Kahil, Ant. Kunst 1965, σ. 25 κ.έ.

85. Βλ. Bekker, Anecd. I, 444, 33.

86. Πρβλ. Mommsen, ἔ.ά. σ. 453. Βλ. Wernicke, ἔ.ά. 1171.

87. Βλ. Κρατερόν, παρ' Ἀρποκρ. (Σουΐδ.) ἀρκτηῦσαι. Πρβλ. Bekker, Anecd. I, 444,30

88. Βλ. Bekker, I, 445, 12.

της άρκτηίας και άλλου είδους άφιερώσεως παιδιών εις την Άρτεμιν, άναγομένης εις την ιδιότητα της θεάς ως προστάτιδος της παιδικής ηλικίας.

Αί άρκτοι, παρθένοι εύρισκόμενοι εις την ηλικίαν της ήβης, άπετέλουν, ως φαίνεται, τó κύριον σώμα της τελετής της πεντετηρίδος των Βραυρωνίων. Η τελετή αύτη παρέσχε την βάσιν εις την μυθικήν παράδοσιν περι της άρπαγής των Άθηναίων γυναικών υπό των Λημνίων Πελασγών, οί όποιοι, ως λέγει ό Ηρόδοτος (VI, 138) : *έλόχησαν Άρτέμιδι έν Βραυρώνι άγούσας όρτην τās τών Άθηναίων γυναίκας*⁸⁹, διά να τās άπαγάγουν εις την Λήμνον και να τās καταστήσουν παλλακάς.

Τό υπό του σχολιαστού λεγόμενον, ότι ή άρκτηία ήτο ύποχρέωσις πάσης παρθένου, άναφέρεται άσφαλώς εις τās άφιερωθείσας εις την Άρτεμιν και έπονομασθείσας παρθένους⁹⁰.

Έκ των σχολίων συνάγεται ότι ή κυρία ύποχρέωσις των άρκτων ήτο ή συμμετοχή των εις την τελετήν, μέρος της όποίας φαίνεται ότι είχε μυστηριακόν χαρακτήρα (πρβλ. τó *μυστήριον έξετέλουν*), επίσης δέ και ή συντέλεσις της θυσίας των Βραυρωνίων, καθ' ήν, ως λέγει ό Ήσυχιος, *έθύετο αίζ*. Η συμμετοχή *κανηφόρων*⁹¹ εις την έορτήν, συνάγεται έκ του τελευταίου των παρατεθέντων στίχων της Λυσιστράτης, ό όποιος συνδέεται δι' άπλοϋ και μετά του στίχου των Βραυρωνίων, έναντι του *είτα, και είτα*, του συνδέοντος τούς προηγουμένους στίχους. Η ιδιαιτέρα μνεία της κανηφορίας εις τó τέλος του χωρίου σημαίνει πιθανώς, ότι αύτη έτελείτο υπό των παρθένων κατά τó τελευταίον στάδιον της άρκτηίας, ότε πλέον είχε συμπληρωθή ή σωματική διάπλασις των κορασίδων. Η χρήσις υπό των σχολιαστών των ρημάτων *άφοσιώσασθαι και καθιερωθήναι τή Άρτέμιδι* δέν συνεπάγεται κατ' άνάγκην και διαρκή παραμονήν των άρκτων εις τó ιερόν της Βραυρώνος ή τó Βραυρώνιον της Άκροπόλεως. Πιθανώτερον είναι, ότι αύται παρέμενον εις τά ιερά ταύτα κατά διαστήματα και δή κατά την παρασκευήν και κατά την διάρκειαν της έορτής ή και κατά την τέλεσιν άλλων λατρευτικών έθιμων⁹².

Ός προς την αίτιαν, εις την όποιαν όφείλεται τó έθιμον της άρκτηίας, εάν δηλαδή

89. Αύτ. και IV, 145.

90. Άποκλειομένης άσφαλώς της γενικής καθιερώσεως των παρθένων της Άττικής εις την Βραυρωνίαν και την Μουνιχίαν Άρτεμιν, παραμένει άνευ άπαντήσεως τó έρώτημα, περι του τρόπου έπιλογής των άρκτων, έξ ώρισμένων γενών ή άλλως. Είναι πιθανόν επίσης ότι ή καθιέρωσις έγινετο και μετά άπό τάξιμον της οικογενείας των κορασίδων. Η υπό του Ήσυχίου και του Άρποκρατίωνος έννοιολογική ταύτισις του *δεκατεύειν* προς τó *άρκτεύειν* (βλ. και Λυσ. Άποστ. 250, πρβλ. και Liddel-Scott, έ.ά. λ. *δεκατεύω* III, βλ. αύτ. και Ad. cor.), ή έρμηνευθείσα υπό του Mommsen (σ. 453), ως άναφερομένη εις την καθιέρωσιν παρθένων ηλικίας δέκα έτών, δέν είναι άπίθανον ότι σχετίζεται προς τόν άγνωστον εις ήμās τρόπον της έπιλογής των άρκτων. Όπωςδήποτε ή πιθανή ύπαρξις ειδικού ψηφίσματος ρυθμίζοντος τά της άρκτηίας, ή συναγομένη έκ της σχετικής μνείας των ψηφισμάτων του Κρατερου υπό του Άρποκρατίωνος, μαρτυρεί ότι τά του έθιμου έν γένει δέν ήσαν πάντοτε σταθερά, έφ' όσον ήτο δυνατόν να ρυθμίζονται νομοθετικώς.

91. Βλ. Σχολ. εις Ήλ. Α594 (διά τó όνομα Σίντιες) : *Φιλόχορος φησι Πελασγούς αυτοϋς όντας ούτω προσαγορευθήναι έπει πλεύσαντες εις Βραυρώνια κανηφόρους παρθένους ήρπασαν, σίνεσθαι δέ τó βλάπτειν λέγουσιν*.

92. Πρβλ. εις τά άνωτέρω μνημονευθέντα χωρία : *άρκτος ή Βραυρωνίσις* (μνεία της έορτής). Τó *μυστήριον έξετέλουν*. *Συντέλουν την θυσίαν*. *Άφοσιώσασθαι και θύσαι*. *Η των άρκτευσόμενων παρθένων τελετή*. *Άπασχόλησιν διά του συνόλου των διενεργουμένων εις τó ιερόν τελετουργικών έθιμων, εις τά όποία έλάμβανον μέρος αί άρκτοι, σημαίνει άσφαλώς και τó : περιέπειν τó ιερόν κροκωτόν ίμάτιον φοροϋσαν* (Πρβλ. Πορφ. Μαρκ. 17 : *περιέπειν τά άγάλματα των θεών* θεραπεύειν μετά σεβασμού και τιμής βλ. Liddel - Scott έ.ά. λ. *περιέπω*).

τοῦτο ἐπεβλήθη διὰ χρησιμοῦ, κατόπιν λιμοῦ ἢ λοιμοῦ, ἀποδοθέντος εἰς τὸν φόνον ἄρκτου ἱερᾶς τῆς Ἀρτέμιδος ἢ ἐὰν σχετίζεται πρὸς παλαιὰν ζωόμορφον λατρείαν τῆς θεᾶς, ἢ ὅλη ἐπὶ τοῦ θέματος συζήτησις ἀνάγεται μᾶλλον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐν γένει ὑποστάσεως τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐκφεύγει τῶν σκοπῶν τῆς παρουσίας ἐπισκοπήσεως.

Ἐπάρχει ὡσαύτως ἡ πληροφορία, ὅτι κατὰ τὴν πεντετηρίδα ἐγίνοντο καὶ ἀγῶνες ραψωδῶν⁹³, οἱ ὅποιοι μάλιστα ὑποτίθεται, ὅτι ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπον διὰ τὴν καθιέρωσιν ὁμοίων ἀγῶνων εἰς τὰ Παναθήναια ἐπὶ τοῦ Πεισιστράτου ἢ τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ἡ ἐκ τῆς πληροφορίας ταύτης συναγομένη πρῶτος τέλεσις ραψωδικῶν ἀγῶνων εἰς τὴν Βραυρῶνα μαρτυρεῖ περὶ τοῦ λαϊκοῦ χαρακτήρος, τὸν ὅποιον εἶχε τὸ ἔθιμον τοῦτο εἰς τὴν Ἀττικὴν, πρὸ τῆς μεταφυτεύσεώς του εἰς τὸ πνευματικώτερον ἔδαφος τῆς πόλεως.

Τὸν χαρακτήρα λαϊκῆς πανηγύρεως δὲν φαίνεται ὅτι ἀπέβαλον αἱ ἑορταὶ τῶν ἀττικῶν ἱερῶν, ἰδίᾳ τῆς ὑπαίθρου, οὐδὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κλασσικῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν. Τοῦτο συνάγεται, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἐκ τῶν γνωστῶν στίχων τῆς Εἰρήνης τοῦ Ἀριστοφάνους (874 κ.έ.), εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἀττικὸς πρεσβύτης, ὁ Τρυγαῖος, ὁμιλεῖ περὶ τῆς πομπῆς τῶν Βραυρωνίων, τῆς θεωρίας, ὡς λέγει, ἡ ὁποία εἶναι πιθανὸν ὅτι εἶχεν ὡς ἀφετηρίαν τὸ Βραυρώνιον τῆς Ἀκροπόλεως :

*αὕτη θεωρία ἔστιν ἣν ἡμεῖς ποτε
ἐπαίομεν Βραυρωνάδ' ὑπεπωκότες.*

Ἡ ζωηρὰ εἰκὼν τῶν ἐν εὐθυμίᾳ τελούντων ἀγροτῶν, οἱ ὅποιοι ὑπὸ τὸν ἦχον τυμπάνων ἠκολούθουν πεζῇ, ἔφιπποι ἢ ἐπὶ ἀμαξῶν τὴν πομπήν, εἶναι τὸ μόνον κέρδος, τὸ ὅποιον δύναται ἀσφαλῶς νὰ ἀποκομισθῇ ἐκ τῶν στίχων τούτων⁹⁴.

Ἡ λατρεία τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τῆς *Χιτωνῆς*, μαρτυρεῖται, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Καλλιμάχου⁹⁵. Ἡ ἐπίκλησις αὕτη δικαιολογεῖται, ὡς εἶδομεν ἐπίσης, ἐκ τῶν χιτωνίων, τὰ ὁποῖα ἀνέθετον εἰς τὴν θεὰν αἱ γυναῖκες.

Δὲν εἶναι γνωστὸν ἐὰν αἱ τελεταί, αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὴν Χιτωνίαν Ἄρτεμιν, συνεδυάζοντο πρὸς τὰ ἐνιαύσια ἢ πρὸς τὰ ἐπίσημα, τὰ ἀνὰ πενταετίαν τελούμενα Βραυρώνια ἢ καὶ ἐὰν ἐτελοῦντο κεχωρισμένως. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς λατρείας τῆς Χιτωνίας Ἀρτέμιδος, ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθηναίου (XIV, 692), ὁ ὁποῖος λέγει: *παρὰ δὲ Συρακοσίοις καὶ Χιτωνίας Ἀρτέμιδος ὄρχησις τις ἐστὶν ἰδίας καὶ ἀλλησις.*

Ἡ στενὴ σχέσις τῆς Ἀρτέμιδος πρὸς τὴν ὄρχησιν εἶναι γνωστὴ⁹⁶. Ὡς πρὸς τὴν Βραυρωνίαν Ἄρτεμιν, εἰδικῶς, σημειοῦται ἡ ἀποκάλυψις κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ, σημαντικοῦ ἀριθμοῦ πηλίνων κρατηρίσκων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἐπὶ τῶν ὁποίων παρίστανται ὄρχούμεναι καὶ τρέχουσαι κορασίδες, κρατοῦσαι ἐνίοτε πυρσόν⁹⁷. Ἡ ὄρχησις καὶ ὁ δρόμος, λατρευτικοῦ προφανῶς χαρακτήρος, τελοῦνται παρὰ τὸν βωμὸν τῆς θεᾶς, παρὰ τὸν ὅποιον δηλοῦνται καὶ φοίνικες, αἰτιολογούμενοι ἐκ τῆς ιδιότητος τῆς Βραυ-

93. Βλ. Ἡσύχιον, *Βραυρωνίους*. RE III (1897) λ. *Βραυρώνια* (Kern) 825. Πρβλ. Deubner, ἔ.ἀ. σ. 208.

94. Περὶ τοῦ ἀβασίμου τῆς ἀποδόσεως ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους (εἰς στ. 874 - 6 Εἰρ.) τῆς ἑορτῆς τῆς μνημονευομένης ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸν Διδύσσον, βλ. Deubner, ἔ.ἀ. σ. 38.

95. Βλ. ὑποσ. 22. Περὶ τῆς Χιτωνίας ἢ Χιτωνῆς Ἀρτέμιδος γενικῶς βλ. εἰς RE III (1899) λ. *Χιτωνῆ, Χιτωνία* (Jessen) 2335. Πρβλ. Schreiber, ἔ.ἀ. 572 κ.έ. Wernicke, ἔ.ἀ. λ. *Artemis* 1401 κ.έ. IG II² 1517 σ. 114. Nilsson, ἔ.ἀ. 494.

96. Βλ. Kahil, ἔ.ἀ. σ. 27 κ.έ.

97. Αὐτ. σ. 20 κ.έ.

ρωνίας Ἀρτέμιδος ὡς Λητωίδος. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι, ἐνῶ αἱ τρέχουσαι κορασίδες παρίστανται, κατὰ τὸ πλεῖστον, γυμναί, ἰδιάζον γνώρισμα τῶν ὀρχουμένων κορασίδων, τῶν ἀπεικονιζομένων ἐπὶ τῶν κρατηρίσκων, ἀποτελοῦν τὰ βραχεὰ χιτώνια, ὡς καὶ ἄλλα ὀγκούμενα κατὰ τὸ κατώτερον μέρος των, ὑπεράνω τῶν γονάτων, προφανῶς ἕνεκα τῆς ζωηρᾶς στροφῆς τοῦ χοροῦ ⁹⁸.

Αἱ παραστάσεις αὐταὶ φέρουν εἰς τὸν νοῦν τὰ χιτώνια, τὰ ἀφιερούμενα εἰς τὴν θεάν, τὰ ὅποια, ὡς εἶδομεν, κατεγράφοντο εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἱεροῦ, ἀποτελοῦντα εἶδος ἱματιοθήκης. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἡ ἱματιοθήκη αὕτη ἐχρησίμευε διὰ τὴν τέλεσιν τῶν εἰδικῶν χορῶν τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος Χιτωνίας, ἴσως δὲ καὶ ἄλλων λατρευτικῶν ἐθίμων.

Ἡ ἡλικία τῶν ἐπὶ τῶν κρατηρίσκων ὀρχουμένων κορασίδων συμπίπτει περίπου πρὸς τὴν ἀνωτέρω καθορισθεῖσαν ἡλικίαν τῶν ἄρκτων. Εἶναι, ὡς ἐκ τούτου, λίαν πιθανόν, ὅτι εἰς τοὺς τελετουργικοὺς χοροὺς τῆς Ἀρτέμιδος Χιτωνίας ἐλάμβανον μέρος αἱ παρθένοι αἱ ἀφιερούμεναι πρὸ τοῦ γάμου των εἰς τὴν θεάν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ χρῆσις τῶν χιτωνίων τῶν ἀνατιθεμένων εἰς τὴν Ἄρτεμιν, τὰ ὅποια ἐσχετίζοντο πρὸς αἰσίους τοκετούς, γενομένους τῇ βοήθειᾳ τῆς θεᾶς, συνεπήγετο ἴσως εὐτοκίαν καὶ εὐγονίαν διὰ τὰς μετεχούσας εἰς τὴν τελετουργικὴν ὄρχησιν.

Εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἀναθημάτων τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος τινὰ τῶν ἀναγραφομένων ἐνδυμάτων συσχετίζονται ἰδιαιτέρως πρὸς μνημονεύομενα λατρευτικὰ ἀγάλματα ⁹⁹. Ἐκ τούτου συνάγεται μετὰ μεγάλης πιθανότητος ὅτι τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα τῆς θεᾶς εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Βραυρῶνος ἢ τὸ Βραυρώνιον τῆς Ἀκροπόλεως ἐνεδύοντο

98. Εἰς ἄλλου εἶδους ἀγγελία μὲ παραστάσεις χοροῦ γυναικῶν, ἀνευρεθέντα εἰς τὴν Βραυρῶνα, παρίστανται εἰς τὸν χορὸν καὶ αὐληταί. Βλ. αὐτ. σ. 27. *Ant. Kunst* 1963 σ. 6 κ.ἑ. πίν. 1,5, σ. 24, πίν. 13,6. Πρβλ. καὶ τὸν ὀστέϊνον αὐλὸν τὸν ἀνευρεθέντα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βραυρῶνος (Τὸ Ἔργον *AE* 1961 σ. 32, εἰκ. 35, σ. 33. J. G. Landels, *BSA* 58 (1963) σ. 116 - 119).

99. Βλ. *IG* II² 1514 στ. 26 - 28: *Μνησιστράτη Ξενοφίλου | ἱμάτιον λευκὸν παραλοργές, τοῦτο τὸ λίθινον ἐδ | ος ἀμπέχεται*. 1523 στ. 27 - 29: [*κάνδον, τὸ ἄ | γαλμα ἔχει, Μόσχου θυγάτηρ Λεωσ[θένους] γυνή ἀνέθ | ηκεν*] (ἡ συμπλήρωσις συμφώνως πρὸς ἐπόμενον). 1524 στ. 202-4: *κάνδον, τὸ ἄγαλμα ἔχει, Μόσχου θυγάτηρ Λεωσθένους γυνή ἀνέθ | η . . . κ | άνδον, τὸ ἄγαλμα ἔχει, Φίλη Δημοχαρίδου γυνή*. Ἡ ἔννοια τῆς χρήσεως τοῦ ἐνεστῶτος ἀμπέχεται εἰς τὸ πρῶτον χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναγράφονται ἀφιερῶματα τοῦ 346/5 π.Χ. δὲν εἶναι σαφῆς. Φυσικῆ εἶναι ἡ σκέψις ὅτι κατὰ τὴν καταγραφὴν τὸ ἄγαλμα ἔφερε τὸ ἱμάτιον. Ἡ ἐπανάληψις ἐν τούτοις αὐτοῦσι τῆς διατυπώσεως, *τὸ ἄγαλμα ἀμπέχεται*, καὶ εἰς τοὺς ἐπομένους καταλόγους, τοὺς ἐπαναλαμβάνοντας καὶ τὴν ἀναγραφὴν τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἐν λόγῳ ἔτους (πρβλ. 1515 στ. 18/19, 1516 στ. 6/7 κ.ἄ.), καθιστᾷ δυσχερῆ τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἐρμηνείας ταύτης· διότι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἄγαλμα παρέμεινε ἐπὶ μακρὸν φέρων τὸ αὐτὸ φόρεμα, ἐνῶ κανονικῶς ἡ τελετουργικὴ ἔνδυσις τῶν ἀγαλμάτων ἀπετέλει λατρευτικὸν ἔθιμον περιοδικῶς ἐπαναλαμβανόμενον, ἢ ὅτι ὁ ἐνεστῶς ἀμπέχεται σημαίνει τὸ συνήθως γινόμενον· ὅτι δηλαδὴ τὸ ἱμάτιον ἦτο προωρισμένον διὰ τὴν κανονικὴν ἔνδυσιν τοῦ ἀγάλματος. Ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι τὸ παλαιὸν *λίθινον ἔδος*, ἀπὸ τοῦ 346 π.Χ. τοῦλάχιστον, ἀντικατασταθὲν ἐτέλει ἐκτὸς ἀμέσου λατρευτικῆς χρήσεως (βλ. κατωτέρω σ. 185) καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐπανελαμβάνετο ἢ περιοδικῆ ἔνδυσις του. Ἡ ἀπαντῶσα εἰς τὴν δευτέραν ἐπιγραφὴν ἔκφρασις *τὸ ἄγαλμα ἔχει*, σημαίνει ἀναμφιβόλως στενοτέραν τῆς συνήθους σχέσιν τοῦ ἐνδύματος πρὸς τὸ ἄγαλμα. Ὅπως δὲ ποτε ὁμοῦ δὲν δύνανται νὰ σημαίνῃ ὅτι κατὰ τὴν καταγραφὴν τὸ ἄγαλμα ἔφερε τὸν *κάνδον*, ἐφ' ὅσον ἡ αὐτὴ ἔκφρασις ἐπαναλαμβάνεται εὐθὺς ἀμέσως καὶ διὰ δεύτερον ἐνδυμα τοῦ αὐτοῦ εἶδους. Ὡς πρὸς τὴν συχνότερον ἀπαντῶσαν εἰς τοὺς καταλόγους ἔκφρασιν: *περὶ τῷ ἔδει* (1514 στ. 22/23)· *περὶ τῷ ἔδει τῷ ἀρχαίῳ* (αὐτ. στ. 35/36)· *περὶ τῷ ἔδει τῷ ἀρχαίῳ* (αὐτ. στ. 36)· *περὶ τῷ ἔδει τῷ ἀρχαίῳ* (αὐτ. στ. 37)· *περὶ τῷ ἔδει τῷ ἀρχαίῳ* (αὐτ. στ. 38/39)· *περὶ τῷ ἀγάλματι τῷ ὀρθῷ* (αὐτ. στ. 42/43) κ.ἄ., αὕτη ἀναμφιβόλως, ἐπαναλαμβανομένη εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀγάλματος τετράκις, δὲν εἶναι δυνατόν εἰ μὴ νὰ σημαίνῃ ἀπλῶς καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν ἀναθημάτων.

τελετουργικῶς¹⁰⁰· καίτοι, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸ δλον θέμα τῶν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς μνημονευομένων ἀγαλμάτων τῆς θεᾶς δὲν ἔχει διασαφηνισθῆ πλήρως. Ἡ ἔνδυσις αὐτῆ τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων ἀπετέλει ἴσως μέρος τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος Χιτωνίας.

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ ἀνευρέθη πλῆθος χαλκῶν κατόπτρων, πορπῶν, κοσμημάτων ἐκ χαλκοῦ ἐπίσης ἢ ἐκ πολυτίμων μετάλλων, μετὰ πολυτίμων λίθων. Ἀνευρέθησαν ἀκόμη διαδήματα, ψέλια, περιδέραια, δακτύλιοι κ.λ.π., ὡς καὶ πυξίδες πῆλιναι ἢ ἐκ ξύλου ἢ ἀλαβάστρου¹⁰¹. Ὅμοια ἀφιερῶματα ἀναγράφονται καὶ εἰς τοὺς μνημονευθέντας ἀνωτέρω καταλόγους.

Ἄπαντα τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἀνάγονται, βεβαίως, εἰς τὴν γυναικείαν ὑπόστασιν τῆς θεᾶς. Τινὰ τῶν κοσμημάτων ἐχρησίμευον ἴσως πρὸς συμπλήρωσιν τῆς τελετουργικῆς ἐνδύσεως τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων τῆς. Ὡς ἐξάρχουσα χοροῦς, ἄλλως τε, ἢ Ἄρτεμις ἀνευρίσκει κυρίως τὴν γυναικείαν φιλαρέσκειάν τῆς, ἀποβάλλουσα τὸ ἄλκιμον στοιχεῖον τῆς ὑποστάσεώς τῆς. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ στίχοι τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου τῆς θεᾶς (XXVII, 11 κ.έ.), οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὰς μεταβάσεις τῆς εἰς τοὺς Δελφούς¹⁰²:

*Ἔρχεται ἐς μέγα δῶμα κασιγνήτοιο φίλοιο
Φοῖβου Ἀπόλλωνος Δελφῶν ἐς πίονα δῆμον
Μουσῶν καὶ Χαρίτων καλὸν χορὸν ἀρτυνέουσα.
Ἐνθα κατακρεμάσασα παλίντονα τόξα καὶ ἰοὺς
ἠγεῖται χαρίεντα περὶ χοροῖ κόσμον ἔχουσα,
ἐξάρχουσα χοροῦς...*

Ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ πρωῖμου τούτου ὕμνου εἶναι προφανῆς ἡ ἄμεσος σύνδεσις τοῦ πρὸς τοὺς Δελφούς καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ἐκκινήσαν ἀνανεωτικὴν κίνησιν, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐνδιαφέρει, ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς παρούσης, ὅτι διὰ τοῦ ὕμνου ὑπογραμμίζονται τὰ στοιχεῖα τῆς ὑποστάσεως τῆς θεᾶς, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸ ὕπαιθρον. Ἐκεῖνα δηλαδὴ, τὰ ὁποῖα διετήρησε καὶ ἡ Βραυρωνία Ἄρτεμις κατὰ τὴν κατανομήν τῆς ὑποστάσεώς τῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς χθονίας ἠρωίδος¹⁰³. Ἡ θεά, καίτοι ἄλκιμον ἦτορ ἔχουσα, εἶναι χρυσηλάκατος (στ. 1), ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς προστάτιδος τῆς γυναικείας χειροτεχνίας, ἢ ὁποῖα, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐνυπάρχει καὶ εἰς τὴν ὑπόστασιν τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος. Πλανᾶται

100. Βλ. F. Willemsen, Frühe gr. Kultbilder (1939) σ. 15, 38, 40, 41.

101. Δείγματα κοσμημάτων καὶ ἄλλων πολυτίμων ἀντικειμένων, παρασχεθέντα εἰς τὰς δημοσιευθεῖσας ἐκθέσεις, βλ. εἰς ΠΑΕ 1949, σ. 80, εἰκ. 8α, 8β, σ. 81, εἰκ. 8γ. Αὐτ. 1957, πίν. II α. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1961, σ. 28, εἰκ. 28, σ. 30, εἰκ. 30, σ. 31, εἰκ. 31,32. Αὐτ. 1962, σ. 30, εἰκ. 37, σ. 32, εἰκ. 41.

102. Περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ Ὑμνου εἰς Ἄρτεμιν κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 6ου αἰ. βλ. J. Humbert, Homère, Hymnes (ἔκδ. Belles Lettres, 1959) σ. 187.

103. Τὰς αὐτὰς ιδιότητες τῆς Ἀρτέμιδος ἀναγράφει καὶ ὁ ὀλίγον παλαιότερος Ὑμνος εἰς Ἀφροδίτην (τελευταῖαι δεκαετίαι 7ου αἰῶνος, αὐτ. σ. 144 κ.έ.), στ. 16 κ.έ.

*οὐδέ ποτ' Ἀρτέμιδα χρυσηλάκατον κελαιδινήν
δάμναται ἐν φιλότῃ φιλομμειδῆς Ἀφροδίτῃ
καὶ γὰρ τῇ ἄδε τόξα καὶ οὖρεσι θῆρας ἐναίρειν,
φόρμιγγές τε χοροὶ τε διαπρύσιοι τ' ὀλολυγαὶ
ἄλσεά τε σκίοεντα δικαίων τε πτόλις ἀνδρῶν.*

Πρὸς τὸ παλαιὸν ἐνδιαφέρον τῆς θεᾶς διὰ τὴν δικαίων τε πτόλιν ἀνδρῶν φαίνεται ὅτι σχετίζεται καὶ ἡ ιδιότης αὐτῆς ὡς προστάτιδος τῆς πολιτειακῆς τάξεως καὶ τῶν ἐξασφαλιζόντων αὐτὴν θεσμῶν (πρβλ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1351), ἢ διαπιστωμένη καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἄρτεμιν τὴν Βραυρωνίαν.

κατ' ὄρη σκιδόντα καὶ ἄκριας ἠνεμόεσσας | ἄγρη τερπομένη (στ. 4/5). Εἶναι κελαδαινὴ (στ. 1), ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς δημιουργίας τοῦ ζωηροῦ θορύβου, ὁ ὁποῖος συνοδεύει τὰ κυνήγια τῆς. Σύρει τοὺς χοροὺς τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Χαρίτων.

Τὸν *χαρίεντα κόσμον*, ὑπὸ τὴν ἔντονον ἀρχαϊκὴν ἔννοιάν του, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐκδηλοῦται ἡ φιλαρέσκεια τῆς θεᾶς, ἐνθυμίζουσι τὰ παλαιότερα πηλίνα εἰδώλια, τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν Βραυρῶνα, τὰ ὁποῖα, χρονολογούμενα περὶ τὴν καμπὴν τοῦ 7ου πρὸς τὸν βον αἰῶνα, ἀντανακλοῦν τὸ αὐτὸ πρὸς τὸν ὕμνον θρησκευτικὸν καὶ καλαισθητικὸν πνεῦμα. Τὸ δεῖγμα τῶν εἰδωλίων τούτων, τὸ ὁποῖον παρέχεται εἰς τὸν Πί ν. 103 α, ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τὸν ἔχοντα τὸ σῶμα πεπλατυσμένον, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ θεὰ παρίσταται εἰς στάσιν καθίσματος. Ὁ κόσμος τῶν ἐν λόγῳ εἰδωλίων προκαλεῖ καὶ σήμερον ζωηρὰν ἐντύπωσιν, παρ' ὅλον ὅτι ἔχει στερηθῆ τῆς ποικίλης καὶ ἐντόνου χρωματικῆς συμπληρώσεώς του, λείψανα τῆς ὁποίας μόνον διασφύζονται εἰς τινα δείγματα.

Ἐνδύματα ἐκ τῶν ἀφιερουμένων εἰς τὴν Βραυρωνίαν Ἄρτεμιν φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον καὶ δι' ἄλλο τελετουργικὸν ἔθιμον, ἀναγόμενον εἰς τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς ὑποθέσεως τοῦ κατ' Ἀριστογείτονος Α λόγου, τοῦ ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Δημοσθένην (XXV). Ἴδού τί λέγει ἡ ὑπόθεσις: *Πυθᾶγγελος καὶ Σκάφων ἰδόντες Ἱεροκλέα φέρονθ' ἱερὰ ἱμάτια, ἐφ' οἷς καὶ χρυσᾶ γράμματα ἦν δηλοῦντα τοὺς ἀναθέντας, ἀπάγουσι πρὸς τοὺς πρυτάνεις ὡς ἱερόσυλον, οἱ δὲ τῇ ὑστεραίᾳ καθιστᾶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. κάκεινος ὑπὸ τῆς ἱερείας ἔφη πεμφθεὶς λαβεῖν τὰ ἱμάτια, ἵνα κομίση πρὸς τὸ ἱερὸν κυνηγέσιον. ἐνταῦθ' Ἀριστογείτων γράφει ψήφισμα... δεινότατον κελεῦον, ἐὰν μὲν ὁμολογῇ τὰ ἱμάτια ἐξενεγκεῖν, ἀποθανεῖν αὐτὸν αὐτίκα...*

Ὁ Ἱεροκλῆς, καταληφθεὶς μεταφέρων *ἱερὰ ἱμάτια* καὶ κατηγορηθεὶς ὡς ἱερόσυλος, ἰσχυρίσθη, ὅτι ἐξετέλει ἐντολὴν τῆς ἱερείας τῆς Ἀρτέμιδος (πρβλ. *ἱερὸν κυνηγέσιον*). Ἡ ὑπόθεσις ὅτι πρόκειται εἰδικώτερον περὶ τῆς ἱερείας τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, τιθεμένη κατ' ἀρχὴν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἱεροσυλίας, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἡ Βραυρωνία Ἄρτεμις ἐδέχετο κυρίως προσφορὰς ἐνδυμάτων, ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν συμφραζομένων. Κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Ἱεροκλέους ἡ *ἱερεία* (μὲ ὀριστικὸν ἄρθρον), δηλαδή ἡ κυρία ἱερεία ἐνὸς ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος, παρέσχεν εἰς αὐτὸν ἐντολὴν νὰ παραλάβῃ καὶ νὰ μεταφέρῃ ἱερὰ ἱμάτια, φυλασσόμενα ἐντὸς κτίσματος (πρβλ. τὸ *ἐξενεγκεῖν* τοῦ ψήφισματος τοῦ Ἀριστογείτονος), ἔχοντος ἀσφαλῶς ἱερὸν χαρακτηῖρα ἐπίσης, ἐφ' ὅσον ἐφυλάσσοντο ἐντὸς αὐτοῦ ἀναθήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐξαγωγή ἀπετέλει βαρύτατον παράπτωμα. Τὸ κτίσμα τοῦτο εὐρίσκετο μακρὰν τοῦ τόπου τῆς μεταφορᾶς τῶν, ἔνεκα τούτου δὲ ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἱματίων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μεταφορᾶς ἦτο δυνατὸν νὰ προκαλέσῃ ὑποψίαν κλοπῆς. Τοιοῦτοι ὅμως ὄροι ὕφίσταντο πράγματι ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὡς πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος. Προφανῶς ἡ ἱερεία τῆς θεᾶς, ἡ κανονικῶς ἐδρεύουσα εἰς τὸ κυρίως ἱερὸν τῆς Βραυρῶνος, ἔδωκε, κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Ἱεροκλέους, ἐντολὴν εἰς αὐτὸν νὰ παραλάβῃ καὶ νὰ μεταφέρῃ εἰς τὴν Βραυρῶνα ἱερὰ ἐνδύματα, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἐφυλάσσοντο ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ Βραυρώνιον (βλ. κατωτέρω). Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μεταφορᾶς τῶν ἐν λόγῳ ἐνδυμάτων εἰς τὴν Βραυρῶνα, οὗτος ἀναγράφεται ἐπίσης εἰς τὸ χωρίον θὰ ἐχρησίμευον διὰ τὸ *ἱερὸν κυνηγέσιον*¹⁰⁴.

Ἐκ τοῦ τίτλου τοῦ τελετουργικοῦ τούτου ἔθιμου δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι

104. Περὶ τῆς ἀβασίμου παλαιότερας ἐρμηνείας τοῦ *ἱεροῦ κυνηγείου*, ὡς σημαίνοντος τὸ Βραυρώνιον τῆς Ἀκροπόλεως, βλ. εἰς Wernicke, ἔ.ἀ. 1345· Jessen, ἔ.ἀ. 825.

ἐπρόκειτο περί συμβολικῆς ἀπομιμήσεως μυθικοῦ τινος κυνηγεσίου τῆς θεᾶς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐλάμβανον ἴσως μέρος καὶ ὁμόθηροί της. Ἡ ἀναπαράστασις εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐγένετο καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν παρθένων τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν θεάν, αἱ ὁποῖαι ἐνεδύοντο διὰ τῶν ἱερῶν ἐνδυμάτων.

Ἐκ τῶν λοιπῶν εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπέδωσαν αἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφαὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρωνίας, σαφῶς σχετίζεται πρὸς ιδιότητα συνιστώσας τὴν ὑπόστασιν τῆς Βραυρωνίας Ἄρτεμιδος ἀριθμὸς ὀστράκων, ἐρυθρομόρφων κυρίως ἀγγείων, μετὰ στασιν τῆς θεᾶς ὡς κυνηγέτιδος φερούσης φαρέτραν¹⁰⁵ ἢ κρατούσης τόξον καὶ συνοδευομένης ὑπὸ κυνός. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην ἡ Βραυρωνία Ἄρτεμις ἐμφανίζεται καὶ εἰς τοὺς μνημονευθέντας ἤδη ὑστεροαρχαϊκοὺς ἀναγλύφους πηλίνους πίνακας, τοὺς ἀνευρεθέντας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ναοῦ¹⁰⁶. Ἐπὶ τούτων εἰκονίζεται ἡ θεὰ κινουμένη καὶ τοξεύουσα ἢ καθημένη ἐπὶ θρόνου. Παρ' αὐτὴν ἴσταται κύων ἢ ἔλαφος. Εἰς δύο πίνακας ἡ Ἄρτεμις κρατεῖ λύραν διὰ τῆς ἀριστερᾶς, ἀποτελοῦσαν σπάνιον σύμβολόν της¹⁰⁷.

Ἐνδιαφέρει ἐπίσης, ὡς ἐπιβεβαιούσα τὴν ιδιότητα τῆς Βραυρωνίας Ἄρτεμιδος ὡς Ταυροπόλου, ἡ μεταξὺ τῶν πινάκων παρουσία δύο δειγμάτων, προερχομένων ἐκ τῆς αὐτῆς μῆτρας καὶ συμπληρούντων ἄλληλα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ θεὰ εἰκονίζεται ἐποχουμένη ταύρου (Πί ν. 102 α-β)¹⁰⁸. Εἶναι γνωστὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἡ ταυροπόλα... ἐποχεῖται ταύροις, ὡς λέγει ὁ σχολιαστὴς τοῦ στ. 172 τοῦ Αἴαντος τοῦ Σοφοκλέους. Παραστάσεις τῆς Ταυροπόλου Ἄρτεμιδος, ἐποχουμένης ταύρου καὶ κρατούσης πυρσούς, ὑπάρχουν, ὡς γνωστὸν, καὶ ἐπὶ μακεδονικῶν νομισμάτων¹⁰⁹. Ὁ τύπος τῆς Ἄρτεμιδος τῆς καθημένης ἐπὶ ταύρου εἰς τοὺς πίνακας τῆς Βραυρωνίας, εἶναι προφανές ὅτι ἔχει δανεισθῆ σημαντικὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν συχνοτέρων παραστάσεων τῆς Εὐρώπης ἐπὶ ταύρου. Εἰς τὴν ὁμοιότητα τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐκ τῶν δανείων τούτων ὀφείλεται καὶ ἡ παλαιότερα ἀμφισβήτησις τῆς ἐρμηνείας τοιούτων παραστάσεων ὡς εἰκονίζουσῶν τὴν Ἄρτεμιν τὴν Ταυροπόλον. Ὡς πρὸς τοὺς πίνακας ὅμως τῆς Βραυρωνίας, τὸ τόξον, τὸ ὁποῖον φαίνεται σαφῶς ὅτι κρατεῖ ἡ θεὰ εἰς τὸ ἐν τῶν ἀποκαλυφθέντων δειγμάτων, οὐδεμίαν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ιδιότητός της ὡς Ἄρτεμιδος Ταυροπόλου¹¹⁰.

Παρὰ τὴν σημειωθείσαν ἤδη πληροφορίαν τοῦ Ἡσυχίου, ὅτι εἰς τὴν τελετὴν τῶν Βραυρωνίων ἐθυσιάζετο αἶξ, εἰς τὰ ἀνάγλυφα μετὰ παράστασιν προσκνητῶν προσερχομένων πρὸς τὸν βωμὸν τῆς θεᾶς, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, προσάγεται ταῦρος. Παράστασις αἰγὸς ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ εἰδυλλιακοῦ ἀναγλύφου, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ θεὰ δίδει τροφήν εἰς αἶγα συνοδευομένην ὑπὸ τριῶν ξριφίων¹¹¹. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης

105. Βλ. Kahil, ἔ.ἀ. 1963, πίν. 10,3, σ. 19.

106. Βλ. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1961, σ. 31,33. Αἰτ. 1962, σ. 26,28.

107. Βλ. αὐτ. 1961, σ. 31, εἰκ. 33. Πρβλ. Wernicke, ἔ.ἀ. 1437. Βλ. μεταξὺ τῶν ἀναθημάτων τῆς Βραυρωνίας Ἄρτεμιδος: *λύριον ἐλεφάντινον καὶ πλῆκτρον* (IG II² 1388 στ. 80): *λύρα* (αὐτ. 1517 στ. 204).

108. Βλ. εἰς Ἔργον ΑΕ 1962, σ. 26, εἰκ. 33 (καὶ σ. 28) φωτογραφίαν τοῦ τμήματος τοῦ Πί ν. 102 α τοῦ παρόντος.

109. Βλ. εἰς Schreiber, ἔ.ἀ. 567 κ.ἐ. Oppermann, ἔ.ἀ. 36.

110. Πρβλ. Oppermann αὐτ. 38. Βασικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν παραστάσεων τῆς Εὐρώπης ἐπὶ ταύρου καὶ τῆς Ταυροπόλου Ἄρτεμιδος ἀποτελεῖ, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκάστοτε ἀκολουθουμένης τεχνολογίας ἢ τοῦ τύπου τῆς παραστάσεως, ἡ οἰκιοτέρα σχέσις τῆς Εὐρώπης πρὸς τὸν ταῦρον, ἐκδηλουμένη διὰ τῆς ὄλης στάσεώς της. Συνήθως ἡ Εὐρώπη ἐγγίζει διὰ τῆς χειρὸς τὸν τράχηλον τοῦ ταύρου ἢ κρατεῖται ἀπὸ τοῦ κέρατος. Χαρακτηριστικὰ ἀρχαῖκά δείγματα βλ. εἰς K. Schefold, Frühgriech. Sagenbilder (1964) πίν. 11 β, 55 β. G. Richter, Archaic Gr. Art (1949) εἰκ. 200, σ. 126.

111. Βλ. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1959 σ. 17, εἰκ. 18. ΠΑΕ 1959, πίν. 13 α.

εἰς τὰς ἀνασκαφὰς μαρμαρίνη κεφαλὴ αἰγὸς φυσικοῦ περιῖπου μεγέθους, προερχομένη ἐκ μεγάλης ἀναγλύφου παραστάσεως. Ἡ προσφορὰ τῶν ταύρων συνδέεται ἀσφαλῶς πρὸς τὴν ιδιότητα τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος ὡς Ταυροπόλου.

Πρὸς τὴν ιδιότητα τῆς θεᾶς ὡς προστάτιδος τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς καὶ ἰδιαιτέρως τῆς γυναικείας χειροτεχνίας, σχετίζεται ἡ ἀνεύρεσις σημαντικοῦ ἀριθμοῦ πηλίνων καὶ λιθίνων σφονδύλων ἀτράκτου καὶ ἀγνύθων, ἐπίσης δὲ ἡ ἀνεύρεσις πολλῶν τεμαχίων μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἐπινήτρων¹¹². Ἐπὶ τῶν ἐπινήτρων τούτων ὑπάρχουν παραστάσεις ἀναγόμεναι, κατὰ κανόνα, εἰς διαφόρους ιδιότητας τῆς Ἀρτέμιδος, τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς ἔργα σχετιζόμενα πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν ἐπινήτρων¹¹³. Θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα καὶ τὸ μαρμαρίνον ἀνάγλυφον τοῦ ἀΐ ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ἡ Ἀρτεμις νήθουσα, καθημένη ἐπὶ βράχου καὶ ἔχουσα ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ γόνατος ἐπινήτρον¹¹⁴. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ νῆμα, τὸ ὁποῖον ἀνερχόμενον παρά τὸν ἀριστερὸν μηρὸν καταλήγει εἰς τὸν δεξιὸν πλησίον τοῦ ἐπινήτρου. Πρὸς τὴν ιδιότητα ταύτην τῆς Ἀρτέμιδος σχετίζεται ἀναμφιβόλως καὶ τὸ ἐπίθετον *χρυσηλάκατος*, τὸ ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὴν¹¹⁵. Ὡς πρὸς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ Ἡσύχιος γράφει: *καλλιτόξος ἡλακότη γὰρ ὁ τοξικὸς κάλαμος*¹¹⁶, ἐνῶ, ὅταν τὸ ἐπίθετον ἀποδίδεται εἰς τὴν Ἀμφιτρίτην, τὰς Νηρηΐδας, τὴν Λητώ καὶ τὰς Χάριτας, ἐρμηνεύεται, κανονικῶς, ὡς σημαίνον: ἡ ἔχουσα χρυσοῦν ἡλακότην. Ἡ παράδοξος αὕτη διαφοροποιήσις τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως *χρυσηλάκατος* ἀνάγεται προφανῶς εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν λογίων σχολιαστῶν εἶχεν ἤδη ἀποσβεσθῆ ἡ ἐννοία τῆς Ἀρτέμιδος, ὡς τῆς κατ' ἐξοχὴν γεωργικῆς θεᾶς, τῆς ἱκανοποιούσης ἀπάσας τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. Τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Βραυρῶνος, συντελέσαντα εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὑποστάσεως τῆς Ἀρτέμιδος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἐπιβεβαιώνουν ὡσαύτως τὸ ἐνιαῖον τῆς σημασίας τῆς λέξεως *χρυσηλάκατος*, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη γίνεαι ἀποδεκτὴ ὑπὸ τινῶν μελετητῶν.

Ἐκ τῆς ιδιότητος τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος ὡς προστάτιδος τῆς γυναικείας χειροτεχνίας δύναται ἴσως νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ἡ παράδοξος συχνὴ ἀφιέρωσις εἰς αὐτὴν *ἡμιυφῶν* ἐνδυμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναγράφονται εἰς τοὺς καταλόγους¹¹⁷. Ἡ προσφορὰ τῶν ἐνδυμάτων τούτων συμπληροῦται διὰ τῆς προσφορᾶς *ἐρίων καὶ κρόκης*. Εἶναι, ὡς ἐκ τούτου, πιθανὸν ὅτι εἰς τινὰς περιπτώσεις ἐθεωρεῖτο καλὸν νὰ ἀφεθῇ ἡμιτελὲς τὸ χειροτέχνημα διὰ νὰ συμπληρωθῇ νοερώς ὑπὸ τῆς θεᾶς. Ὑπὲρ τῆς συσχέτισεως τῶν τοιούτων προσφορῶν, πρὸς τὴν ιδιότητα τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος ὡς προστάτιδος τῆς χειροτεχνίας, συνηγορεῖ καὶ ἡ ἀνάθεσις *ἡμιυφῶν ἱστῶν*¹¹⁸ καὶ προπαντὸς ἡ ἀνάθεσις

112. Βλ. Kahil, ἔ.ἀ. 1963, σ. 12 κ.ἐ. πίν. 5.

113. Βλ. αὐτ. πίν. 5,4

114. Βλ. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1961 σ. 24, εἰκ. 23, ἐνθα ἀπεικονίζεται μόνον τὸ δεξιὸν ἡμισυ τοῦ ἀναγλύφου. Πρβλ. J. Frel, Eirene V (Praha 1966) σ. 90 (ἀριθμ. 9).

115. Πλὴν τῶν μνημονευθέντων Ὅμηρ. Ὑμνων βλ. ἄλλα παραδείγματα εἰς Liddel - Scott, ἔ.ἀ. λ. *χρυσηλάκατος*. Πρβλ. ἐπίσης καὶ τὴν εἰς τὴν Ἀρτεμιν τὴν Βραυρωνίαν ἀνάθεσιν *ἡλακότης* εἰς IG II² 1517 στ. 209.

116. Πρβλ. καὶ Nilsson ἔ.ἀ., σ. 483.

117. Βλ. IG II² 1514 στ. 53/54: *χιτωνίσκον ἡμιυφῆ ἐν πλασίῳ καὶ κρόκην καὶ ἔρια* πρβλ. αὐτ. στ. 59 καὶ 1518, στ. 67/68, στ. 90, 1522, στ. 26 κ.ἀ. Βλ. σχετ. Wace, ἔ.ἀ. σ. 115.

118. IG II² 1518 στ. 53/54 καὶ 1524 στ. 161/162: *ιστὸν ἐρεοῦν ἡμιυφῆ καὶ ἔρια καὶ κρόκην*. Πρβλ. καὶ τὴν ἐπίσης δυσερμηνευτὸν εἰσαγωγὴν εἰς τινὰ πόλιν *ἱστῶν ἡμιυφάντων*, τὴν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Αἰνείου τοῦ Τακτικοῦ (XXIX, 6). Πρβλ. Wace, ἔ.ἀ.

ἐρίων μόνον εἰργασμένων, ἢ ὅποια ἐπίσης ἀναφέρεται εἰς τοὺς καταλόγους ¹¹⁹.

Πρὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ 4ου αἰῶνος ἀπουσιάζουν ἐντελῶς μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Βραυρῶνος τὰ παιδικὰ ἀγάλματα καὶ τὰ πῆλινα ἢ ἐξ ἄλλης ὕλης κατεσκευασμένα παιδικὰ εἰδῶλια.

Μικροσκοπικὰ τινὰ πῆλινα ἀγγεῖα, ἀνευρεθέντα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κυρίως ἱεροῦ, εἶναι τὰ μόνα ἀντικείμενα, τὰ ὅποια θὰ ἠδύνατο νὰ συσχετισθοῦν ἴσως πρὸς τὴν παρουσίαν παιδίων ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Δὲν ὑπάρχουν ἐπίσης εἰδῶλια κουροτρόφων. Εἰς μίαν μόνην περίπτωσιν, ἐκπροσωπούμενην διὰ πέντε δειγμάτων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, τὰ ὅποια προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς μήτρας, ἢ ἐπὶ θρόνου καθήμενη θεὰ κρατεῖ εἰς τὴν ἀγκάλην τῆς κορασίδα. Ὁ τύπος τῆς θεᾶς εἶναι ὁ συνήθης, διὰ τοῦ ὁποίου παρίσταται ἡ Ἄρτεμις, ἀναγνωριζομένη εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἐκ τοῦ ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς καθήμενου ἱεροῦ ζώου καὶ συνηθέστερον τῆς ἐλάφου. Ἡ κορασίς φορεῖ ποδῆρη χιτῶνα καὶ κρήδεμνον εἰς τὴν κεφαλὴν, εὐρίσκεται δὲ εἰς τὴν ἡλικίαν τῆς πρώτης ἡβης. Ἡ ἡλικία αὕτη φέρει εἰς τὸν νοῦν τὴν διασωθεῖσαν καὶ προστατευθεῖσαν ὑπὸ τῆς θεᾶς Ἴφιγένειαν.

Ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου καὶ κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα, τὸ πλῆθος τῶν ἀνευρισκομένων παιδικῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων ἢ τμημάτων τοιούτων ἀγαλμάτων ἀποτελεῖ ἰδιάζον γνῶρισμα τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος ¹²⁰.

Αἱ ὀλίγαι ἀνευρεθεῖσαι κορασίδες, ἐκ τῶν ὁποίων δύο μόνον σφύζονται σχετικῶς ἄρτια ¹²¹, εἶναι ἡλικίας μέχρι δώδεκα περίπου ἐτῶν. Παρίστανται ὀρθαί, εἰς μέγεθος τριῶν τετάρτων περίπου τοῦ φυσικοῦ. Εἶναι ἐνδεδυμένοι ἐπισήμως μὲ χιτῶνα ἢ μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καὶ εὐρίσκονται εἰς στάσιν προσκυνητοῦ, κρατοῦσαι διὰ τῆς ἀριστερᾶς προσφερόμενον ζῶον.

Οἱ καῖδες ἀποτελοῦν, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, τὴν μεγάλην πλειονότητα τῶν τοιούτων ἀναθημάτων. Παρίστανται εἰς ἡλικίαν μέχρι δέκα ἐτῶν, ὑπάρχουν δὲ μεταξὺ αὐτῶν, ὡς ἐσημειώθη, καὶ ἀγάλματα νηπίων. Εἶναι ὀρθοί, εἰς σύνηθες ὕψος δύο τρίτων τοῦ φυσικοῦ μεγέθους καὶ εἰκονίζονται γυμνοί, κρατοῦντες διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ ἱμάτιον καὶ τὸ προσφερόμενον ζῶον, ἐνῶ διὰ τῆς δεξιᾶς κρατοῦν συνήθως καρπὸν.

Εἰς τὴν ἀφθονον ἐμφάνισιν τῶν ἐν λόγῳ παιδικῶν ἀγαλμάτων συνέβαλεν ἀσφαλῶς τὸ γεγονός ὅτι, ἀπὸ τῆς ὑστέρας κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν, τὸ θέμα τῶν παιδικῶν μορφῶν κατέστη προσφιλὲς εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην. Ὅμως συνέβαλεν

119. Βλ. IG II² 1518, στ. 59 *ἔρια κατεργασμένα* : *μαλακὰ ἐν καλάθῃ* ; καὶ εἰς στ. 57, εἰς στ. 71/72 : *ἔρια γλαυκὰ ἐν καλάθισκῳ*. Αὐτ. 1522 στ. 27, 1524 στ. 166 καὶ 168/169, στ. 14 κ.ἄ.

120. Βλ. τὰ ἀπεικονισθέντα ἀγαλμάτια ἢ μέρη ἀγαλμάτων εἰς ΠΑΕ 1950 σ. 176, εἰκ. 5, σ. 178, εἰκ. 6α, 7, σ. 180, εἰκ. 9, σ. 181, εἰκ. 10· αὐτ. 1959 πίν. 12 β,γ,δ. Πρβλ. τὸ Ἔργον ΑΕ 1958 σ. 36, εἰκ. 38, σ. 37, εἰκ. 39, αὐτ. 1959 σ. 16, εἰκ. 15, σ. 17, εἰκ. 16,17, αὐτ. 1960 σ. 23, εἰκ. 32, σ. 24, εἰκ. 33, σ. 29, εἰκ. 38. Ὁ χαρακτηρισμὸς ὄλων τῶν ἀπεικονιζομένων παιδικῶν κεφαλῶν ὡς κεφαλῶν ἄρκτων ἔχει γίνεαι πρὸ τῆς διαπιστώσεως ὅτι αἱ πλείσται ἀνήκουν εἰς ἄρρνας, τινῶν τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν καὶ τὰ σώματα. Βλ. ὡσαύτως καὶ Kahil, ἔ.ἄ. 1965 σ. 22 ὑποσ. 7, ἐνθα ἀναγράφονται καὶ αἱ λοιπαὶ δημοσιευθεῖσαι ἀπεικονίσεις. Βλ. αὐτ. ὑποσ. 8.

121. Βλ. εἰς Ἔργον ΑΕ 1958, σ. 38 τὴν ἀπεικονισμένην καὶ εἰς Σ. Παπασπυρίδη - Καρούζου, ΑΕ 1957, σ. 76, εἰκ. 7 κορασίδα, χρονολογούμενην (αὐτ. σ. 75) εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 317 π.Χ. χρόνους. Τὴν αὐτὴν κορασίδα, μετὰ τῆς δευτέρας σφραγισμένης ἄρτιως, ὀλίγον νεωτέρας (ἀρχῶν 3ου αἰ., βλ. αὐτ.), βλ. εἰς F. Chamoux, *La civilisation grecque* (1963) πίν. 97. S. Meletzis - H. Papadakis, *Musée Archéol. Nat. d'Athènes* (1963) πίν. 54, 55 καὶ J. - G. Roux, *La Grèce* (1964) εἰκ. 104, 105.

ἀναμφιβόλως εἰς τοῦτο καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν αὐξήσις τῆς διαθέσεως πρὸς εἰκονιστικὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐν γένει μορφῶν. Ἐνδιαφέρον εἶναι σχετικῶς ὅτι εἰς τὰ ἀγαλμάτια τῆς Βραυρῶνος, ἀκόμη καὶ εἰς τὰ μικρομεγέθη, διακρίνεται πάντοτε ἡ πρόθεσις τῆς ἀποδόσεως τῶν ἀτομικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τοῦ ἥθους τῶν εἰκονιζομένων παιδίων, ἡ ὁποία καὶ ἐπιτυγχάνεται εἰς βαθμὸν τοῦλάχιστον καθιστώντα εὐχερῆ τὴν ἀναγνώρισιν ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ὁμοίων ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ. Οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὡς ἐκ τούτου, ἀμφιβολία ὅτι, παραλλήλως πρὸς τὸν θρησκευτικὸν σκοπὸν τῆς ἀναθέσεως, ἐπεδιώκετο δι' αὐτῆς καὶ ἡ προβολὴ τῶν οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνέθετον τὰ ἀγαλμάτια, ὑπὸ τὸ ἀτομικιστικὸν πνεῦμα τῆς ὑστερας κλασσικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν ὑπαιθρον τῆς Ἀττικῆς ἡ πρόθεσις τῆς τοιαύτης προβολῆς ἐκδηλοῦται, ὡς γνωστὸν, καὶ διὰ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀποκαλυπτομένων πλαστικῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν ἐπιτυμβίων μνημείων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τὰ πλείστα τῶν μνημείων τούτων ἀνήκοντα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, εἰς τὰς αὐτὰς εὐπόρους οἰκογενείας τῆς ὑπαιθρου, παρετάσσοντο ἐπιδεικτικῶς ἐκατέρωθεν τῶν ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν εἰς ἱερά ἢ κώμας, ἐνίοτε εἰς μῆκος χιλιομέτρων, κατὰ τὸ παράδειγμα προφανῶς τοῦ Κεραμικοῦ¹²². Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἰδρύσεως πολυτελῶν ταφικῶν μνημείων ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, διὰ βραχὺ μόνον χρονικὸν διάστημα φαίνεται ὅτι ἀνέστειλε τὴν ἐκδήλωσιν τῆς τάσεως πρὸς ἐπίδειξιν καὶ ἐπιβολὴν. Ἡ τάσις αὕτη εὐρίσκετο βεβαίως ἐντὸς τοῦ ὅλου πνεύματος τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς. Ἐὰν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐμφανίζεται ἰδιαιτέρως ἰσχυρά, τοῦτο ἀναμφιβόλως ὀφείλεται εἰς τὴν συντελεσθεῖσαν, ἐντὸς τοῦ 4ου αἰῶνος κυρίως, μεταβολὴν ὡς πρὸς τὴν κυριότητα τῆς γῆς εἰς τὴν ἀττικὴν ὑπαιθρον. Οἱ νέοι ἰδιοκτῆται, οἱ ὁποῖοι διεδέχθησαν τὰ παλαιὰ γένη, φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιδιώκουν νὰ ἀναλάβουν διὰ παντὸς μέσου τὴν ἐμπρέπουσαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν των κατάστασιν πρωτεύουσαν κοινωνικὴν θέσιν.

Τὰ ἄφθονα πῆλινα εἰδῶλια, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βραυρῶνος¹²³, ἀνήκουν εἰς τύπους καὶ μορφὰς συνήθεις εἰς ἄλλα ἐπίσης ἑλληνικὰ ἱερά, χρονολογῶνται δὲ ἀπὸ τῆς καμπῆς τοῦ 7ου πρὸς τὸν 6ον αἰῶνα μέχρι τῆς ἑλληνιστικῆς ἐπο-

122. Αἱ ἐνδιαφέρουσαι, ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, σειραὶ τοιούτων ταφικῶν μνημείων, αἱ ἀναπτυσσόμεναι παρὰ τὰς ὁδοὺς τῆς Ἀττικῆς, παρέσχον, κατὰ τὸ παρελθόν, πεδῖον εὐρυτάτης δράσεως εἰς τοὺς ἀρχαιοκαπήλους, σποραδικῶν δὲ μόνον καὶ μεμονωμένων ἐξερευνήσεων εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους. Ἐνεκα τούτου τὰ μνημεῖα ταῦτα οὐδέποτε ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον συστηματικῆς τοπογραφικῆς δηλώσεως καὶ χωρορρυθμικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς ἢ ἄλλης μελέτης. Οὕτως, εἰς τὴν ἀνατολικὴν περιοχὴν τῆς Ἀττικῆς π.χ., μόνον ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων λειψάνων τῆς ἀρχαιοκαπηλικῆς δράσεως εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ σήμερον, εἰς μῆκος δύο χιλιομέτρων καὶ πλέον ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως εἰς τὸν Ραμνοῦντα, ἡ πορεία τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς τὸ ἱερόν, ἡ ὁποία ἐπλαισιοῦτο διὰ τοιούτων ταφικῶν μνημείων. Τὰ μνημεῖα συνεχίζοντο καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Ραμνοῦντος διάστημα. Ἐγγύτερον τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος διαπιστοῦται παράταξις ταφικῶν μνημείων εἰς τὴν νεκρόπολιν τοῦ Μυρρινοῦντος (Μερέντας), ἡ ὁποία, συνεχιζομένη ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ἀνεπτύσσετο πάντοτε παρὰ τὰς δημοσίας ὁδοὺς. Ἐνδείξεις κατὰ παράταξιν διατάξεως τῶν συχνάκις ἀνευρισκομένων ταφικῶν μνημείων ὑπάρχουν καὶ διὰ τὴν περιοχὴν Μαρκοπούλου, Πόρτο - Ράφτη κ.λ.π. Ὡς πρὸς τὴν ἀμέσως παρὰ τὸ ἱερόν τῆς Βραυρῶνος περιοχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀποκαλύπτονται ἐπίσης ταφικά μνημεῖα, χρειάζεται ἀκριβεστέρα ἐκάστοτε σημειώσις τοῦ τόπου καὶ τῶν ὄρων τῆς ἀνευρέσεώς των, διὰ νὰ διαπιστωθῇ, ἐὰν τυχὸν καὶ αἱ ὁδοί, αἱ ἄγουσαι πρὸς τὸ ἱερόν, ἐπλαισιοῦντο ἐπίσης διὰ τοιούτων μνημείων.

123. Βλ. ἀπεικονίσεις εἰδωλίων εἰς τὰς δημοσιευθείσας ἐκθέσεις ΠΑΕ 1949 σ. 89, εἰκ. 19 α, β, 20. Αὐτ. 1956 πίν. 18 β. Αὐτ. 1959 πίν. 11β. Τὸ Ἔργον ΑΕ 1961 σ. 29, εἰκ. 29. Αὐτ. 1962 σ. 30, εἰκ. 38.

χῆς. Ἡ Ἄρτεμις, διακρινομένη ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων γνωρισμάτων τῆς, εἰκονίζεται συχνά-κις καὶ διὰ ποικίλων τύπων. Ὑπάρχουν ὡσαύτως εἰδώλια τῆς θεᾶς, σχηματικῆς ἐντελῶς διαμορφώσεως, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν εὐθηνὰς λαϊκὰς προσφορὰς.

Πολυαριθμότερα εἶναι τὰ δείγματα τῶν τύπων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Ἄρτεμις παρίσταται καθημένη. Περί τοῦ παλαιότερου τῶν τύπων τούτων, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται περί τὴν καμπὴν τοῦ 7ου πρὸς τὸν 6ον αἰῶνα, ἔχει γίνεαι λόγος ἀνωτέρω ἐν σχέσει πρὸς τὴν τελετουργικὴν ἐνδυσιν καὶ τὸν στολισμὸν τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων τῆς θεᾶς. Εἰς τὸν τύπον τοῦτον πλαστικῶς δηλοῦται μόνον τὸ πρόσωπον, τὸ δὲ σῶμα εἶναι πεπλατυσμένον καὶ κεκαμμένον εἰς στάσιν καθίσματος. Εἰς τοὺς ἄλλους τύπους, τοὺς ἐμφανιζομένους ἐν συνεχείᾳ καὶ μέχρι περίπου τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἡ θεὰ κάθεται ἐπὶ θρόνου, ἔχουσα τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν μηρῶν ἢ κρατοῦσα ἐπὶ τοῦ στήθους σύμβολον, συνήθως ἔλαφον ἢ ἄλλο ἱερὸν ζῶον. Εἰς ἅπαντα τὰ εἰδώλια τῶν καθημένων τούτων τύπων φέρει μνηοειδῆς διάδημα, φορεῖ δὲ ποδῆρην χιτῶνα καὶ ἐπίβλημα ὀπισθεν, καλύπτων καὶ τὴν κεφαλὴν. Τὰ αὐτὰ ἐνδύματα φορεῖ καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ἤδη καθημένη Ἄρτεμις, ἢ εἰκονιζομένη ἐπὶ ἑνὸς τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν πηλίνων πινάκων, τῆς ὁποίας ὁμως τὸ διάδημα εἶναι περιφερές.

Καὶ οἱ τύποι οὗτοι εἶναι οἱ κοινοί, διὰ τῶν ὁποίων παρίστανται αἱ καθήμεναι θεαὶ εἰς πλεῖστα τῶν ἑλληνικῶν ἱερῶν. Ἐνεκα τούτου, ἐκ τοῦ πλήθους μόνον τῶν εὐρημάτων τῆς κατηγορίας ταύτης, ἢ ὁποία, ὡς εἶπομεν, εἶναι ἡ πολυαριθμότερα, δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ κατὰ προτίμησιν ἀνάθεσις ὑπὸ τῶν πιστῶν καθημένων εἰδωλίων τῆς θεᾶς σχετίζεται ἴσως πρὸς τὸν τύπον καὶ τὴν μορφήν τῶν παλαιῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων τῆς.

Ὑπενθυμίζεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι, εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἀναθημάτων, τοὺς ἀνευρεθέντας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ παλαιότερου γνωστοῦ, χρονολογουμένου μεταξὺ 420 καὶ 410 π.Χ., ἀναφέρονται παραλλήλως ἐν ἀρχαίῳ ἔδος καὶ ἐν λίθινον ἔδος. Ὡσαύτως ἀναγράφεται ἐνίοτε καὶ ἀπλῶς τὸ ἔδος, σημαίνον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ ἀρχαῖον ἔδος¹²⁴. Μετὰ τὴν γενομένην διαπίστωσιν ὅτι τὰ ἀναγραφόμενα

124. Βλ. Hondius, ἔ.ἀ. σ. 68 κ.ἐ. (βιβλιογρ.). IG II² σ. 114. Willemsen, ἔ.ἀ. σ. 41. RE XXII (1954) λ. *Praxiteles* (G. Lippold) 1792 (πρβλ. Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ 1950, σ. 187). Ἡ παλαιότερα ἐπιγραφή, ἢ μνημονεύουσα τὰ ἀγάλματα, IG I² 386/7, χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ Hondius, διὰ λόγους ἐπιγραφικούς, μεταξὺ 420 καὶ 410 π.Χ. ἔ.ἀ. σ. 64. Τοὺς στ. 2-4 ὁ Hondius συμπληροῖ [... *ἡμάτιον λευκόν | παραλογγῆς ἀπὸ τῶ λθίν[ο] ἡέδος* !:] : *ἡμάτιον λευκόν παραλο | γγῆς ἀπὸ τῶ ἀρχαῖο ἡέδος* : Ἡ ἐννοία ἐν τούτοις τῆς φράσεως : *ἡμάτιον.. ἀπὸ τοῦ λίθινου ἢ ἀρχαίου ἔδους* παραμένει ἀσαφής. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, περιλαμβάνουσα διαφόρους κατηγορίας ἀναθημάτων, εἰς διάφορα προφανῶς μέρη φυλασσόμενα, ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἀναγράφει ἅπαντα τὰ ἐνδύματα ὁμοῦ εἰς στ. 16 - 19, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ διασφωζομένου μέρους, καὶ δὴ μετὰ τῆς μνείας τῶν ἀγαλμάτων, ὡς συνάγεται κυρίως ἐκ τῆς λίαν πιθανῆς συμπληρώσεως εἰς τὸν στ. 2 : *γράφμα]σι χρυσ[οῖς* (αὐτ. σ. 68), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν συμπλήρωσιν τῶν στ. 2 - 4.

Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. IG II² 1514 ἐπιγραφὴν περιέχονται ἐνδύματα, ἀναφέρονται δὲ καὶ τὰ ἀγάλματα : εἰς στ. 22/23, μεταξὺ τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἔτους 347/6 : *περὶ τῶ ἔδει*, εἰς στ. 27/28, μεταξὺ τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἔτους 346/5 : *τὸ λίθινον ἔδος*, εἰς τοὺς στ. 35 - 39, μεταξὺ τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἔτους 345/4 τετράκις : *περὶ τῶ ἔδει τῶ ἀρχαίῳ*. Τέλος εἰς στ. 42/43, μεταξὺ τῶν ἀναθημάτων τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἐμφανίζεται *τὸ ἀγαλμα τὸ ὄρθον*. Ἐνδείξεις περὶ τοῦ τόπου φυλάξεως τῶν ἀναγραφόμενων ἀναθημάτων δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸ διασφωζόμενον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐκ τοῦ πλήθους ὁμως τῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς μνείας ὅλων τῶν ἀγαλμάτων δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς μόνου τόπου. Ἡ κατανομή τῶν ἀναγραφόμενων ἀναθημάτων εἰς διάφορα κτίσματα τοῦ Βραυρωνίου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ κυρίως ἱεροῦ

εις τούς καταλόγους αντικείμενα ἀνήκον ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὸ ἱερόν τῆς Βραυρωνίας καὶ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως παράρτημά του, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι τὸ ἀναφερόμενον ἀρχαῖον ἔδος εἶναι τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρωνίας, τὸ ὁποῖον εἶδομεν ὅτι ὁ Πausanias ἀναφέρει ὡς τὸ ἀρχαῖον ξόανον. Ἡ ἐκ ξύλου κατασκευὴ τοῦ ἀρχαίου ἔδους συνάγεται καὶ ἐκ τῆς ἀντιπαράθεσώς του πρὸς τὸ λίθινον ἔδος. Τὸ λίθινον ἔδος, ἀφ' ἐτέρου, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς σημαῖνον τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τοῦ Βραυρωνίου, κατασκευασθὲν μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς λατρείας τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἢ καὶ πιθανῶς κατὰ τὰ μηδικά. Τὴν ἐπιβεβαίωσιν, ὅμως τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ὡς καὶ οἰασθήποτε ἄλλης, ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀγάλματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τούς καταλόγους, δυσχεραίνει ἢ ἀποσπασματικὴ διατήρησις τῶν μέχρι τοῦδε μελετηθέντων καταλόγων, ἔνεκα τῆς ὁποίας οὐδεμία ἀπολύτως ἀσφαλεστέρα ἐνδειξις περιέχεται περὶ τοῦ τύπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφυλάσσοντο τὰ ἀναγραφόμενα ἐνδύματα. Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται εἰς τούς γενικωτέρους καταλόγους τῶν ἀναθημάτων, τῶν ἀνηκόντων καὶ εἰς τούς ἄλλους θεούς, ἢ καὶ εἰς τούς εἰδικωτέρους καταλόγους τῶν ἀναθημάτων τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, φαίνεται ἐκ τῶν συμφραζομένων, ὅτι ταῦτα ἐφυλάσσοντο ἐντὸς οἰκοδομημάτων τῆς Ἀκροπόλεως. Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὰ ἐνδύματα, μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι συνήθως ἀναγράφονται ὁμοῦ εἰς τούς καταλόγους, εἰς τούς ὁποίους ἀναφέρονται ἐπίσης καὶ τὰ ἀγάλματα, δύναται νὰ συναχθῆ τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ἐφυλάσσοντο εἰς οἰκοδομήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ εἰς τὸ ἱερόν τῆς Βραυρωνίας. Δυνάμεθα, ὡς ἐκ τούτου, νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν ἀνωτέρω σημειουμένην ὑπόθεσιν ὡς πρὸς τὰ παλαιὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα τῆς θεᾶς, ὡσαύτως καὶ τὴν περὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πραξιτέλους ὑπόθεσιν, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ, μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἀποκαλυφθεισῶν εἰς τὴν Βραυρῶνα ἢ καὶ ἡ ἀνέυρεσις νέων ἐπιγραφῶν, θὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑφισταμένης ἐπιφυλάξεως.

Τὸ νεώτερον λατρευτικὸν ἄγαλμα τῆς θεᾶς, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπομεν, εἶδεν ὁ Pausanias εἰς τὸ Βραυρώνιον τῆς Ἀκροπόλεως, σημειώσας ὅτι εἶναι : *τέχνη Πραξιτέλους*, ἔταυτίσθη ὑπὸ τῶν μελετητῶν πρὸς τὸ ἀναγραφόμενον ἀπὸ τοῦ 345 / 344 π.Χ. εἰς τούς καταλόγους τῶν εὐρημάτων ὡς *ἄγαλμα ἐστηκός* ἢ *ἄγαλμα ὀρθόν*¹²⁵. Παλαιότερον συσχέτισθησαν πρὸς τὸ ἄγαλμα τοῦτο διάφοροι τύποι ἀντιγράφων, ἀναγνωρισθέντες ὡς πραξιτελείου προελεύσεως. Τελικῶς ἐπεκράτησεν ἡ ἄποψις ὅτι ἀντίγραφα τῆς Ἀρτέμιδος τοῦ Βραυρωνίου εἶναι τὰ δείγματα τοῦ τύπου, τοῦ ὁποίου τὴν ὄριαιότεραν καὶ

τῆς θεᾶς εἰς τὴν Βραυρῶνα φαίνεται ὡς πιθανωτέρα. Ἡ συσχέτισις των πρὸς τὰ διατηροῦντα σταθερῶς τὸ διακρίνον αὐτὰ ὄνομα ἀγάλματα παρεῖχε προφανῶς τὴν ἀφετηρίαν δι' εἰδικωτέρους κατατοπισμούς.

Εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 1515 καὶ 1516 ἐπιγραφὰς ἐπαναλαμβάνονται αἱ ἀναγραφαὶ τῶν ἀναθημάτων τῶν ἐτῶν 347/6 μέχρι 345/4, αὐτουσίως, καὶ μετ' αὐτῶν ἡ μνεῖα τῶν ἀγαλμάτων. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 1517 περιλαμβάνει, πλὴν τῶν ἐνδύματων, καὶ ἄλλου εἶδους ἀναθήματα, κοσμήματα ἐκ πολυτίμων μετάλλων κ.λ.π., τὰ ὁποῖα, κατὰ κανόνα, ἐφυλάσσοντο, μετὰ τῶν ἀναθημάτων ἄλλων θεῶν, εἰς κτίσματα τῆς Ἀκροπόλεως (πρβλ. αὐτ. σ. 114) πρβλ. παλαιότερον A. Michaelis, Parthenon (1871), σ. 312 κ.έ. Τὰ ἐνδύματα ἀναγράφονται καὶ πάλιν ἰδιαιτέρως, ἐπαναλαμβάνεται δὲ καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀναγραφή τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἔτους 345/4, μετὰ τῶν ἀγαλμάτων.

Τὸ ἄγαλμα τὸ ὀρθόν ἀναγράφεται καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1522 ἐπιγραφὴν, στ. 29, μετὰ τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἔτους 336/5, ὡς τὸ ἄγαλμα δὲ ἀπλῶς εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1524, στ. 202, 206. Εἰς δὲ τὸν στ. 207 σημειοῦται : *περὶ τῶ ἀγάλματι τῶ ἐστηκότη*.

125. Βλ. προηγουμένην ὑποσημείωσιν.

πληρεστέραν ἔκφρασιν παρέχει ἡ λεγομένη Ἄρτεμις τῶν Gabii τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου ¹²⁶.

Ἡ διὰ τοῦ ἀγάλματος τούτου εἰκονιζομένη νεαρὰ κόρη φέρει βραχὺν χιτῶνα, ἐξωσμένον ὑψηλά καὶ σχηματίζοντα εὐρὴν κόλπον εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὑπογαστρίου. Ὁ χιτῶν ἀφήνει γυμνὸν τὸν ἀριστερὸν ὄμων καὶ ἔχει εὐρείας χειρίδας, αἱ ὁποῖαι συμπτύσσονται ὑψηλά, ἔνεκα τῆς κινήσεως τῶν χειρῶν. Ὑπὲρ τὸν χιτῶνα ἡ κόρη φέρει ἀσύνηθες ἐπίβλημα, τοῦ ὁποῖου ἀσχολεῖται νὰ συνδέσῃ τὰ ἄκρα παρὰ τὸν δεξιὸν ὄμων. Τὸ ἐπίβλημα τοῦτο ἡρμηνεύθη ὡς συμβολίζον τὰ ἐνδύματα, τὰ ὁποῖα αἱ ζῶσαι γυναῖκες ἀνέθετον εἰς τὴν Ἄρτεμιν τὴν Χιτώνην. Ἡ ἐν λόγῳ εὐφυῆς ἔρμηνεα, ἡ διδομένη εἰς τὸ ἰδιόμορφον τοῦτο ἄγαλμα τῶν Gabii, ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς σημαντικὰ ἐπιχειρήματα. Τὸ πρόβλημα ὅμως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Βραυρωνίου πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἤδη καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα παρέσχον αἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφαὶ τῆς Βραυρωνος, ἔστω ἐὰν καὶ δι' αὐτῶν δὲν καθίσταται δυνατὴ ἀκόμη ἡ τελικὴ λύσις του.

Ἀπεκαλύφθησαν συγκεκριμένως, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας, ἀπεικονίσεις τῆς Ἀρτέμιδος, ἰδίᾳ ἐπὶ ἀναγλύφων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ θέματος.

Εἰς τὸ γνωστὸν ἀνάγλυφον τῶν θεῶν (Πί ν. 103 β) ¹²⁷, εἰκονίζονται ἐπὶ ἐλαφρῶς καμπυλομένης πλακὸς ὁ Ζεὺς πιθανόν, καθήμενος ἀριστερά, καὶ ὀρθοὶ κατὰ σειρὰν ἡ Λητώ, ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἄρτεμις. Ἡ θεὰ κινεῖται πρὸς τὰ δεξιὰ, στρέφουσα τὸ πρόσωπον ἀντιθέτως. Διὰ τῶν χειρῶν ἐκράτει ἡνία, σύρουσα δύο ἵππους ὀρθομένους, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς θέσεως τῶν ποδῶν των, μέρος τῶν ὁποίων σφύζεται παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ τεθραυσμένου ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἀναγλύφου. Φέρει τὸν συνήθη πέπλον, ἐξωσμένον εἰς τὴν ὀσφύν, ἡ δὲ στάσις τῆς εἶναι ἡ τυπικὴ τῶν ζωνηρῶς κινουμένων γυναικῶν, ὡς διεμορφώθη τελικῶς ἐντὸς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἡ διάπλασις τοῦ σώματος τῆς θεᾶς ἔχει προχωρήσει εἰς ραδινότητα καὶ διακύμανσιν τῆς κατὰ μῆκος τῶν ἀξόνων κινήσεώς του, μαρτυροῦσα, μετὰ τῶν ἄλλων ἀναλόγων στοιχείων τοῦ ἀναγλύφου, τὴν ἐκ τοῦ 4ου αἰῶνος προέλευσίν του. Παρὰ ταῦτα διατηρεῖ ἀκόμη ἀνάμνησιν τῆς στατικότητος καὶ τοῦ ἀλκίμου τῶν παραστάσεων τῆς θεᾶς τοῦ β' ἡμίσεος τῆς προηγουμένης ἑκατονταετίας. Ἡ πλουσία πτύχωσις τοῦ προσκεκολλημένου εἰς τὸ σῶμα ἐνδύματος, παρακολουθοῦσα τὴν ὄλην κίνησιν τῆς θεᾶς, ἐμφανίζει κοσμητικῆς φύσεως σχηματικότητα (manierisme), συγχρόνως δὲ καὶ ποιὰν τινα σκληρότητα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν πτυχῶν, μαρτυροῦσαν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀναγλύφου, εἶχον ἤδη παρέλθει δύο ἕως τρεῖς δεκαεταῖαι ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ θωρακίου τῆς Νίκης.

Ὅπως δὲ ποτε εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἡ Ἄρτεμις ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφήν πεπλοφόρου καὶ πρὸ τῆς χρονολογίας, εἰς τὴν ὁποῖαν τίθεται συνήθως τὸ ἄγαλμα τοῦ Πραξιτέλους. Τοῦτο, ἄλλως τε, φαίνεται ὅτι συνέβαινε ἀπὸ τοῦ β'

126. Βλ. Fr. Studniczka, Vermutungen z. griech. Kunstgesch. (1884) σ. 18 κ.έ. πρβλ. Brunn - Bruckmann, 59. Τὴν παλαιότεραν βιβλιογραφίαν βλ. εἰς Wernicke, ἔ.ά. 1423 κ.έ. Βλ. καὶ C. Picard, Manuel... La Sculpture IV (IVe s. 2, 1954) σ. 243 κ.έ. Πρβλ. καὶ G. Lippold εἰς RE XXII (1954) λ. *Praxiteles* 1804 καὶ Griech. Plastik (1950) σ. 239 κ.έ. Encicl. Art. Ant. VI (1965) λ. *Praxiteles* (G. Becatti) 427 κ.έ.

127. Βλ. Τὸ Ἔργον AE 1958 σ. 33, εἰκ. 35. Μεγ. Ἑλλην. Ἔγκ. ἔ.ά. σ. 150. Picard, ἔ.ά. (1963) σ. 1231, εἰκ. 475. Chamoux, ἔ.ά. σ. 213, εἰκ. 85. S. Meletzis - H. Papadakis, ἔ.ά. πίν. 56 β. A. Furtwängler, Masterpieces of Greek Sculpture (ἔκδ. Argonaut, 1964) Appendix σ. 421, εἰκ. 77 α. J. Frel, ἔ.ά. σ. 92.

ήμισεος τοῦ προηγουμένου αἰῶνος, καὶ δὴ εἰς ἀγαλματικάς παραστάσεις τῆς θεᾶς, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ μαρμαρίνου ἀγαλματίου κόρης¹²⁸, ἀποκαλυφθέντος εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ καὶ χρονολογουμένου περὶ τὸ 430 π.Χ., ἢ ἐκ συγχρόνου περίπου ξυλίνου ἀγαλματίου κόρης¹²⁹. Διὰ τούτων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰκονίζεται ἡ Βραυρωνία Ἄρτεμις.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουν, ὡς πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον θέμα, δύο ναοσχήμου πλαισιώσεως ἀνάγλυφα, χρονολογούμενα εἰς τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος, μὲ παράστασιν προσκυνητῶν προσελθόντων εἰς τὸν βωμὸν τῆς θεᾶς διὰ τὰ θυσιάσων ταῦρον. Παρὰ τὸν βωμὸν, εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ ἀνάγλυφα, εἰκονίζεται ἡ Ἄρτεμις ὀρθή (Πί ν. 104 α - β)¹³⁰. Τὰ δύο ταῦτα ἀνάγλυφα, ὡς καὶ ἐν τρίτον, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ θεὰ εἰκονίζεται καθήμενη (Πί ν. 105 α)¹³¹, παρουσιάζουν τεχνικὰς καὶ ἄλλας συγγενείας, καθιστώσας προφανῆς ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, κατασκευασθέντα πιθανώτατα συγχρόνως.

Εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν ἀναγλύφων τῆς ἐν λόγῳ κατηγορίας, ἐν γένει¹³², δυσχέρειαν παρέχει ἡ ἀνάγκη τῆς διατάξεως σημαντικοῦ ἀριθμοῦ μορφῶν, θεῶν, ἀνθρώπων, ἱερείων, κλπ., ἐντὸς περιορισμένου ὀρθογωνίου χώρου καὶ μάλιστα ὑπὸ ἱεραρχικὴν τάξιν. Ἡ δυσχέρεια αὕτη καθίσταται ἐμφανεστέρα ἐντὸς τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅτε τὰ δείγματα τῆς κατηγορίας ταύτης γίνονται συχνότερα, διὰ δὲ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πιστῶν, αἱ πρὸς διάθεσιν μορφαὶ ἀποτελοῦν συνήθως πλῆθος ὀλόκληρον. Αἱ ἱκανοποιητικαὶ λύσεις τῶν τιθεμένων ἐκάστοτε προβλημάτων, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται κυρίως ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ἑκατονταετίας, βασιζόνται ἐπὶ τῆς προσφυοῦς χρήσεως ὄλων τῶν διαστάσεων τοῦ χώρου.

Οὕτως, εἰς τὰ ἀνάγλυφα τῆς Βραυρωνίας, κατὰ τὴν διάταξιν τῶν μορφῶν, πλὴν τῆς διαστάσεως τοῦ μήκους, ἐχρησιμοποιήθησαν τρία ἢ τέσσαρα ἐπίπεδα τοῦ βάθους, συσχετιζόμενα δι' ἐνδιαμέσων μεταβάσεων. Ἐν περαιτέρω ἐπίπεδον, ἐν εἶδει ἀπίρου, παρέχει τὸ οὐδέτερον βάθος τοῦ ἀναγλύφου, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν χρωματικὴν συμπλήρωσιν τῆς παραστάσεως, ἐφωτίζετο πιθανῶς δι' ἀνοικτοῦ χρώματος, ἴσως γλαυκοῦ. Ἡ συμβολὴ τοῦ τελευταίου τούτου ἐπιπέδου εἰς τὴν πλαστικὴν ἐντύπωσιν ὀλοκλήρου τῆς εἰκόνης ἦτο οὐσιωδестаτή, διότι ἐπ' αὐτοῦ προεβάλλετο ἡ παράστασις, ὀρωμένη ἐκ τῶν κάτω, ἔνεκα τῆς τοποθετήσεως τῶν ἀναγλύφων ἐπὶ ὑψηλῶν βάθρων. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην ἐσχεδιάσθησαν μετὰ προοπτικῶν συνηζύσεων καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν ναοσχήμων πλαισίων, ἐπίσης δὲ οἱ βωμοί, τὰ καθίσματα κλπ.

Οἱ προσκυνηταὶ παρίστανται ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων, ὑπὸ χαρακτηριστικὰς διὰ τὴν ἐποχὴν μορφὰς καὶ στάσεις. Παρὰ δὲ τὴν σμικρότητα τῶν ἀπεικονίσεων, δηλοῦνται ἅπασαι αἱ λεπτομέρειαι τῶν πλουσίως ἐπτυχωμένων ἐνδυμάτων, χιτῶνων καὶ ἱματίων, διὰ τῶν ὁποίων μετ' ἐπισημότητος περιβάλλονται καὶ αἱ μικραὶ κορασίδες ἀκόμη, ἐνῶ οἱ παῖδες

128. Ἡ κεφαλὴ μόνον εἰς ΠΑΕ 1949 σ. 85, εἰκ. 14 α, β.

129. Βλ. τὸ Ἔργον ΑΕ 1962 σ. 31, εἰκ. 39.

130. Βλ. τὸ Ἔργον ΑΕ 1958 σ. 35, εἰκ. 37. Μεγ. Ἑλλην. Ἔγκ. ἔ.ά. σ. 149. Picard, ἔ.ά. σ. 1219 καὶ 1221, εἰκ. 276. Furtwängler, Masterpieces, σ. 429, εἰκ. 84. Meletzis - Papadakis, ἔ.ά. πίν. 56 α.

131. Βλ. τὸ Ἔργον ΑΕ 1958 σ. 34, εἰκ. 36. Μεγ. Ἑλλην. Ἔγκ. ἔ.ά. σ. 148.

132. Πρβλ. Lippold, Griech. Plastik, σ. 246. U. Hausmann, Griech. Weihreliefs (1960), σ. 57, κ.έ. Picard, ἔ.ά. σ. 1194 κ.έ.

έχουν τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματός των γυμνόν¹³³. Ὡσαύτως δηλοῦνται καὶ αἱ ἐξ ἴσου χαρακτηριστικαὶ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐπιμελημέναι κομμώσεις τῶν γυναικῶν, ὡς καὶ τὸ ὕφος καὶ γενικαὶ τινες χαρακτηριστῆρες τῶν προσώπων.

Οἱ θεοί, οἱ ὁποῖοι νοοῦνται ὡς τελοῦντες ἐν ἐπιφανείᾳ, παρουσιάζονται εἰς τὰ πρῶτα ἐπίπεδα τοῦ βάθους τοῦ ἀναγλύφου. Οὕτως, ἡ πεπλοφόρος θεὰ τοῦ Πί ν. 104 α ἴσταται εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον τῆς παραστάσεως μόνη, μὲ μικρὰν στροφὴν τοῦ σώματος πρὸς τὰ δεξιὰ. Πατεῖ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, κάμπουσα τὸν ἀριστερόν, ἐνῶ διὰ τῆς δεξιᾶς προτείνει φιάλην, διὰ δὲ τῆς καθημένης ἀριστερᾶς κρατεῖ τόξον. Ἡ ζώνη εἶναι δεδεμένη ὑψηλά. Ἡ κεφαλὴ τῆς κλείνει ὀλίγον πρὸς τὰ δεξιὰ, ἡ δὲ κόμη τῆς ἀναδεῖται, κορυφουμένη διὰ μικροῦ κορύμβου ὑπὲρ τὸ μέτωπον. Τὸ βλέμμα τῆς ἀτενίζον μακρὰν, ἔξω τοῦ ναοσχήμου πλαισίου, εἶναι ἐλαφρῶς ἐσβεσμένον (sfumato). Ἡ θεὰ παρίσταται «ἐν ὥρᾳ», ὑπὸ πλήρη γυναικείαν διαμόρφωσιν, ἡ δὲ στάσις τῆς, καὶ ἰδίᾳ ἡ ἄνετος ρυθμικὴ διασταύρωσις τῆς κινήσεως κατὰ μῆκος τῶν ἀξόνων τοῦ σώματός τῆς, προσδίδουν εἰς αὐτὴν ὕφος πραγματικῆς δεσποίνης.

Εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Πί ν. 104 β, ἡ παρουσία τριῶν θεοτήτων, ἀντὶ μιᾶς, ἐπέβαλε τὴν κατὰ μῆκος ἴσην κατανομήν τοῦ ἀναγλύφου μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν πιστῶν. Ὁ βωμός ἐτέθη εἰς τὸ μέσον. Πρὸ τῆς δεξιᾶς παραστάδος τοῦ ναοσχήμου πλαισίου ἴσταται ὁ Ἀπόλλων, εὐρισκόμενος εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον τοῦ βάθους. Παρ' αὐτὸν ἡ Λητώ καθημένη καὶ ἡ Ἄρτεμις ὀρθή εἰς τὸ δεῦτερον ἐπίπεδον. Ἡ θεὰ παρουσιάζει πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν Ἄρτεμιν τοῦ προηγούμενου ἀναγλύφου ὡς πρὸς τὴν στάσιν καὶ τὴν μορφήν τῆς. Ἄντι ὅμως τῆς φιάλης καὶ τοῦ τόξου, κρατεῖ διαγωνίως πρὸς τὸ σῶμα τῆς, ἀπὸ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, πυρσόν.

Ἡ Ἄρτεμις τοῦ πρώτου ἀναγλύφου, εὐρισκόμενη ὀρθή παρὰ τὸν βωμόν τῆς εἰς ὑπερκόσμιον στάσιν, ἄνευ συσχετίσεως πρὸς τοὺς θνητοὺς ἢ ἄλλους θεοὺς, καὶ ἄνευ τινὸς ἀσχολίας, παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εὐρίσκεται ἐγγύτατα πρὸς ἀγαλματικὸν πρότυπον, συνήθως ὑποκείμενον εἰς παραστάσεις θεῶν ἐπὶ ἀναγλύφων. Τὸ πρότυπον τοῦτο εὐκόλως δύναται νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀναγόμενον εἰς πεπλοφόρον πραξιτελεῖου προελεύσεως, καὶ μάλιστα τῆς ἐποχῆς τῆς ὀριμότητος τοῦ καλλιτέχνου, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος εἶχεν ἀπαλλαγὴν τοῦ παλαιικοῦ πνεύματος τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ πατρὸς του.

Δὲν στερεῖται, ὡς ἐκ τούτου, βάσεως ἢ γενομένη ὑπόθεσις ὅτι ἡ Ἄρτεμις τοῦ ἐν λόγῳ ἀναγλύφου ἔχει ὡς ἄμεσον πρότυπον τὴν Βραυρωνίαν Ἄρτεμιν τοῦ Πραξιτέλους¹³⁴. Ὑπεδείχθη μάλιστα, ὡς προερχόμενον ἐκ τοῦ αὐτοῦ προτύπου, καὶ ἄγαλμα πεπλοφόρου τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης, ἀποδιδόμενον εἰς ἐπιτύμβιον σύμπλεγμα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος¹³⁵.

133. Ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ στενὴ συγγένεια τῶν παιδικῶν μορφῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν κορασίδων, τῶν παρισταμένων ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τούτων, ἀπὸ ἀπόψεως στάσεως, ὕφους, ἐνδύσεως κ.λ.π. πρὸς τὰς μορφὰς τῶν μικρῶν προσκυνητῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἀγαλμάτια ἀνευρίσκονται εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ. Ἡ συγγένεια αὕτη ὀφείλεται, βεβαίως, κατὰ μέγα μέρος, εἰς τὴν σύγχρονον περίπου κατασκευὴν τῶν ἀναγλύφων καὶ τῶν ἀγαλματίων, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν συγγένειαν τῶν θεμάτων τῶν δύο εἰδῶν. Ἄναμφιβόλως ὅμως πρόκειται καὶ περὶ ἔργων προερχομένων ἐκ περιορισμένου ἀριθμοῦ ἐργαστηρίων, τὰ ὁποῖα ἤντλουν τὴν πελατεῖαν των μονιμώτερον ἐκ τῶν θαμνῶν τοῦ ἱεροῦ.

134. Πρβλ. Ἄλ. Ν. Οἰκονομίδην, εἰς Append. τῆς σημειωθεῖσης ἐκδόσεως τοῦ Furtwängler Masterpieces, σ. 420.

135. Βλ. αὐτ. καὶ σ. 324, εἰκ. 46, σ. 423, εἰκ. 85. Πρβλ. G. Richter, Catal. Gr. Sculptures in Metr. Mus. N. York 1954, σ. 91 κ.ε., πίν. 76, 77.

Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐνέχει, ἐν τούτοις, βασικὴν ἀδυναμίαν ὡς ἐκ τῆς θεμελιώσεώς της ἐπὶ μιᾶς μόνον ἀναγλύφου ἀπεικονίσεως τῆς θεᾶς. Τοῦτο καθίσταται φανερόν καὶ ἐκ μόνης τῆς γενομένης ἤδη συγκρίσεως τῆς ἀπεικονίσεως ταύτης πρὸς τὴν ἀπεικονισιν τῆς θεᾶς ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἀναγλύφου, τὸ ὁποῖον μάλιστα, ὡς εἶδομεν, προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Ἡ θεὰ τοῦ ἀναγλύφου τούτου, παρὰ τὴν στενὴν ὁμοιότητά της πρὸς τὴν θεάν τοῦ πρώτου, ὅμως διὰ τοῦ πυρσοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντικαθιστᾷ τὰ σύμβολά της, προσέτι δὲ καὶ διὰ τῆς θέσεως τοῦ πυρσοῦ ἐπὶ τοῦ στήθους της, ἀνήκει ἤδη εἰς ἄλλον λατρευτικὸν καὶ ἀγαλματικὸν τύπον.

Ὡς εἶναι γνωστὸν ὁ πυρσοὸς συσχετίζει τὴν Ἄρτεμιν πρὸς τὴν Ἐκάτην, λογιζομένην ἀρχικῶς ὡς ἀπλὴν ἐπωνυμίαν τῆς θεᾶς, ἀλλὰ ἀνάγεται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ιδιότητά της ὡς Ταυροπόλου, πρὸς τὴν ὁποίαν μάλιστα ἰδιαιτέρως συνδέεται ὡς σύμβολον ὁ πυρσοὸς.

Ἡ διαφορὰ τοῦ τύπου, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐμφανίζεται ἡ θεὰ ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τούτων, ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν διαφορὰν τῆς ιδιότητος ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐπεφάνη εἰς τὴν ἐπὶ ἐκάστου ἐξ αὐτῶν ἀπεικονιζομένην τελετήν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὅμως, προκύπτει φυσικὸν τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ιδιότητος, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀπεικόνισε πράγματι ὁ Πραξιτέλης τὴν Ἄρτεμιν εἰς τὸ ἀγαλμά του, τοσοῦτον μᾶλλον ἐφ' ὅσον ἡ Βραυρωνία Ἄρτεμις ἔχει, ὡς εἶδομεν, πλείονας οὐσιώδεις ιδιότητας, ἢ δὲ ιδιότης τῆς Ταυροπόλου εἶναι ἐπίσης βασικὴ. Ὡς Ταυροπόλος φαίνεται ὅτι παρίστατο ἡ Βραυρωνία Ἄρτεμις καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον λατρευτικὸν ξοδόν της, ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τὸν ὁποῖον δίδει εἰς αὐτὸ ὁ Πανσανίας : *Ἄρτεμις ὡς λέγουσιν ἡ Ταυρικὴ*.

Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἄρτεμις κρατοῦσα πυρσὸν παρίσταται καὶ ἐπὶ ἄλλων ἀναγλύφων, ἀνευρεθέντων εἰς τὸ ἱερόν τῆς Βραυρώνος. Οὕτως, εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Πί ν. 105 β¹³⁶, ἡ Ἄρτεμις, ἰσταμένη ἀριστερά, δεξιούται σειρὰν προσκυνητῶν, ἔχουσα παρ' αὐτὴν τὴν ἔλαφον καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς πυρσὸν ὄρθον. Ἡ γινομένη ἀποδεκτὴ χρονολόγησις τοῦ ἀναγλύφου τούτου ὑψηλά, καὶ μάλιστα ἐκτὸς τῶν ὀρίων τοῦ 4ου αἰῶνος, εἶναι μᾶλλον ἀμφίβολος. Ἡ δεσπόζουσα τοῦλάχιστον εἰς τὴν παράστασιν ἐπιπεδογλυφικὴ τάσις, μετὰ τῆς συναφοῦς πρὸς αὐτὴν γραμμικῆς δηλώσεως τῶν λεπτομερειῶν τῶν μορφῶν, ἐνθυμίζει ἄλλα ἀττικὰ ἀνάγλυφα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος, προφανῶς λαϊκοῦ χαρακτήρος¹³⁷. Ἡ ἀπλοϊκὴ, ὡσαύτως, μαζικὴ σύνθεσις τῆς παρατάξεως τῶν προσκυνητῶν εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Βραυρώνος φαίνεται ὅτι ἔχει ὡς πρότυπον τὴν ἀνάλογον παράταξιν τῶν ἐπὶ συγχρόνων ἐπισημοτέρων ἀναγλύφων τῆς κατηγορίας ταύτης, τὴν ὁποίαν πρωτογόνως ἀπομιμῆται. Ὁ λαϊκὸς χαρακτήρ τοῦ ἀναγλύφου καθίσταται φανερός καὶ ἐκ τῆς κατατομῆς τοῦ προσώπου τῶν προσκυνητῶν, τινὲς τῶν ὁποίων προσεγγίζουν πρὸς τὰς μορφὰς τῆς νεωτέρας λαϊκῆς τέχνης. Ὁ χιτῶν τῆς θεᾶς ζώννυται εἰς τὴν ὀσφύν, φέρει δὲ αὕτη καὶ ἱμάτιον ὀπισθεν. Ἡ κόμη της συγκρατεῖται διὰ τοῦ συνήθους εἰς τὰς ἀπεικονίσεις τῆς θεᾶς κεκρυφάλου.

Πεπλοφόρος παρίσταται ἡ Ἄρτεμις καὶ εἰς ἕτερον μικρὸν ναόσχημον ἀνάγλυφον, ἰσταμένη ἀριστερά καὶ κρατοῦσα ἐπὶ τοῦ στήθους διπλοῦν πυρσόν, ἀπὸ τῶν δεξιῶν

136. Βλ. τὸ Ἔργον ΑΕ 1961 σ. 25, εἰκ. 24 καὶ συμπεπλ. ὡς εἰς τὸν Πί ν. 105 β τοῦ παρόντος, αὐτ. 1962, σ. 35, εἰκ. 44. Πρβλ. Frel ἔ.ἀ. σ. 90 κ.έ. (ἀριθ. 10).

137. Πρβλ. π.χ. τὰ ἀνάγλυφα τῶν νυμφῶν εἰς W. Fuchs, AM LXXVI (1962) σ. 242 κ.έ. πιν. 64 καὶ ἰδίᾳ τὸ ἐκ Μουνιχίας τοῦ πιν. 65, 1, ὡς καὶ ἄλλα σύγχρονα ἔργα, ἀναλόγου, ἐπιπεδογλυφικῆς σχεδόν, ἐκτελέσεως.

πρὸς τὰ ἀριστερά. Πατεῖ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, κάμπουσα τὸν δεξιὸν ὀπισθεν φέρει ἱμάτιον. Πρὸ τῆς θεᾶς ἴσταται εἰς μόνον προσκυνητῆς, ἀνατείνων τὴν χεῖρα. Ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας τοῦ ἀναγλύφου τούτου, χρονολογουμένου πιθανῶς περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος, εἶναι βιοτεχνική.

Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἤδη γραφικὸν ἀνάγλυφον, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ Ἄρτεμις δίδει τροφήν εἰς αἶγα, συνοδευομένην ὑπὸ τριῶν ἐριφίων, ἡ θεὰ παρίσταται ἐπίσης πεπλοφόρος¹³⁸. Ἡ ζώνη τῆς εὐρίσκεται παρὰ τὴν ὀσφύν, τοῦτο ὅμως δὲν ἐπηρεάζει τὸν ἐλαφρὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἄνετον στάσιν τῆς ὄλης μορφῆς, ἡ ὁποία ὑψοῦτο μόνη ἐπὶ τοῦ φωτεινοῦ βάθους τοῦ ἀναγλύφου. Ἡ κόμη εἶναι ἀναδεδεμένη ὑπὲρ τὸ μέτωπον, ἔχει δὲ κόρυμβον ὀπισθεν, συνήθη εἰς τὴν κατὰ κρόταφον παράστασιν τῶν ἀναγλύφων γυναικείων κεφαλῶν. Ὅπισθεν ἡ θεὰ φέρει ἐρριμμένον τὸ ἱμάτιον, κατὰ τὸν τρόπον περιήπου τῆς θεᾶς τῶν προηγουμένων ἀναγλύφων.

Σημειοῦται τέλος ἡ μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τοῦ ἱεροῦ παρουσία ἐνὸς ἀκόμη μαρμαρίνου ἀγαλματίου πεπλοφόρου Ἄρτέμιδος ἑλληνιστικῆς ραδιότητος¹³⁹. Αὕτη φέρει ἱμάτια φαρέτρας διαγωνίως πρὸς τὸ στῆθος, ἡ δὲ κόμη τῆς κορυφοῦται ὑπὲρ τὸ μέτωπον δι' ἄμματος.

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀνωτέρω παραστάσεων τῆς Ἄρτέμιδος, προκύπτει ὅτι ἡ θεὰ εἰκονίζεται εἰς τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος, ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος, ὑπὸ μορφὴν πεπλοφόρου, οἰκείαν ἄλλωστε εἰς τοὺς τεχνίτας καὶ εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ ἐκ παλαιότερων ἀπεικονίσεων τῆς. Αἱ νεώτεροι ἀπεικονίσεις τῆς θεᾶς ἐμφανίζουν σαφῶς πραξιτελείους χαρακτήρας, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν ἐκ τῆς ἀπ' εὐθείας ἀναγωγῆς των εἰς τὸ ἀγαλμα τοῦ Πραξιτέλους ἢ καὶ ἐκ τῆς γενικωτέρας ἐπιδράσεως τῶν δημιουργιῶν τοῦ καλλιτέχνου, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπέστησαν ὅλοι οἱ τύποι τῆς ἐν λόγῳ κατηγορίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Πλὴν τούτου ἡ θεὰ εἰς τὰ ἀνάγλυφα τοῦ εἰρημένου εἶδους τελεῖ ἐν ἐπιφανείᾳ τὴν αἰσθάνονται δηλαδὴ οἱ τεχνίται καὶ οἱ πιστοὶ ὡς ἐν ἐνεργείᾳ μετέχουσιν εἰς τὴν ἀπεικονιζομένην τελετὴν καὶ δὴ ὑπὸ ὀρισμένην ιδιότητα. Τοῦτο συνεπάγεται μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις τοῦ ἀγαλματικοῦ προτύπου τῆς θεᾶς, καὶ εἰς αἷς περιπτώσεις ὑπάρχει πράγματι τοιοῦτον πρότυπον. Μέχρι τίνος βαθμοῦ δύνανται νὰ φθάσουν αἱ μεταβολαὶ αὗται μαρτυρεῖ ἡ μορφή τῆς καθήμενης Ἄρτέμιδος τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Πί ν. 105 α, ἡ ὁποία, λεπτομερῶς ἐξεταζομένη, παρέχει τεκμήρια, καθιστῶντα λίαν πιθανόν, ὅτι εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς θεᾶς ὑπόκειται τὸ αὐτὸ πραξιτέλειον πρότυπον, τὸ ὁποῖον ὑπόκειται καὶ εἰς τὰς ἀπεικονίσεις τῆς ὀρθῆς Ἄρτέμιδος τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου προερχομένων ἀναγλύφων τοῦ Πί ν. 104 α - β.

Τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον συνάγεται ἐκ τῆς ἐπισκοπῆσεως ταύτης, εἶναι ὅτι αἱ ἀνάγλυφοι ἀπεικονίσεις τῆς θεᾶς, αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Βραυρῶνος, παρέχουν ἀναμφιβόλως νέα τεκμήρια διὰ τὴν κρίσιν τοῦ θέματος τῆς Βραυρωνίας Ἄρ-

138. Βλ. ὕποσ. 111.

139. Βλ. τὸ Ἔργον ΑΕ 1962 σ. 35, εἰκ. 45. Ἐκ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ δὴ ἐκ τῶν μέσων περιήπου τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐπίσης τὸ μαρμαρίνον ἀγαλμάτιον Ἄρτέμιδος, τὸ ἀπεικονιζόμενον εἰς τὸ Ἔργον ΑΕ 1960, σ. 25, εἰκ. 34, τοῦ ὁποίου ὁ τύπος ἐξέρχεται τῶν ὀρίων τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς παρουσίας ἐπισκοπῆσεως. Τὸ αὐτὸ δύνανται νὰ λεχθῆ καὶ περὶ ἐνὸς νεοαττικῆς τεχνοπείας ἀναγλύφου Ἄρτέμιδος κυνηγέτιδος μετὰ κύνος, ἀνευρεθέντος εἰς τὸ ἱερὸν, ἑλλιποῦς κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος του.

τέμιδος τοῦ Πραξιτέλους. Διὰ τῆς ποικιλίας, ὅμως, τῶν λατρευτικῶν καὶ ἀγαλματικῶν τύπων, πρὸς τοὺς ὁποίους θὰ ἠδύναντο νὰ συσχετισθοῦν αἱ ἀνάγλυφοι αὐταὶ ἀπεικονίσεις τῆς ἐν ἐπιφανείᾳ τελοῦσης θεᾶς, μειοῦται ἡ βαρῦτης τῶν τεκμηρίων τούτων, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἀποκλεισθῆ, πρὸς τὸ παρόν, οὔτε καὶ ἡ παλαιὰ ὑπόθεσις τῆς συσχετίσεως τοῦ ἀντιγράφου τῶν *Gabii* πρὸς τὸ ἀγαλμα τοῦ Πραξιτέλους. Ἔνεκα τούτου, ὑπογραμμίζοντες ἀπλῶς τὰς περισσοτέρας πιθανότητας ἀμέσου ἀναγωγῆς εἰς τὸ πραξιτέλειον πρότυπον, τὰς ὁποίας ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς πράγματι ἡ Ἄρτεμις τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Πί ν. 104 α, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωμεν τὴν συνέχισιν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ, ἡ ὁποία ἐλπίζεται ὅτι θὰ προσθέσῃ νέα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀσφαλέστερα ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, τὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν Μεσογαίαν, σπουδαιότατα κέντρα λατρείας ἦσαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ διδύμα σχεδὸν ἱερά τῆς Ἄρτεμιδος τῆς Βραυρωνίας εἰς τὴν Βραυρῶνα καὶ τῆς Ταυροπόλου Ἄρτεμιδος εἰς τὰς Ἄλας Ἀραφηνίδας, τὴν σημερινὴν Λούτσαν.

Ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἤδη ἡ ἐγκαθίδρυσις παραρτήματος τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἠῤῥησε τὴν σημασίαν του, εἰς βαθμὸν ὥστε τὸ ἱερόν τῶν Ἄλῶν νὰ τεθῆ ὑπὸ σκιάν. Αἱ πηγαὶ ὁμιλοῦν συνήθως περὶ τῆς Βραυρῶνος καὶ σπανιώτατα περὶ τῶν Ἄλῶν, ἐνίστε μάλιστα τὸ ὄνομα τῆς Βραυρῶνος καλύπτει ἀμφότερα τὰ λατρευτικὰ κέντρα.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ Βραυρῶν εἶχε καὶ πάλιν περισσοτέραν τύχην. Ἐνῶ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἄλῶν μόνον τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ ἔχουν ἀποκαλυφθῆ, τὸ δὲ μέλλον τῆς λοιπῆς ἐκτάσεως, ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως, εἶναι λίαν ἀμφίβολον, εἰς τὴν Βραυρῶνα ἐξετελέσθησαν σημαντικαὶ ἀνασκαφαὶ ἀπὸ τοῦ 1948 μέχρι τοῦ 1962. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὐταὶ ἔφεραν εἰς τὸ φῶς σημαντικὸν μέρος τοῦ κυρίως ἱεροῦ χώρου καὶ εὐρήματα, τῶν ὁποίων ἡ ποιότης προοιωνίζει ἄριστα ἐπίσης τὰ ἀποτελέσματα τῶν μελλουσῶν ἐρευνῶν.

Τὰ μέχρι σήμερον ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, προστιθέμενα εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἀξιόλογα φιλολογικὰ καὶ ἐπιγραφικὰ τεκμήρια, τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν Ἄρτεμιν τὴν Βραυρωνίαν, κατέστησαν ἤδη βεβαιότεραν τὴν γνῶσιν μας περὶ τῆς λατρευτικῆς φύσεως τῆς θεᾶς.

Πρὸς τὴν προϊστορικὴν πόλιν τῆς Βραυρῶνος, ἡ ὁποία ἤκμασε κυρίως κατὰ τὴν μεσοελλαδικὴν καὶ τὰς πρώτας φάσεις τῆς ὑστεροελλαδικῆς (μυκηναϊκῆς) ἐποχῆς, δὲν φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν ἢ ἐγκατάστασις τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἄρτεμιδος, τοῦλάχιστον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε στρωματολογικῶν δεδομένων. Τὰ εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ δὲν ἀνέρχονται πέραν τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ἱεροῦ ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὴν πρὸς τοῦτο καταλληλότητα τῆς θέσεως, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην, εἰς τὰς εἰδικὰς ἀπαιτήσεις τῆς λατρείας τῆς Ἄρτεμιδος. Οἱ ὑπάρχοντες ὑγροὶ λειμῶνες ἐπιβάλλουν τὴν ἀποδοχὴν τῆς παλαιότερον προταθείσης διορθώσεως τῆς γραφῆς *κλίμακας Βραυρωνίας* εἰς *λείμακας Βραυρωνίας* εἰς τοὺς γνωστοὺς στίχους τοῦ ἐπιλόγου τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις

τοῦ Εὐριπίδου. Ἡ παράλιος ἰδίᾳ κοιλάς, τὴν ὁποίαν ὀλόκληρον κατέλαβε τὸ ἱερόν, ἦτο ἀληθῆς *λειμὼν Ἀρτέμιδος*. Παρ' αὐτὴν ὑπῆρχεν εἰς τῶν καλυτέρων φυσικῶν λιμένων τῆς Ἀττικῆς, πρὸς τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον (ἡ Ἄρτεμις ἦτο *λιμενίτις* καὶ *λιμενοσκόπος*), συνδέων τὴν χώραν ἀμεσώτερον πρὸς τὰς νήσους καὶ τὴν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας, ἡ ὁποία ἦτο μία τῶν κυριωτέρων πηγῶν τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος. Εἰς τὸν λιμένα ἐξεχύνετο ὁ ποταμὸς Ἐρασίνος, διασχίζων καὶ περιρρέων τὸν ἱερόν χωρὸν τῆς *ποταμίας* θεᾶς. Πέριξ οἱ πλουσίως δασωμένοι λόφοι παρεῖχον εὐρὺ στάδιον δράσεως εἰς τὴν *ὄρειαν* καὶ *κυνηγέτιδα*.

Ἀνεξαρτήτως τῆς ἀρχικῆς προελεύσεως τῆς λατρείας τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, τὸν μόνιμον χαρακτῆρα αὐτῆς καθώρισεν ἡ φύσις τῆς Μεσογαίας, τῆς κατ' ἐξοχὴν γεωργικῆς περιοχῆς τῆς Ἀττικῆς. Ἡ θεὰ ἦτο ἡ προστάτις τῆς παραγωγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ πιστοὶ προσέφερον *θεριστικὰ* καὶ *ἀμπελοργικὰ δρέπανα*. Ἦτο ἡ προστάτις τῶν ζῶων, τὰ ὁποῖα οὐσιωδῶς συνέβαλλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, τῶν ταύρων, τῶν ἵππων καὶ τῶν αἰγῶν. Ἐξ ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνευρέθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφάς, πληροφοροῦμεθα τὴν ὑπαρξιν *ἱππῶνων* ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἱεροῦ χώρου, οἱ δὲ πιστοὶ προσέφερον εἰς τὴν θεάν *ἱππικὸς κεκρυφάλους* καὶ *ἐχθῆνια*. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ προέρχεται ὡσαύτως τὸ θαυμάσιον, γραφικῆς διαθέσεως, ἀνάγλυφον τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ θεὰ, ὀρθή, δίδει τροφήν εἰς αἶγα, συνοδευομένην ὑπὸ τριῶν ἐριφίων. Τίποτε δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ ἀμεσώτερον τὴν στενὴν σχέσιν οἰκειότητος, ἡ ὁποία συνδέει τὴν ἀγροτικὴν οἰκογένειαν πρὸς τὰ οἰκόσιτα ζῶα, ἀπὸ τὴν συμπαθῆ αὐτὴν χειρονομίαν τῆς θεᾶς. Ὅτι ἡ Ἄρτεμις ἡ Βραυρωνία, ἐξ ἄλλου, ἦτο ἐπίσης *Ταυροπόλος*, συνάγεται μετὰ βεβαιότητος ἐκ τῶν φιλολογικῶν τεκμηρίων καὶ ἐκ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Ἡ ιδιότης αὕτη τῆς θεᾶς συνεσχετίσθη, ἐκ τῶν ὑστέρων, πρὸς ξένας θεότητες καὶ μάλιστα πρὸς τὴν Παρθένον τῶν Ταύρων, ἡ σύνθεσις ὅμως τοῦ ὀνόματος *Ταυροπόλος*, ἔχοντος παραλλήλους τοὺς σχηματισμοὺς τῶν λέξεων *βουπόλος*, *αἰπόλος*, *ἱπποπόλος* κ.λ.π., καθορίζει μετὰ βεβαιότητος τὴν πρωταρχικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν διατηρηθεῖσαν ἀσφαλῶς εἰς τὴν Ἀττικὴν ἔννοιαν τῆς ἐπικλήσεως, ὡς σημαίνουσης τὴν δέσποιναν, τὴν θεότητα τῶν ταύρων.

Πρὸς τὴν θηλυκὴν ὑπόστασιν τῆς Ἀρτέμιδος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἀγροτικὸν χαρακτῆρα τῆς λατρείας τῆς, συνδέεται ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἐνδιαφέροντός της ἐπὶ τῆς γυναικείας χειροτεχνίας. Τὴν ιδιότητα ταύτην μαρτυρεῖ ἡ συχνὴ ἀνεύρεσις μεταξὺ τῶν ἀφιερωμάτων τῆς ἐπινήτρων, σφονδύλων ἀτράκτου, ἀγνύθων κλπ., ἡ ἐξ ἐπιγραφῶν μαρτυρουμένη προσφορά ἐρίων καὶ ἡλακατῶν καὶ μάλιστα ἡ ἀποκάλυψις ἀναγλύφου παραστάσεως τῆς θεᾶς νηθούσης, μετ' ἐπίνητρον ἐπὶ τοῦ γόνατος, τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Τὴν παλαιὰν ταύτην ιδιότητα τῆς Ἀρτέμιδος μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἐπίθετον *χρυσηλάκατος*, τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται εἰς αὐτὴν ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν ποιητῶν τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων. Ὅμως, οἱ μεταγενέστεροι κάτοικοι τῶν πόλεων, καὶ μετ' αὐτῶν οἱ γραμματικοί, ἐλησμόνησαν τὸν ἀρχικὸν χαρακτῆρα τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος, τὸν ὁποῖον μᾶς βοηθεῖ νὰ ἀνασυστήσωμεν ἤδη ἡ Βραυρών. Δὲν ἠδύναντο, ὡς ἐκ τούτου, νὰ φαντασθοῦν, ὅτι ἡ θεὰ, ἡ *ἀρρενικὴ πέρα τοῦ μετρίου καὶ ὄρειος*, ἦτο δυνατόν νὰ ἀσχολῆται μετὰ καθαρῶς γυναικεῖα ἔργα καὶ ἡρμῆνευσαν τὸ ἐπίθετον *χρυσηλάκατος* ὡς σημαίνον *καλλιτοξος*.

Ἡ ιδιότης τῆς προστάτιδος τῆς γονιμότητος, λαμβάνει, ὡς πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, τὴν εὐρυτέραν ἀγροτικὴν ἔννοιαν, τὴν ἐπεκτεινομένην ἐπὶ τῶν κτηνῶν καὶ τῶν γεννημάτων τῆς γῆς καὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν Ἄρτεμιν τὴν Βραυρωνίαν, ὁ χαρακτῆρ

τῆς προστάτιδος τῶν ἀνθρωπίνων γόνων, μετὰ τοῦ συναφοῦς ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν τύχην τῶν λεχωίδων προβάλλονται ὅλως ἰδιαιτέρως.

Ὅπωςδὴποτε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, τὸν βασικὸν τόνον εἰς τὴν ὑπόστασιν της παρέχει τὸ *ἄλκιμον ἦτορ* τῆς θεᾶς, ἐκδηλούμενον κυρίως διὰ τῆς ἰδιότητός της ὡς *κυνηγέτιδος*. Ἡ Βραυρωνία Ἄρτεμις παρίσταται συνήθως ἐπὶ τῶν ἀγγείων, τῶν πηλίνων ἀναγλύφων πινάκων ἢ τῶν μαρμαρίνων ἀναγλύφων, κρατοῦσα τόξον καὶ συνοδευομένη ὑπὸ κυνὸς ἢ ἐλάφου, συχνάκις εὐρισκομένη εἰς ζωηρὰν κίνησιν. Ἡ ἔλαφος καὶ ἡ ἄρκτος ἀποτελοῦν τὸ σύνηθες σύμβολον τῶν καθημένων πηλίνων εἰδωλίων τῆς θεᾶς.

Ὡς προέκτασις τῆς ἰδιότητος ταύτης θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρμηνευθῆ ἔπισης τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἀρτέμιδος διὰ τὴν γυμναστικὴν ἄσκησιν. Εἰς τὴν Βραυρῶνα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ὑπάρξεως ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ ἱεροῦ χώρου *γυμνασίου* καὶ *παλαίστρας*, γνωστῆς, πρὸς τὸ παρόν, ἐξ ἐπιγραφικῆς μαρτυρίας.

Πρὸς τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν κίνησιν, τὰς χαρακτηρίζουσας τὴν Ἄρτεμιν, συνδέεται καὶ ἡ στενὴ σχέσις της πρὸς τὴν ὄρχησιν, ἡ ὁποία εἰς τὴν Βραυρῶνα ἐκδηλοῦται διὰ χορῶν, τελουμένων παρὰ τὸν βωμὸν τῆς θεᾶς, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ παραστάσεων ἰδιομόρφων κρατηρίσκων ἀποκαλυπτομένων εἰς τὰς ἀνασκαφάς.

Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον συνάγεται ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ φιλολογικῶν τεκμηρίων, τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν Ἄρτεμιν τὴν Βραυρωνίαν, εἶναι ὅτι αὕτη διετήρησε μόνον τὰ εὐνοϊκὰ διὰ τοὺς ἀνθρώπους στοιχεῖα τῆς εὐρυτέρας ὑποστάσεως τῆς Ἀρτέμιδος· ἦτο ἢ θεὰ τῆς ζωῆς, τῆς κινήσεως καὶ τοῦ ὑπαίθρου. Τὰ ἄλλα, τὰ δυσάρεστα στοιχεῖα, ἔλαβεν ἢ συλλατρευομένη εἰς τὸ ἱερὸν Ἴφιγένεια, ἡ ὁποία δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο ἀπλή ὑπόστασις τῆς Ἀρτέμιδος, ὑπὸ τὴν συνήθη θρησκευολογικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως. Ἦτο αὐτοτελὴς χθονία δαίμων, δυναμένη μᾶλλον νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀντίστροφος ὄψις τῆς Ὀλυμπίας θεᾶς. Οὕτως, ἐνῶ εἰς τὴν ἠρωίδα, τὴν ἀρχικὴν κληδοῦχον, ἴεريان τῆς θεᾶς, προσεφέροντο, κατὰ τὸν Εὐριπίδην, οἱ πέπλοι τῶν λεχωίδων, αἱ ὁποῖαι ἀπέθνησκον κατὰ τὸν τοκετόν, εἰς τὴν Ἄρτεμιν προσέφερον τὰ χιτώνιά των αἱ αἰσίως τεκοῦσαι λεχωίδες τῇ βοηθείᾳ τῆς θεᾶς, συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Καλλιμάχου. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν προσφορῶν παρέχει καὶ τὴν διαφορὰν τῶν δύο λατρευτικῶν ὑποστάσεων.

Ἡ ἀρχικὴ θέσις τῆς Ἴφιγενείας εἰς τὴν Βραυρῶνα, ὡς καὶ ἡ ἀρχικὴ σχέσις της πρὸς τὴν Ἄρτεμιν τὴν Βραυρωνίαν δὲν εἶναι γνωσταί. Ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅπωςδὴποτε, ὅτι τὰ παλαιότερα εὐρήματα παρὰ τὸν σπηλαιῶδη τάφον τῆς ἠρωίδος, τοῦ ὁποίου λείψανα ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν ὑπώρειαν τῆς ἀκροπόλεως, ΝΑ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, χρονολογοῦνται ἐντὸς τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν, δηλαδὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ὁ μῦθος τῆς Ἴφιγενείας εἰς τὰ Κύπρια ἔπη, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ Ἄρτεμις ποιεῖ τὴν ἠρωίδα ἀθάνατον καὶ ἐγκαθιστᾷ αὐτὴν εἰς τοὺς Ταύρους, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὰ δυσχερῆ καὶ ἀπεχθῆ καθήκοντά της. Τότε ἔπισης ὁ Ἡσίοδος λέγει ὅτι ἡ Ἄρτεμις ἐποίησε τὴν Ἴφιγένειαν ἀθάνατον, μετατρέψασα αὐτὴν εἰς Ἑκάτην.

Παραλλήλως, διὰ τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων εἰς Ἄρτεμιν καὶ Ἀφροδίτην, χρονολογούμενων περὶ τὴν καμπὴν τοῦ 7ου πρὸς τὸν 6ον αἰῶνα, τονίζονται ἀποκλειστικῶς αἱ ἰδιότητες τῆς Ἀρτέμιδος, αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν κίνησιν καὶ τὸ ὑπαίθρον· ἐκεῖνα δηλαδὴ τὰς ὁποίας διετήρησεν εἰς τὴν Βραυρῶνα ἡ Ἄρτεμις.

Ἡ στενὴ σχέσις πρὸς τοὺς Δελφοὺς τοῦ ὕμνου τοῦ εἰς Ἄρτεμιν, συνάγεται ἀναμφισβητήτως ἐκ τοῦ περιεχομένου του. Ἐκεῖ καταλήγει ἡ θεὰ διὰ νὰ σύρῃ τοὺς χοροὺς

τῶν Νυμφῶν καὶ τῶν Χαρίτων. Δὲν εἶναι, ὡς ἐκ τούτου, ἀβάσιμος ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς Ἄρτεμιδος ἀπὸ τῶν δυσαρέστων ἰδιοτήτων τῆς εἰς τὴν Βραυρωνά, ὡς καὶ ἡ ἀνάθεσις τῶν εἰς τὴν χθονίαν ἡρωίδα, σχετίζονται πρὸς τὴν καὶ ἄλλοθεν διαπιστωμένην κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν εὐρύτεραν κίνησιν πρὸς διασαφήνισιν τῆς Ὀλυμπίας ὑποστάσεως τῶν θεῶν, τῆς ὁποίας τὸ κέντρον φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ Δελφοί.

Πλὴν τῆς ἐπισήμου πεντετηρίδος τῶν Βραυρωνίων, ἡ ὁποία ἐρρυθμίζετο ὑπὸ τῆς πολιτείας, διὰ τῶν κατ' ἔτος κληρουμένων ἱεροποιῶν, ἐτελοῦντο ὡσαύτως ἐτήσια Βραυρωνία.

Ἡ πομπὴ τῆς πεντετηρίδος ἐξεκίνει πιθανάτα ἐκ τοῦ Βραυρωνίου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ κατέληγεν εἰς τὴν Βραυρωνά. Ἡ ἐκεῖ διεξαγομένη τελετὴ εἶχεν, ἐπὶ μέρους, χαρακτῆρα μυστηριακόν. Εἰς τὴν θεὰν ἐθύετο αἶξ, ἐτελεῖτο δὲ καὶ κανηφορία. Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ πληροφορία ὅτι ἐτελοῦντο καὶ ραψωδικοὶ ἀγῶνες.

Εἰς τὰς τελετὰς προεξῆρχον αἱ ἄρκτοι, παρθένοι ἀφιερούμεναι εἰς τὴν Βραυρωνίαν Ἄρτεμιν πρὸ τοῦ γάμου τῶν, αἱ ὁποῖαι ἐμιμοῦντο τὴν ἄρκτον, φέρουσαι κροκοτῶν χιτῶνα.

Αἱ ἄρκτοι ἐτέλουν ἀσφαλῶς πλησίον τοῦ βωμοῦ τῆς θεᾶς τοὺς χοροὺς καὶ τοὺς δρόμους, οἱ ὁποῖοι παρίστανται ἐπὶ τῶν ἀποκαλυπτομένων κρατηρίσκων. Διὰ τῶν χορῶν ἐλατρεύετο ἡ Ἄρτεμις κυρίως ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τῆς *Χιτωνίας*, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται καὶ διὰ τὴν Βραυρωνίαν Ἄρτεμιν. Αἱ παρθένοι, κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν χορῶν, φαίνεται ὅτι ἐνεδύοντο χιτῶνια ἐκ τῶν προσφερομένων εἰς τὴν θεάν.

Τοιαῦτα ἱερά ἐνδύματα ἐχρησίμευον καὶ διὰ τὴν τέλεσιν ἐτέρου λατρευτικοῦ ἐθίμου, τοῦ *ἱεροῦ κυνηγεσίου*. Πρόκειται προφανῶς περὶ ἀναπαραστάσεως ἑνὸς τῶν μυθικῶν κυνηγίων τῆς Ἄρτεμιδος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μέρος καὶ αἱ ὀμόθηροι τῆς θεᾶς.

Διὰ τῶν ἀφιερουμένων ἐνδυμάτων ἐνεδύοντο τελετουργικῶς καὶ τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα τῆς θεᾶς εἰς τὸ ἱερόν τῆς Βραυρωνός καὶ τὸ Βραυρωνίον. Ἡ ἐνδυσις συνεπληροῦτο ἀσφαλῶς διὰ κοσμημάτων, ἀναγομένων εἰς τὴν γυναικείαν φιλαρέσκειαν τῆς Ἄρτεμιδος, ὅμοια τῶν ὁποίων ἀναγράφονται ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τοὺς ἀνευρισκομένους καταλόγους τῶν ἀναθημάτων τῆς θεᾶς, ἀποκαλύπτονται δὲ ἐπίσης καὶ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ εἰκὼν τῶν ἐθίμων, διὰ τῶν ὁποίων ἐλατρεύετο ἡ Βραυρωνία Ἄρτεμις, συμπληροῦται διὰ τῶν ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων, τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος, τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ, ἰδίᾳ ἐκείνων ἐπὶ τῶν ὁποίων παρίστανται ὀμάδες προσκυνητῶν, ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδίων, ἀποτελοῦσαι πιθανῶς οἰκογενείας, αἱ ὁποῖαι προσῆλθον εἰς τὸν βωμὸν τῆς θεᾶς διὰ νὰ θυσιάσουν ταῦρον. Ἡ θεὰ παρίσταται τελοῦσα ἐν ἐπιφανείᾳ καὶ ἔχουσα παρ' αὐτὴν ἔλαφον, κρατεῖ δὲ τόξον, φιάλην ἢ πυρσόν. Οἱ πιστοὶ φοροῦν τὰ ἐπίσημα ἐνδύματά των, χιτῶνας καὶ ἱμάτια, παρὰ δὲ τὴν σμικρότητα τῶν παραστάσεων, διὰ τῆς στάσεως καὶ διὰ τοῦ ὕψους τοῦ προσώπου των, ἐκφράζεται σαφῶς ἡ συμπαθὴς ἔκστασις καὶ κατάνυξις, ἡ κατέχουσα αὐτοὺς πρὸ τοῦ δράματος τῆς ἐπιφαινομένης θεότητος.

Ἡ παρουσία τῆς Ἄρτεμιδος εἰς σημαντικὸν ἀριθμὸν ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων, εἰκονιζομένης πιθανῶς ἐπὶ τῇ βάσει ἀγαλαματικοῦ πρωτοτύπου, παρέχει νέα στοιχεῖα χρήσιμα διὰ τὴν μελέτην τοῦ προβλήματος τῆς μορφῆς τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τοῦ Βραυρωνίου τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausanίου ἦτο ἔργον τοῦ Πραξιτέλους. Ὡς πρὸς τὰ παλαιὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα τῆς θεᾶς δύναται νὰ ὑποτεθῇ ἤδη, μετὰ σημαντικῆς πιθανότητος, ὅτι ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ, τὸ *ἀρχαῖον ἔδος* ἦτο τὸ λατρευόμενον εἰς τὴν

Βραυρώνια ξόανον, ἐνῶ τὸ λίθινον ἔδος ἐλατρεύετο εἰς τὸ Βραυρώνιον τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν μαρμαρίνων παιδικῶν ἀγαλματίων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου, ὡς καὶ τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος, τὸ μέγιστον ποσοστὸν ἀνήκει εἰς ἄρρενα παιδιά ἡλικίας μέχρι 10 ἐτῶν. Αἱ κορασιδὲς εἶναι ἐλάχισται, ἡλικίας μέχρι 12 ἐτῶν, παρίστανται δὲ ὀρθαί, φέρουσαι χιτῶνα ἢ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον ἐνῶ τὰ ἄρρενα παιδιά, κατὰ κανόνα, παρίστανται γυμνά, ἔχοντα ἐρριμμένον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος τὸ ἱμάτιον. Οἱ μικροὶ προσκυνηταὶ κρατοῦν τὸ προσφερόμενον εἰς τὴν θεὰν πτηνὸν ἢ ἄλλο ζῶον, ἐνίοτε δὲ διὰ τῆς ἐτέρας χειρὸς κρατοῦν καὶ καρπὸν.

Ἡ ἀπόλυτος ὑπεροχὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγαλματίων τῶν ἀρρένων, ἀντιστοιχοῦσα ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀφιερουμένων εἰς τὸ ἱερὸν παιδίων, φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν τοῦ κυριαρχοῦντος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀγωνιώδους ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ προστασίαν τοῦ γένους, ἡ ὁποία διὰ τῶν ἀρρένων τέκνων κυρίως ἐξησφαλίζετο.

Μεταξὺ τῶν παιδίων, τῶν ἀφιερουμένων εἰς τὸ ἱερὸν, τὰ πλεῖστα ἀσφαλῶς ἦσαν τέκνα θανουσῶν λεχωϊδῶν, ἔχοντα, ὑπὲρ πάντα ἄλλον, ἀνάγκην ἐξιλεώσεως τοῦ θεοῦ, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς πατρογονικῆς ἁμαρτίας, εἰς τὴν ὁποίαν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἀντίληψιν, ὠφείλετο ἡ δυσοίωνος καὶ διὰ τὸ μέλλον ἀτυχία, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη ἤδη ἀπὸ τῆς γεννήσεως τῶν.

Τὸ ἔργον τοῦ ἐξιλασμοῦ φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναληφθῆ ὑπὸ τῆς χθονίας δαίμονος, τῆς Ἰφιγενείας, ἡ ὁποία καὶ ὡς ἐκ τῆς συστάσεως τοῦ ὀνόματός της, ἦτο ἡ καθιστῶσα τὰ γένη ἰσχυρά.

Οἱ μικροὶ τρόφιμοι τοῦ ἱεροῦ φαίνεται ὅτι ἐστεγάζοντο εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς μεγάλης στοᾶς, οἰκοδομηθείσης ἐντὸς τῆς προτελευταίας δεκαετίας τοῦ 5ου αἰῶνος. Εἰς τὰ δωμάτια τῆς πλευρᾶς ταύτης ἀπεκαλύφθησαν μαρμάριναι τράπεζαι καὶ ὀπαὶ ἐνθέσεως τῶν ποδῶν κλινῶν. Ὅπισθεν τῶν δωματίων εὐρίσκετο, δυναμένη νὰ ἐπικοινωνήσῃ ἀμέσως πρὸς τὴν ἐν λόγῳ πλευρὰν, ἡ λεγομένη παραστάς, ἀπλοῦν στωϊκὸν ὑπόστεγον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξετίθεντο αἱ ἀφιερούμεναι εἰς τὴν Ἰφιγένειαν ἐνδυμασίαι τῶν θανουσῶν λεχωϊδῶν. Ὀλόκληρος, ἄλλως τε, ἡ μεγάλη στοά, διὰ τῆς ὁποίας ἐπλαισιοῦτο ὁ πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος χάρος, εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν μυθικὴν κληδοῦχον τῆς θεᾶς, τὴν Ἰφιγένειαν, λαβοῦσα ἐκ τοῦ ἀποδιδόμενου εἰς αὐτὴν ἐπιθέτου τῆς *Παρθένου* τὸ ὄνομα *παρθενῶν*.

Πρόκειται περὶ ἀξιολόγου ἔργου, λίαν ἐπιβλητικοῦ καὶ αὐτόχρημα πρωτοποριακοῦ διὰ τὴν ἐποχὴν του. Συγκεκριμένως δι' αὐτοῦ ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἢ πλήρη καὶ ἐνιαία πλαισίωσις τοῦ παρὰ τὸν ναὸν χώρου διὰ τριστόου, ἡ ὁποία βραδύτερον ἐπιβάλλεται ὡς κανονικὸς τρόπος μνημειακῆς ὀργανώσεως τῶν χώρων ἐντὸς τῶν ἱερῶν καὶ τῶν πόλεων. Ὁ τρόπος οὗτος εἶχεν εὐρείαν ἐφαρμογὴν κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, κληροδοτηθεὶς καὶ περαιτέρω.

Ἐπιγραφή, ἀνευρεθεῖσα εἰς τὴν Βραυρῶνα, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ μεγάλη στοά, ὡς καὶ τὰ κυριώτερα τῶν λοιπῶν οἰκοδομημάτων τοῦ ἱεροῦ, κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀνατεθέντα εἰς τὴν θεάν: *ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ δήμου τοῦ Ἀθηναίων*. Ἡ ἐν λόγῳ πληροφορία μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἰδιαιτέρας σχέσεως, ἡ ὁποία συνέδεε τὸ ἱερὸν μετὰ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας, δικαιολογεῖται δὲ ἡ σχέση αὕτη ἐκ τῆς γνωστῆς ἐπιμόνου προσηλώσεως τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου πρὸς τὰς πατροπαραδότους ἀττικὰς λατρείας, καὶ μάλιστα τῆς σημασίας καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς λατρείας τῆς ἀποδιδόμενης εἰς τὴν Ἄρτεμιν τὴν Βραυρωνίαν.

Ἐὰν ἐντὸς τῆς προτελευταίας δεκαετίας τοῦ 5ου αἰῶνος, ἀναζητήσωμεν πολιτικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον, ἀνησυχῆσαν τὸν δῆμον, ἠδύνατο νὰ παρακινήσῃ αὐτὸν νὰ ζητήσῃ τὴν συμπαράστασιν τῆς Ἀρτέμιδος, προστάτιδος τῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ τῶν ἐξασφαλιζόντων αὐτὴν θεσμῶν, φυσικὸν εἶναι νὰ σκεφθῶμεν τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἑρμοκοπιδῶν, συνδυασθεῖσαν, κατὰ τὸ 415 π.Χ., πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῶν διακωμωδησάντων τὰ μυστήρια.

Ἀμφότεραι αἱ ὑποθέσεις αὗται ἀνεφέροντο εἰς ἐνεργείας τῶν ἀντιτιθεμένων εἰς τὸν δῆμον, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ θίξουν δι' αὐτῶν τὸ εὐαίσθητον ἀκριβῶς σημεῖον τῆς προσηλώσεως τοῦ πρὸς τὴν πατροπαράδοτον ἀττικὴν θρησκείαν, προβάλλοντες, ὡς ἔπραττον πάντοτε, τὴν ἰδικὴν των ὑπερφίαλον «νεωτεριστικὴν» ἀντίληψιν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων.

Ἡ ὑπόθεσις τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις, ἐλισσομένη περὶ τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ ξοάνου τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Ταυρικῆς καὶ ἀπολήγουσα εἰς τὴν μεταφορὰν του εἰς τὰς Ἀλὰς Ἀραφηνίδας καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς Ἰφιγενείας εἰς τὴν Βραυρῶνα, προϋποθέτει ἐπίσης ἀναζωπύρησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου διὰ τὰς τοπικὰς λατρείας. Δὲν εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἄνευ σημασίας ὅτι, κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἐκδοχὴν, ἡ τραγωδία ἐδιδάχθη κατὰ τὸ 414 π.Χ., συντεθεῖσα συνεπῶς ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαιρας, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ἡ βεβήλωσις τῶν ὁσίων τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου. Δὲν εἶναι ὡσαύτως ἄνευ σημασίας, ὅτι ἐνῶ οἱ κατήγοροι τῆς πατροπαράδοτου λατρείας ἔθιγον αὐτὴν ὑπογραμμίζοντες τὰ δεισιδαιμονικὰ της στοιχεῖα, εἰς τὴν τραγωδίαν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀποκάθαρσις ἀπὸ τῶν τοιούτων στοιχείων τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος, τῆς λατρευομένης εἰς τὰ δύο σπουδαιότατα λατρευτικὰ κέντρα τῆς Ἀττικῆς. Ἐπιχειρεῖται ἐπίσης ἀνάλογος ἀνάπλασις τῆς μορφῆς τῆς χθονίας δαίμονος τῆς Βραυρῶνος, ὑπὸ τὸ νέον ἀνθρωπιστικὸν πρῖσμα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 5ου αἰῶνος.

Οὕτως ἡ Ἰφιγένεια, διαμορφουμένη μὲ σαφήνειαν καὶ πλαστικότητα, παρουσιάζεται πράγματι ὡς ἡ εὐγενεστέρα ἡρώϊς τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας. Ὅθεν εἶναι λίαν πιθανὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις συνεσχετίσθη πρὸς τὴν οἰκοδόμησιν τῆς μεγάλης στοᾶς τῆς Βραυρῶνος, τοῦ *παρθενῶνος* τοῦ ἀφιερωθέντος εἰς τὴν Ἰφιγένειαν.

Ἡ γοργὴ καὶ ἔντονος ἐξέλιξις τῆς Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις κατέστησεν αὐτὴν μίαν τῶν πλέον δημοφιλῶν τραγωδιῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Τοῦτο ἦτο φυσικὸν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν αὐξησιν τῆς σημασίας καὶ τὴν διεύρυσιν τῆς φήμης τῶν διδύμων ἀττικῶν ἱερῶν, πρὸς τὴν λατρείαν τῶν ὁποίων σχετίζεται ἡ ὑπόθεσις της, καὶ μάλιστα τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος, ἡ ὁποία, ὡς εἶπομεν, ἐκάλυψε διὰ τοῦ ὀνόματός της ἀμφότερα τὰ λατρευτικὰ κέντρα.

Τὸ ἱερὸν τῆς Βραυρῶνος ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Τὰ κτίσματά του κατέρρευσαν βαθμηδὸν καὶ ὅ,τι ἀπέμεινεν ἐκαλύφθη ὑπὸ τῶν χωμάτων, τῶν προερχομένων ἐκ τῆς διαβρώσεως τῶν πέριξ λόφων. Ἡ κοιλὰς, τὴν ὁποίαν ἐπὶ αἰῶνας κατεῖχε τὸ σπουδαιότατον τοῦτο λατρευτικὸν κέντρον, μετετρέπη καὶ πάλιν εἰς φυσικὸν λειμῶνα, τὸ *Λιβᾶδι*, ἀφθόνως διαποτιζόμενον ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ ἀποφραγέντος Ἑρασίνου.

Κατὰ τὸν βον μ. Χ. αἰῶνα, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν δυτικῶς τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ, ἐκτίσθη παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ἡ ὁποία, μετὰ τῶν παρ' αὐτὴν προσκτισμάτων, ἀπετέλεσεν, ἐπὶ τι διάστημα, μικρὸν λατρευτικὸν κέντρον.

Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ὁ χῶρος ὁ ἀμέσως νοτιῶς τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἐπὶ τῆς ὑπωρείας

της ἀκροπόλεως, ὡς εἶχε τεχνητῶς παρασκευασθῆ διὰ νὰ δεχθῆ, πιθανῶς, τὸν βωμὸν τῆς Ἀρτέμιδος, κατελήφθη ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου.

Ὡς καὶ ἄλλαι ἐκτάσεις, ἀνήκουσαι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς ἱερὰ τεμένη, ἢ περιοχὴ τῆς Βραυρῶνος, μέχρι τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἦτο μοναστηριακὴ περιουσία, ἰδιοκτησία τῆς Μονῆς Πεντέλης.

Ἀπὸ τῆς ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐκινήθη καὶ πάλιν τὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Ἄρτεμιν τῶν διδύμων ἀττικῶν ἱερῶν καὶ διὰ τὴν Ἰφιγένειαν, κυρίως ἔνεκα τῶν περὶ αὐτῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς καὶ μάλιστα εἰς τὸν Εὐριπίδην.

Πλὴν τοῦ Gluck, συνθέσαντος τὴν λυρικὴν τραγωδίαν Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, κατὰ τὸ 1779, ὁ Goethe, βασισθεὶς ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου καὶ γοητευθεὶς, προφανῶς, ἐκ τῆς ἀναγλύφου μορφῆς τῆς χθονίας δαίμονος τῆς Βραυρῶνος, ὡς αὕτη διεπλάσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου ποιητοῦ, συνέγραψε, κατὰ τὸ 1789, τὴν ἰδικὴν του ὁμώνυμον τραγωδίαν. Ἡ Ἰφιγένεια τοῦ Goethe, κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὴν ἡρωίδα τοῦ Εὐριπίδου, εἶναι ἐμπεποτισμένη ὑπὸ τοῦ ἐλπιδοφόρου ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος τοῦ 18ου αἰῶνος.

Ἡ διατήρησις τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος εἰς τὴν Βραυρῶνα διηκούλυε τὴν ἔγκαιρον ἀναγνώρισιν τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ. Ὅμως, κατόπιν μικρῶν τινῶν ἐξερευνήσεων εἰς τὴν προϊστορικὴν πόλιν, γενομένων κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἢ Βραυρῶν ἔπαυσε νὰ ἀποτελεῖ ἀντικείμενον ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Εἰς τὴν Λούτσαν, τὰς ἀρχαίας Ἀλὰς Ἀραφηνίδας, ὁ ναὸς τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος, ἀνακαλυφθεὶς τυχαίως πρὸ τινῶν δεκαετηρίδων καὶ ἀποκαλυφθεὶς, ἐλησμονήθη ἐν συνεχείᾳ, ἐκαλύφθη καὶ ἀπώλεσθη. Οὕτως, ἐχρηιάσθη, μετὰ τὸν δευτέρου παγκόσμιον πόλεμον, νὰ ἐπανανακαλυφθῆ καὶ νὰ ἀποκαλυφθῆ ἐκ νέου.

Ἐν τῷ μεταξύ, τὰ σύμβολα, τὰ ὁποῖα παρέσχον εἰς τὴν τέχνην καὶ τὸν πολιτισμὸν τὰ δίδυμα ἀττικὰ ἱερὰ τῆς Ἀρτέμιδος, δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐμπνέουν τοὺς δημιουργοὺς καὶ νὰ ἐνδιαφέρουν εὐρύτατον διεθνῆς κοινὸν διανοουμένων. Οὕτως, εἰς ἐποχὴν σχετικῶς πρόσφατον, ἐλάχιστα ἐλπιδοφόρον διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν ἀνθρωπισμὸν, ὁ G. Haurtmann μετεχειρίσθη καὶ πάλιν τὴν Ἰφιγένειαν διὰ νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τὸ 1942, ἐκ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου εἶχε προσφύγει, πραγματικὴν κραυγὴν ἀγωνίας καὶ ἀπαισιοδοξίας περὶ τοῦ μέλλοντος τῶν βασικῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας οἰκτρῶς προέδιδε τότε ἡ πεπολιτισμένη ἀνθρωπότης.

Ὡς εἴπομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος, ἡ ἀρχαιολογία ὀφείλει εἰς τὸν Ἰ. Παπαδημητρίου τὴν διάσωσιν καὶ ἀποκάλυψιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος. Ἄνευ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ φλογεροῦ ἐνδιαφέροντός του καὶ ὁ χῶρος οὗτος θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς τὴν θλιβεράν, ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἐπόψεως, τύχην τοῦ ἐτέρου τῶν διδύμων ἱερῶν τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος.

Καὶ εἰς τὴν Βραυρῶνα, ὅμως, ὑπολείπονται νὰ γίνουν πολλὰ ἀκόμη, τῶν ὁποίων ἡ ἐπίτευξις δὲν εἶναι ἀδύνατος, ἐὰν τὸ ὄλον θέμα τοῦ ἱεροῦ ἀντιμετωπισθῆ μὲ ἀνάλογον ἀγάπην καὶ ἐνδιαφέρον. Χρειάζεται ἐν πρώτοις νὰ συμπληρωθῆ ἢ τακτοποιήσῃς τοῦ Μουσείου Βραυρῶνος, τὸ ὁποῖον ὀρθῶς προβλέπεται ὡς εὐρύτερον Μουσεῖον Μεσογαίας. Οὕτω τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἱεροῦ θὰ εὐρίσκωνται ἐντὸς τοῦ ἀμεσώτατου ἱστορικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ περιβάλλοντός των. Χρειάζεται ἀκόμη ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις τοῦ Μουσείου, ὡς κέντρου ἐργασίας καὶ μελέτης τῶν ἀρχαιολογικῶν θεμάτων τῆς ἀττικῆς ὑπαίθρου. Πρέπει νὰ συμπληρωθῆ ἢ ἀπαλλοτριώσῃς τοῦ χώρου, ὄχι μόνον πρὸς ἐξα-

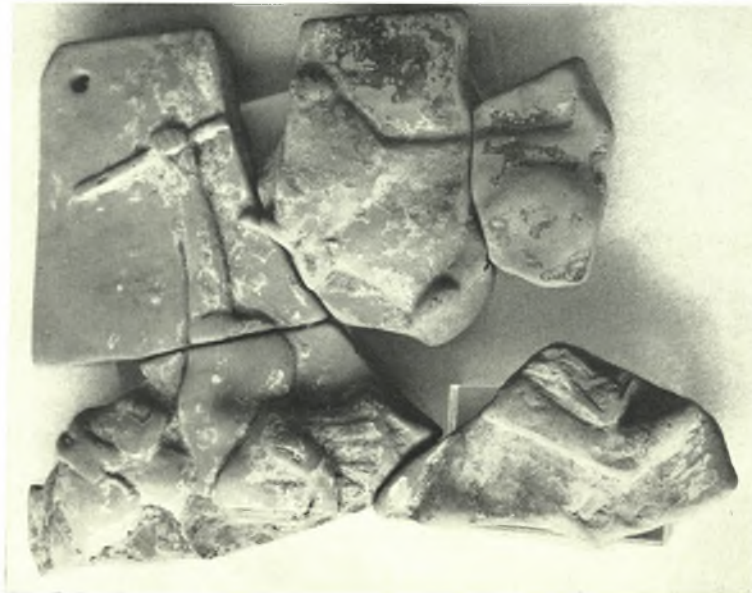
σφάλισιν τῆς μελλούσης νά ἀνασκαφῆ ἐκτάσεως, ἀλλὰ καί πρὸς προστασίαν τοῦ εὐρυτάτου φυσικοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἱεροῦ, ὡς ἐγένετο πρὸ ἑπταετίας εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Νεμέσεως καὶ τὸν λοιπὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τοῦ Ραμνοῦντος. Πρὸ παντὸς πρέπει νά προετοιμασθῆ ἢ δημοσίευσίς τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ καὶ ταυτοχρόνως νά ὀργανωθῆ ὑποδειγματικῶς ἢ μέλλουσα νά συνεχισθῆ ἐξερεύνησις τοῦ ἱεροῦ, ἢ ὁποία θὰ ἔπρεπε νά γίνῃ ὑπὸ νέων ἀρχαιολόγων, κατευθυνομένων ὑπὸ τῶν ἐιδικωτέρων ἐπὶ ἐκάστου ἀρχαιολογικοῦ θέματος παλαιῶν. Ἀπαραίτητος εἶναι ὡσαύτως, πλὴν τῆς τελικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν μνημείων, ἡ φύτευσις καὶ ἡ ἐν γένει διαρρύθμισις τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος θὰ ἔπρεπε τελικῶς νά παρέχῃ καὶ πάλιν τὴν ἐντύπωσιν πραγματικοῦ *λειμῶνος Ἀρτέμιδος*. Χρειαζέται, τέλος, συμπλήρωσις καὶ ἀποκατάστασις τῆς δασικῆς φυτείας τῶν πέριξ τοῦ ἱεροῦ λόφων, εἰς τρόπον ὥστε νά ἀναλάβουν οὗτοι, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸ ἀρχικὸν σχῆμα καὶ μέγεθός των, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν παλαιὰν ὄψιν των.

Πρόκειται περὶ ὄλως ἐξαιρετικῆς σημασίας ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἐγγύτατα τῆς πρωτευούσης κειμένου, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑποδειγματικὴ διαρρύθμισις καὶ ἡ διεθνῆς προβολή θὰ παράσχῃ πραγματικὸν τίτλον τιμῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου ὑποχρέωσις αὐτόχρημα ἐθνικῆ.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ ὑπογραφόμενος ἠθέλησεν, ἀπὸ θέσεως ὑπευθύνου, νά ἀναλάβῃ αὐτοπροσώπως τὴν ἄμεσον φροντίδα τοῦ χώρου τούτου, φιλοδοξῶν, ἀπλῶς καὶ μόνον, νά θέσῃ τὸ ὅλον θέμα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Βραυρωνίας ἐπὶ τῆς ὀρθῆς τροχιάς, ἢ ὁποία θὰ ἔφερον ἀσφαλῶς εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρω ἐπιδιώξεων.

Ι. Δ. ΚΟΝΤΗΣ

Βραυρών: α - β. Τμήματα πηλίνων πινάκων με παράστασιν Ἀρτέμιδος ἐπὶ ταύρου

Ι. ΚΟΝΤΗΣ

Βραυρών: α. Τμήμα πηλίνου ειδωλίου Ἀρτέμιδος, β. Ἀνάγλυφον με παράστασιν Διός, Λητοῦς, Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος

Ι. ΚΟΝΤΗΣ

Βραυρών: α. Ἀνάγλυφον με παράστασιν προσκυνητῶν προσελθόντων εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἀρτέμιδος, παρὰ τὸν ὅποιον ἵσταται ἡ θεά, β. Ἀνάγλυφον με παράστασιν προσκυνητῶν προσελθόντων εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἀρτέμιδος, παρὰ τὸν ὅποιον ἡ Ἄρτεμις, ἡ Λητώ καὶ ὁ Ἀπόλλων

Ι. ΚΟΝΤΗΣ

Βραυρών: α. Ἀνάγλυφον με παράστασιν προσκυνητῶν προσελθόντων εἰς τὸ ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος. Ἀριστερά καθμένη ἡ θεά, β. Τμήμα ἀναγλύφου με παράστασιν προσκυνητῶν προσελθόντων εἰς τὸ ἱερόν τῆς θεάς. Ἀριστερά ἡ θεά προσδεχομένη τοὺς προσκυνητάς

I. ΚΟΝΤΗΣ

Βραυρών: Τὸ βόρειον μέρος τοῦ στωϊκοῦ συγκροτήματος. Ἡ λεγομένη παραστάς

I. ΚΟΝΤΗΣ